

**2025-2026-OQIW JILINDA ULIWMA  
BILIMLENDIRIW MEKTEPLERINIŇ**

**11-KLASS**

**OQIWSHILARI USHIN**

**ANA TILI HÁM ÁDEBIYATÍ**

**PÁNINEN JUWMAQLAW ATTESTACIYASIN  
ÓTKERIW BOYINSHA METODIKALIQ  
USINISLAR HÁM MATERIALLAR.**

**TAŇLAW  
PÁNLERI**

# 2025-2026-OQÍW JÍLÍNDÁ ULÍWMA BILIM BERIW HÁM QÁNIGELESTIRILGEN MEKTEPLERDÍN 11-KLASS OQÍSHÍLARÍ USHÍN TAÑLAW PÁNLERI BLOGÍNDAGÍ ANA TILI HÁM ÁDEBIYATÍ PÁNLERINEN JUWMAQLAWSHÍ IMTIXANDA PAYDALANÍLATUĞÍN TEST TAPSÍRMALARÍ SPECIFIKACIYASÍ

Specifikaciya ulıwma bilim beriw hám qánigelestirilgen mekteplerdín 11-klass oqıwshılarınıń ana tili hám ádebiyatı páninen bilim, kónlikpe hám kompetenciyanın bahalawda paydalanılatuğın test tapsırmalarınń mazmunı, dúzilisi, túri, forması, bahalaw kriteriyası hám ótkeriliw tártibine qoyılğan talaplardı sáwlelendiredi.

## I. Ulıwmalıq principler

Bahalaw maqseti – 11-klass oqıwshılarınıń ana tili hám ádebiyatı pánlerinen bilim, kónlikpe hám kompetenciyanın ámeldegi baǵdarlamalarda belgilengen oqıw maqsetleri tiykarında kompleksli bahalaw. Usı bahalaw nátiyjeleri tiykarında 11-klaslar ushın juwmaqlawshı mámleketlik attestaciyasında qabıl etiletuğın qararlar tiykarlangan (valid) bolıwın támiyinlew maqsetinde bahalawda validlik, isenimlilik, ádalat hám ashıq-áshkaralıq principlerine boysınılıwı támiyinlenedi.

## II. Normativlik tiykarlar

1. Ózbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw ministriniń 2008-jıl 4-marttaǵı 56-sanlı buyrığı menen tastıyqlangán Ulıwma orta bilim alıwshılarınıń juwmaqlawshı mámleketlik attestaciyası haqqındaǵı nızamı.

2. Ana tili hám ádebiyatı pánlerinen 5–11-klaslar ushın ámeldegi oqıw baǵdarlaması.

3. Ózbekstan Respublikası Mektepke shekemgi hám mektep bilimlendiriwi ministriniń 2026-jıl “2025-2026-oqıw jılında ulıwma orta bilim beriw mákemelerinde oqıwshılardıń juwmaqlawshı mámleketlik attestaciyasın shólkemlestiriw hám ótkeriw haqqında”ǵı 10-sanlı buyrığı

## III. Bahalaw dúzilisi hám ajratılğan waqıt

Oqıwshılar ushın ana tili hám ádebiyatı pánleriniń biliw dárejesin anıqlaw boyınsha juwmaqlawshı mámleketlik attestaciya sınagında jámi 25 test tapsırması usınıladı.

**1-bólim:** 22 qısqa juwaplı (13 ana tilinen, 9 ádebiyattan) tapsırmadan ibarat. Bunda juwap bir san, bas hárip penen jazılğan juwap kórinisinde beriledi.

**2-bólim:** Keńeytilgen juwaplı 3 ( 2 ana tilinen, 1 ádebiyattan) tapsırmanı óz ishine aladı, berilgen tapsırmaǵa tiykarlı dáliller menen tolıq hám dóretiwshilik penen pikirlep, jazba túrde juwap beredi.

Hár bir imtixan biletiniń soraw hám tapsırmaları pán kesiminde bolıp, ulıwma bilim beriw mektepleriniń orfografiya hám orfoepiya, puntuaciya, stilistika, lingvistikalıq tallaw, tekstti túsiniw, sonıń menen birge, milliy, jáhán ádebiyatı hám ádebiyat teoriyası sıyaqlı mazmun tarawların óz ishine aladı. Usınısta biliw, qollanıw hám pikirley alıw kognitiv iskerliklerine tiyisli tapsırmalar boyınsha bahalaw kriteriyaları keltirilgen.

Hár bir variantta oqıwshıǵa 25 (15 ana tilinen, 10 ádebiyattan) soraw beriledi. Sorawlardan 5 soraw (3 ana tilinen, 2 ádebiyattan) biliwge, 15 soraw (9 ana tilinen, 6 ádebiyattan) qollanıwǵa, 5 soraw (3 ana tilinen, 2 ádebiyattan) pikirlewge baǵdarlangan boladı. Juwmaqlawshı mámleketlik attestaciya sınaǵı ushın **180 minut** waqıt beriledi.

#### IV. Test tapsırmaların dúziwde paydalanılatuǵın tekstlerge qoyılatuǵın talaplar

Q/t	Tekstler	Mazmunlıq talaplar	Muǵdarlıq talaplar
1	<b>Ilmiy-jámáátlik tekst</b>	<i>Akademiyaııq stilde jazılǵan, arnawlı bir tarawǵa tiyisli, keń auditoriyaǵa (qánigesi emeske) arnalǵan, grafikalıq elementlerdi de óz ishine alǵan ilmiy-jámáátlik tekst (test tapsırwshı ushın tanıs emes, ámeldegi sabaqlıqlarǵa kirgizilmegen)</i>	350-500 sóz
2	<b>Kórkem tekst (proza, drama)</b>	<i>Qaraqalpaq tilinde jazılǵan (yaki awdarma islengen) kórkem tekst (prozalıq yaki dramalıq shıǵarmalardan úzindi) (test tapsırwshı ushın tanıs emes, ámeldegi sabaqlıqlarǵa kirgizilmegen)</i>	500-600 sóz

#### V. Test tapsırmalarınıń túrleri boyınsha bólistiriliwi

Tapsırma túri	Túsindirmesi	Tapsırma sanı
Qısqa juwaplı ashıq test (A1)	Sorawǵa qısqa túrde juwap beriwdi talap etetuǵın jazba tapsırmalar	10
Kóp tańlawlı jabıq test (J1)	Soraw mazmunına sáykes bolǵan juwap variantları ishinen durısların tabıwdı talap etetuǵın jabıq test tapsırmaları	12
Keńeytilgen juwaplı ashıq test (A3)	Sorawǵa tolıq juwap jazıwdı talap etetuǵın jazba tapsırmalar	3

#### VI. Kognitiv kónlikpe hám bólimler boyınsha bólistiriliwi

Biliw (B)		Qollanıw (Q)		Pikirlew (P)		Ulıwma ball
sanı	ball	sanı	ball	Qısqa juwaplı 1-bólim	Keńeytilgen 2-bólim	
<b>Ana tili</b>						
				1	2	<b>100 ball</b>

3	4 baldan (12 ball)	9	6 baldan (54 ball)	8 ball	13 baldan (26 ball)	
<b>Ádebiyat</b>						
2	8 baldan (16 ball)	6	9 baldan (54 ball)	1	1	<b>100 ball</b>
				14 ball	16 ball	

**VII. Bahalanatuǵın mazmun tarawı bilim, kónlikpe hám kompetenciylar, tapsırma túri, kognitiv process hám bahalaw kriteriyaları**

Mazmun tarawı	Soraw tártip nomeri	Konstruktlar	Tapsırma túri	Kognitiv dárejesi	Bahalaw kriteriyası
<b>ANA TILI</b>			<b>1-basqış (qısqa juwaplı)</b>		
<b>Orfoepiya hám orfografiya</b>	1	<i>orfoepiya hám orfografiyadaǵı qarama-qarsılıqlardı anıqlay alıw</i>	J1	B	4 ball
	2	<i>bas háripler, túbir hám qosımtalar, qosıp hám ajratıp jazıw, sızıqsha menen jazıw sıyaqlı imla qaǵıydaların biliw, paydalana alıw</i>	J1	Q	6 ball
	3	<i>fonetikalıq ózgerisler (sesler arttırlıwı, almasıwı hám túsiwi)di ajırata alıw</i>	A1	Q	6 ball
<b>Puntuaciya</b>	4	<i>jazıwda irkilis belgilerin (soraw, úndew, kóp noqat; útir, sızıqsha, qos noqat; noqatlı útir, qawıs, turnaqsha) durıs paydalana alıw</i>	J1	Q	6 ball
<b>Stilistika</b>	5	<i>sózlerdiń konteksttegi mánisi, wazıypasın túsiniw, ajırata alıw hám durıs qollanıw</i>	A1	Q	6 ball
	6	<i>berilgen jaǵdayǵa sáykes til birliklerin tańlaw</i>	J1	Q	6 ball
<b>Lingvistikalıq tallaw</b>	7	<i>tekst (gáp, sóz)ti házirgi qaraqalpaq ádebiy tili fonetikasi normaları tiykarında tallaw</i>	A1	B	4 ball
	8	<i>tekst (gáp, sóz)ti házirgi qaraqalpaq ádebiy tili leksikalıq normaları tiykarında tallaw</i>	A1	Q	6 ball
	9	<i>tekst (gáp, sóz)ti házirgi qaraqalpaq ádebiy tili morfema/morfologiyalıq normaları tiykarında tallaw</i>	J1	Q	6 ball
	10	<i>tekst (gáp, sóz)ti házirgi qaraqalpaq ádebiy tili sintaksislik normaları tiykarında tallaw</i>	A1	Q	6 ball
<b>İlimiy-jamáátlik teksti oqıp túsiniw</b>	11	<i>tekst mazmunına sáykes maǵlıwmattı anıqlaw</i>	J1	B	4 ball
	12	<i>tekst bólimleri ortasındaǵı mazmunlıq baylanıslıqtı anıqlaw</i>	A1	Q	6 ball
	13	<i>teksttegi fakt hám pikirdi ajırata alıw</i>	J1	P	8 ball
	<b>2-basqış (keńeytilgen)</b>				
	14	<i>maǵlıwmatlardı ulıwmalastırıw hám sebep-nátıyjesin anıqlaw</i>	A3	P	13 ball

	15	<i>tekst maqsetine sáykes sheshim usınıs ete alıw</i>	A3	P	13 ball
<b>Jámi</b>					<b>100 ball</b>
<b>ÁDEBIYAT</b>			<b>1-basqısh (qısqa juwaplı)</b>		
<b>Milliy ádebiyat</b>	16	<i>ulıwma orta bilimlendiriw baǵdarlamasına kirgizilgen qaraqalpaq xalıq awızeki dóretiwshiligi úlgilerin túsiniw, talqılaw hám bahalaw</i>	A1	B	8 ball
	17	<i>ulıwma orta bilimlendiriw baǵdarlamasına kirgizilgen qaraqalpaq klassik ádebiyatı úlgilerin túsiniw</i>	J1	Q	9 ball
	18	<i>zamanagóy ádebiyat úlgileri haqqındaǵı durıs pikirlerdi anıqlaw</i>	A1	Q	9 ball
<b>Jáhán ádebiyatı</b>	19	<i>ulıwma orta bilimlendiriw baǵdarlamasına kirgizilgen jáhán ádebiyatında áhmiyetli orın iyelegen epikalıq, lirikalıq hám dramalıq shıǵarmalar haqqındaǵı pikirlerdi anıqlaw</i>	A1	Q	9 ball
<b>Klassikalıq lirika talqısı</b>	20	<i>klassikalıq úlgidegi tekste qollanılǵan kórkem súwretlew quralların anıqlaw</i>	A1	Q	9 ball
<b>Kórkem tekst (proza, drama) talqısı</b>	21	<i>tekst mazmunına sáykes tema tańlay alıw</i>	J1	B	8 ball
	22	<i>tekstten alınǵan úzindi tiykarında obrazlarǵa táriyip beriw</i>	J1	Q	9 ball
	23	<i>tekst xronologiyası, izbe-izlikti anıqlaw</i>	J1	Q	9 ball
	24	<i>teksttiń ulıwmalıq mazmunı tiykarında pikir júritiw</i>	J1	P	14 ball
	<b>2-basqısh (keńeytilgen)</b>				
	25	<i>ashıq aytilmaǵan pikir hám ideyalardı túsiniw, boljaw</i>	A3	P	15 ball
<b>Jámi</b>					<b>100 ball</b>

### VIII. Baldı bahaǵa aylandıraw tártibi

<b>Ball (%)</b>	<b>Baha</b>	<b>Túsindirmesi</b>
0 – 29	“2”	“qanaatlanarsız”
30 – 65	“3”	“qanatlanarlı”
66 – 85	“4”	“jaqsı”
86 – 100	“5”	“ayrıqsha”

## **IX. Sınaq procesine qoyılatuğın talaplar**

*Qadađan etilgen qurallar:* imtixan waqtında mobil telefon, aqıllı saat, planshet yaki esletpelerden paydalanıw qatań qadađan etiledi.

*Tártip hám intizam:* nusqa kóshiriw, járdem soraw yaki járdem beriw, imtixan dawamında sóylesiw, ruqsatsız shıǵıw sıyaqlı jağdaylar qadağan etiledi.

Baqlawshı qağıyda buzılıwın anıqlağanda, akt dúzip, tınlawshını testten shetlestiredi hám nátiyjesi biykarlanadı.

## **X. Usınıs etiletuğın tiykarǵı ádebiyatlar**

### **Ana tili**

5-klass. Qaraqalpaq tili. E.Berdimuratov hám b. Nókis “Bilim”, 2020.

6-klass. Qaraqalpaq tili. M.Dáwletov, B.Qutlımuratov t.b. Nókis “Bilim”, 2017.

7-klass. Ana tili sabaqlıǵı. M.Dáwletov, Z.Ismaylova, Z.Kazimbetova. Tashkent – 2022.

8-klass. Qaraqalpaq tili. M.Dáwletov hám b. Nókis “Bilim”, 2019.

9-klass. Qaraqalpaq tili. M.Dáwletov. Nókis “Bilim”, 2019.

10-klass. Ana tili. Sh.N.Abdinazimov, Z.A. Ismaylova, Z.M.Kazimbetova. Tashkent – 2022.

11-klass. Qaraqalpaq tili. Sh.Abdinazimov, Z.Ismaylova, B.Qutlımuratov. Tashkent – 2018.

### **Ádebiyat**

5-klass. Ádebiyat. P.Nurjanov hám b. Nókis “Bilim”, 2020.

6-klass. Ádebiyat. K.Palımbetov, P.Allashov. Nókis “Bilim”, 2017.

7-klass. Ádebiyat. R.Niyetova, I.Mámбетov, G.Jaqsimova. Tashkent – 2022.

8-klass. Ádebiyat. K.Mámбетov hám b. Nókis “Bilim”, 2019.

9-klass. Ádebiyat. T.Mámбетniyazov hám b. Nókis “Bilim”, 2019.

10-klass. Ádebiyat (I, II bólimler). Q.Orazımbetov, B.Genjemuratov, G.Begmuratova. Tashkent – 2022.

11-klass. Ádebiyat. K.Allambergenov, Q.Orazımbetov, M.Bekbergenova, Z.Bekbergenova. Tashkent – 2018.

## 1-SORAW

**1. (Imla B (J1) – 4 ball)** Gápтеgi san menen berilgen sózlerden imlalıq jaqtan qáte jazılǵan sózlerdi anıqlań. *Juwaptı belgilengen sanları arqalı beriń.*

Besik toyda 1) *quda-qudaǵaylardı* kútip alıp, 2) *hal-jagday* sorasıp, 3) *dásturqan* dógeresine mirat etilip, 4) *may sókler* ortaǵa tartıladı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**2. (Imla B (J1) – 4 ball)** Gápтеgi san menen berilgen sózlerden imlalıq jaqtan qáte jazılǵan sózlerdi anıqlań. *Juwaptı belgilengen sanları arqalı beriń.*

Olarǵa qarsı 1) *shabandozlar* atqa minip qarsı shıǵıp, 2) *hálden* tayǵansha at penen quwıp, 3) *shoqpar* menen urıp, 4) *ólimshi* qılǵan, óltirgen.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**3. (Imla B (J1) – 4 ball)** Gápтеgi san menen berilgen sózlerden imlalıq jaqtan qáte jazılǵan sózlerdi anıqlań. *Juwaptı belgilengen sanları arqalı beriń.*

Ol sóz 1) *járdeminde* 2) *matimatikalıq* belgiler hám 3) *kórkem-óner* dóretpeleri arqalı basqa adamlarǵa 4) *uzatıladı.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**4. (Imla B (J1) – 4 ball)** Gápтеgi san menen berilgen sózlerden imlalıq jaqtan qáte jazılǵan sózlerdi anıqlań. *Juwaptı belgilengen sanları arqalı beriń.*

Ekinshi orında 1) *Índiya* mámleketiniń 2) *Deli* qalasındaǵı 3) *Indra Gandi* atındaǵı milliy 4) *uniyversiteti* turadı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**5. (Imla B (J1) – 4 ball)** Gápтеgi san menen berilgen sózlerden imlalıq jaqtan qáte jazılǵan sózlerdi anıqlań. *Juwaptı belgilengen sanları arqalı beriń.*

Bunı anıqlaǵan 1) *pedagok* Framchesko Chirillo “Pomidor” 2) *metotin* islep shıqtı. Bul metot boyınsha 25 3) *minut* miyge jumıs isletip, 5 minut oǵan 4) *dem* beriw kerek.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**6. (Imla B (J1) – 4 ball)** Gápтеgi san menen berilgen sózlerden imlalıq jaqtan qáte jazılǵan sózlerdi anıqlań. *Juwaptı belgilengen sanları arqalı beriń.*

1) *Quwurshaqları* jabıq (kóbinese, 2) *nawxan* ishinde), tómen 3) *wákillerinde* ashıq ( 4) *erkin*) boladı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**7. (Imla B (J1) – 4 ball)** Gápтеgi san menen berilgen sózlerden imlalıq jaqtan qáte jazılǵan sózlerdi anıqlań. *Juwaptı belgilengen sanları arqalı beriń.*

Azot kóplegen 1) *ximiyalıq* elementler, sonıń ishinde, 2) *awıl xojalıǵı* ónimdarlıǵın 3) *arıtıruw* ushın zárúr bolǵan tóginler islep shıǵarıwda tiykarǵı 4) *kompanent* esaplanadı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**8. (Imla B (J1) – 4 ball)** Gápтеgi san menen berilgen sózlerden imlalıq jaqtan qáte jazılǵan sózlerdi anıqlań. *Juwaptı belgilengen sanları arqalı beriń.*

Jawın 1) *jawǵannan* soń átiraptı 2) *ózgeshe* iyis iyeleydi. Bul iyisti 3) *kóbshilik* insanlar jawın 4) *iysi* dep ataydı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**9. (Imla B (J1) – 4 ball)** Gápтеgi san menen berilgen sózlerden imlalıq jaqtan qáte jazılǵan sózlerdi anıqlań. *Juwaptı belgilengen sanları arqalı beriń.*

XIX ásirdeń aqırı XX ásirdeń baslarında Tashkent qalasında 1) *bir neshe* opera 2) *truppaları* gastrol saparına kelip, 1918-jıl 3) *Tashkentte* Rus opera 4) *tyatrı* óz jumısın basladı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**10. (Imla B (J1) – 4 ball)** Gápтеgi san menen berilgen sózlerden imlalıq jaqtan qáte jazılǵan sózlerdi anıqlań. *Juwaptı belgilengen sanları arqalı beriń.*

Azan, tús, tústen keyin, kesh dep tórt bólekke 1) *bólingeni* menen, sol tórt bólekti 2) *bir neshe* mayda bóleklerge bólip, onı da turmista 3) *paydalanatuǵın* zatların, waqıt 4) *olshemin* belgilewde paydalanǵan.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

## 2-SORAW

**1. (Fonetika Q (J1) – 6 ball)** Berilgen seske sıpatlama beriń. *Juwaptı san formasında beriń.*

E, e; I, i –

1) juwan; 2) jińishke; 3) ashıq; 4) qısıq; 5) erinlik; 6) eziwlik

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**2. (Fonetika Q (J1) – 6 ball)** Berilgen seske sıpatlama beriń. *Juwaptı san formasında beriń.*

Ó, ó –

1) juwan; 2) jińishke; 3) ashıq; 4) qısıq; 5) erinlik; 6) eziwlik

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**3. (Fonetika Q (J1) – 6 ball)** Berilgen seske sıpatlama beriń. *Juwaptı san formasında beriń.*

Á, á –

1) juwan; 2) jińishke; 3) ashıq; 4) qısıq; 5) erinlik; 6) eziwlik

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**4. (Fonetika Q (J1) – 6 ball)** Berilgen seske sıpatlama beriń. *Juwaptı san formasında beriń.*

O, o –

1) juwan; 2) jińishke; 3) ashıq; 4) qısıq; 5) erinlik; 6) eziwlik

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**5. (Fonetika Q (J1) – 6 ball)** Berilgen seske sıpatlama beriń. *Juwaptı san formasında beriń.*

U, u –

1) juwan; 2) jińishke; 3) ashıq; 4) qısıq; 5) erinlik; 6) eziwlik

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**6. (Fonetika Q (J1) – 6 ball)** Berilgen seske sıpatlama beriń. *Juwaptı san formasında beriń.*

I, i –

1) juwan; 2) jińishke; 3) ashıq; 4) qısıq; 5) erinlik; 6) eziwlik

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**7. (Fonetika Q (J1) – 6 ball)** Berilgen seske sıpatlama beriń. *Juwaptı san formasında beriń.*

Í, í –

1) juwan; 2) jińishke; 3) ashıq; 4) qısıq; 5) erinlik; 6) eziwlik

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**8. (Fonetika Q (J1) – 6 ball)** Berilgen seske sıpatlama beriń. *Juwaptı san formasında beriń.*

E, e –

1) juwan; 2) jińishke; 3) ashıq; 4) qısıq; 5) erinlik; 6) eziwlik

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**9. (Fonetika Q (J1) – 6 ball)** Berilgen seske sıpatlama beriń. *Juwaptı san formasında beriń.*

A, a –

1) juwan; 2) jińishke; 3) ashıq; 4) qısıq; 5) erinlik; 6) eziwlik

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**10. (Fonetika Q (J1) – 6 ball)** Berilgen seske sıpatlama beriń. *Juwaptı san formasında beriń.*

Ú, ú –

1) juwan; 2) jińishke; 3) ashıq; 4) qısıq; 5) erinlik; 6) eziwlik

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

### 3-SORAW

**1. (Seslik qubılıslar Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gáptegi keyinli tásirge ushırap turǵan sózlerdi anıqlap jazıń. *Juwaptı 2 sóz benen beriń.*

Bul qawız tósegi boladı. Kópshigi qus párinen yaki paxtadan islenedi.

**JUWAP:**

--	--

**2. (Seslik qubılıslar Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gápte qaysı seslik qubılıslar bar? a) proteza; b) eliziya; c) metateza; d) epenteza; f) epiteza; g) proteza. *Juwaptı háripler arqalı beriń.*

Kókpar (ılaq oyını) – tek biziń xalqımız arasında emes, ózbek, qazaq hám basqa da túrkiy tilles xanalar arasında da keń tarqalǵan at sportı bolıp tabıladı.

**JUWAP:**

--	--

**3. (Seslik qubılıslar Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gápte qaysı seslik qubılıslar bar? a) proteza; b) eliziya; c) metateza; d) epenteza; f) epiteza; g) proteza. *Juwaptı háripler arqalı beriń.*

Nerv sistemasınıń funkcionallıq-ruwxıy qásiyetlerinen hám ómir tájiriybemnen kelip shıqqan halda, tómendegi jaǵdaylardı túsindim.

**JUWAP:**

--	--

**4. (Seslik qubılıslar Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gápte qaysı seslik qubılıslar bar? a) proteza; b) eliziya; c) metateza; d) epenteza; f) epiteza; g) proteza. *Juwaptı háripler arqalı beriń.*

1970-jılı AQShtın Kaliforniya shtatında eń dáslepki megauniversitet birneshe joqarı oqıw orınlarınıń birigiwi nátiyjesinde ashılǵan.

**JUWAP:**

--	--

**5. (Seslik qubılıslar Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gáptegi keyinli tásirge ushırap turǵan sózlerdi anıqlap jazıń. *Juwaptı 2 sóz benen beriń.*

Shotlandiyalıq oylap tabıwshı Robert Anderson qayta zaryadlanbaytuǵın batareyalar menen isleytuǵın arbalardı jaratqan.

**JUWAP:**

--	--

**6. (Seslik qubılıslar Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gáptegi keyinli yamasa ilgerili tásir nátiyjesinde ózgeriske ushırap aytılatuǵın sózlerdi anıqlap jazıń. *Juwaptı 2 sóz benen beriń.*

Gúbelekler erjetken dáwirinde birneshe kún, hátte birneshe saattan (azıqlanbaytuǵın túrleri) birneshe ayǵa shekem (erjetken dáwirinde qıslaytuǵın gúbelekler) jasaydı.

**JUWAP:**

--	--

**7. (Seslik qubılıslar Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gáptegi metateza qubılısına ushırap aytılatuǵın sózdi anıqlap jazıń. *Juwaptı 1 sóz benen beriń.*

Ósimlikler topıraqtan azotlı birikpelerge bay azıqlıq elementlerdi aladı.

**JUWAP:**

--

**8. (Seslik qubılıslar Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gáptegi keyinli tásir nátiyjesinde túbiri ózgeriske ushırap turǵan sózlerdi anıqlap jazıń. *Juwaptı 2 sóz benen beriń.*

Bultın qalınlıǵına qarap onıń jawıw muǵdarın shamalaw múmkin.

**JUWAP:**

--	--

**9. (Seslik qubılıslar Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gáptegi ses túsiwi hám arttırılıwı qubılısına mısál bola alatuǵın sózlerdi anıqlap jazıń. *Juwaptı 2 sóz benen beriń.*

Operanıń watanı Italiya bolıp, onıń dáslepki oshaǵı Florenciya esaplanadı.

**JUWAP:**

--	--

**10. (Seslik qubılıslar Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gáptegi aytılwı menen jazılıwı teń kelmeytuǵın sózlerdi anıqlap jazıń. *Juwaptı 2 sóz benen beriń.*

"Kún arqan boyı kóterildi" – bul shama menen jaz aylarında saat azanǵı 7-8 bolǵan waqıt, qıs aylarında 9-10 bolǵan waqıt.

**JUWAP:**

--	--

#### 4-SORAW

**1. (Puntuaciya Q (J1) – 6 ball)** Berilgen gápte qaysı irkilis belgisi nadurıs qoyılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaplardı 2 sóz benen jazıń.*

Balanı besikke bólew ushın besiktiń oń tárepinde besiktiń ayılları taǵıwlı boladı – yaǵnıy bul qol bawları dep ataladı.

**JUWAP:**

Qáte qoyılǵan irkilis belgisi	Qoyılıw kerek irkilis belgisi

**2. (Puntuaciya Q (J1) – 6 ball)** Berilgen gápte qaysı irkilis belgisi nadurıs qoyılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaplardı 2 sóz benen jazıń.*

Taralǵı, bul zánǵini erge tutastırıp turatuǵın jip bolıp, qazaqlar onı “Úzengi”dep ataydı.

**JUWAP:**

Qáte qoyılǵan irkilis belgisi	Qoyılıw kerek irkilis belgisi

**3. (Puntuaciya Q (J1) – 6 ball)** Berilgen gápte qaysı irkilis belgisi nadurıs qoyılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaplardı 2 sóz benen jazıń.*

Adamnıń tutqan baǵdarı: talapları, motivleri menen qızıǵıwları, ideyaları minezdiń mazmunın payda etedi.

**JUWAP:**

Qáte qoyılǵan irkilis belgisi	Qoyılıw kerek irkilis belgisi

**4. (Puntuaciya Q (J1) – 6 ball)** Berilgen gápte qaysı irkilis belgisi nadurıs qoyılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaplardı 2 sóz benen jazıń.*

Usınday megauniversitetlerdiń jáne biri, Turkiyadaǵı Anadolu universiteti esaplanadı.

**JUWAP:**

Qáte qoyılǵan irkilis belgisi	Qoyılıw kerek irkilis belgisi

**5. (Puntuaciya Q (J1) – 6 ball)** Berilgen gápte qaysı irkilis belgisi nadurıs qoyılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaplardı 2 sóz benen jazıń.*

Amerikalıq Uilyam Sidis 9 jasqa shıǵaman degenshe 8 til, inglis, rus, francuz, alman, latin, grek, ivrit jáne bir ózi oylap tapqan tillerdi jetik bilgen.

**JUWAP:**

Qáte qoyılǵan irkilis belgisi	Qoyılıw kerek irkilis belgisi

**6. (Puntuaciya Q (J1) – 6 ball)** Berilgen gápte qaysı irkilis belgisi nadurıs qoyılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaplardı 2 sóz benen jazıń.*

Qanatlarınıń reńi: ásirese, olardıń túrli reńde tawlanıwı reńsiz qabırshaqlardıń jaqtılıq nurın hár túrli múyesh astında sińiriwi menen, qara, sarı hám basqa reńli daqlar bolsa pigment penen baylanıslı.

**JUWAP:**

Qáte qoyılǵan irkilis belgisi	Qoyılıw kerek irkilis belgisi

**7. (Puntuaciya Q (J1) – 6 ball)** Berilgen gápte qaysı irkilis belgisi nadurıs qoyılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaplardı 2 sóz benen jazıń.*

Keyinirek bolsa azottıń basqa elementler menen birikken halda ushırawı da anıqlandı; jasın birneshe minutta hawa tempereturasın júdá joqarılatıp jiberedi hám nátiyjede atmosferadaǵı azot kislород, vodorod hám basqa elementler menen birige baslaydı.

**JUWAP:**

Qáte qoyılǵan irkilis belgisi	Qoyılıw kerek irkilis belgisi

**8. (Puntuaciya Q (J1) – 6 ball)** Berilgen gápte qaysı irkilis belgisi nadurıs qoyılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaplardı 2 sóz benen jazıń.*

Jawının tábiyattaǵı estetikalıq zawıq beriwshi elementi, bul ayqulaq esaplanadı.

**JUWAP:**

Qáte qoyılǵan irkilis belgisi	Qoyılıw kerek irkilis belgisi

**9. (Puntuaciya Q (J1) – 6 ball)** Berilgen gápte qaysı irkilis belgisi nadurıs qoyılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaplardı 2 sóz benen jazıń.*

1939-jılı belgili kompozitor, dóretiwshi M.Ashrafiy hám S.Vasilenko menen birgelikte birinshi ózbek operası (Buran) operasın jazdı.

**JUWAP:**

Qáte qoyılǵan irkilis belgisi	Qoyılıw kerek irkilis belgisi

**10. (Puntuaciya Q (J1) – 6 ball)** Berilgen gápte qaysı irkilis belgisi nadurıs qoyılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaplardı 2 sóz benen jazıń.*

Tárezi juldızı tuwǵanda tań suwıydı. Boyın suwıqqa bermew ushın mallar oyanıp; usı waqıtta qıymildap qoyadı.

**JUWAP:**

Qáte qoyılǵan irkilis belgisi	Qoyılıw kerek irkilis belgisi

## 5-SORAW

**1. (Morfologiyalıq stilistika Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gáptegi belgilep kórsetilgen tirkewishli sózlerdi qaysı seplik penen almasırıp qollanıwǵa boladı. *Juwaptı eki sóz benen beriń.*

Házirgi waqıtta paxtadan da islenedi, taǵı da kókiregin, qolların 1) oraw ushun qol jórgek, ayaǵın oraw ushın ayaq jórgek kerek boladı. 2) Besiktiń ústine jabatuǵın tawardı japınshıq dep ataydı.

**JUWAP:**

1		2	
---	--	---	--

**2. (Morfologiyalıq stilistika Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gáptegi tirkewishti mazmunlıq jaqtan qaysı tirkewish hám seplik penen almasırıp qollanıwǵa boladı? *Juwaptı eki sóz benen beriń.*

Jip is penen ótkeriledi.

**JUWAP:**

Tirkewish sóz	Seplik

**3. (Morfologiyalıq stilistika Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gáptegi janapaydıń ornına sinonim janapay qoyıń hám ekinshi gápte qaysı almasıq túri túsirilgenligin anıqlań. *Juwaptı eki sóz benen beriń.*

Sana tek insanlarǵa tán bolıp, haqıyqatlıqtıń (barlıqtıń) adam miyinde arawlı sáwleleniwi esaplanadı

**JUWAP:**

Sinonim janapay	Almasıq túri

**4. (Morfologiyalıq stilistika Q (A1) – 6 ball)** Teksttegi (.....) qawıs ornına mazmunına bola qaysı sepliklerdi birdey qoyıwǵa bolatuǵınlıǵın jazıń. *Durıs juwaptı 2 sóz benen jazıń.*

Juwmaǵında, shege áhmiyetli wazıypanı atqarıp júrgenligi(.....) túsiniń, ornında qalıwǵa qarar etipti.	A	tabıs, barıs
	B	orın, shıǵıs
	C	tabıs, shıǵıs
	D	iyelik, tabıs

**JUWAP:**

1		2	
---	--	---	--

**5. (Morfologiyalıq stilistika Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gáptegi belgilep kórsetilgen tirkewishli sózlerdi qaysı seplik penen almasıwǵa boladı. *Juwaptı eki sóz benen beriń.*

“Muz adamı” **1) *ati menen*** tanılǵan nemis sportshısı Vim Xoff hádden tıs suwıq hawa temperaturasına shıday alǵan. Onıń pikirinshe, bul ondaǵı ózine tán dem alıw texnikasına baylanıslı. Vim Finlyandiyada bolıp ótken marafonda muzlı suwda 1 saat **2) *52 minutqa shekem*** turıwǵa erisken.

**JUWAP:**

1		2	
---	--	---	--

**6. (Morfologiyalıq stilistika Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gáptegi belgilep kórsetilgen feyil hám atawısh tirkewishlerdi qaysı túpkilikli tirkewish penen almasıwǵa boladı. *Juwaptı eki sóz benen beriń.*

1) Azamattıń boyı úkesinikinen qaraǵanda anaǵurlım uzın. 2) Qorasında burınnan saqlap kiyatırǵan 100ge jaqın qoyı bar edi.

**JUWAP:**

1		2	
---	--	---	--

**7. (Morfologiyalıq stilistika Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gáptegi belgilep kórsetilgen tirkewishlerdi qaysı túpkilikli tirkewish penen almastırıp qollanıwǵa boladı. *Juwaptı eki sóz benen beriń.*

1) Olar bazardan keliwi máttal jumıslarına jónedi. 2) Kitap qoymasında 50ge juwıq ádebiy shıǵarmalar bar edi.

**JUWAP:**

1		2	
---	--	---	--

**8. (Morfologiyalıq stilistika Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gáptegi belgilep kórsetilgen tirkewishlerdi qaysı atawısh hám feyil tirkewishler menen almastırıp qollanıwǵa boladı. *Juwaptı eki sóz benen beriń.*

Para qalasında jawın hár kúni bir waqıtta jawǵanı ushın adamlar saatın jawıńǵa qarap tuwrıláp alıwı múmkin.

**JUWAP:**

1		2	
---	--	---	--

**9. (Morfologiyalıq stilistika Q (A1) – 6 ball)** Berilgen gáptegi belgilep kórsetilgen tirkewishli sózlerdi qaysı seplik penen almastırıp qollanıwǵa boladı. *Juwaptı eki sóz benen beriń.*

1929-jıl M.Qoriyoqubov 1) *járdemi menen* ózbek muzıkalı teatrı iske tústi. Rus kompozitorları menen birgelikte 2) *balalar ushın* bir neshe ózbek opera hám baletleri payda bola basladı.

**JUWAP:**

1		2	
---	--	---	--

**10. (Morfologiyalıq stilistika Q (A1) – 6 ball)** Berilgen sózlerden seplenip atlıqtan ráwishke ótkenlerin jazıń.

Buxarada; úlkenligin; japıraǵınıń; sayasına; qulaǵında; sırtqa; shalǵamdı.

**JUWAP:**

1		2	
---	--	---	--

## 6-SORAW

**1. (Leksikalıq stilistika Q (J1) – 6 ball)** Sózlerdiń qaysılarınıń sinonimi durıs berilgen? *Durıs berilgen sinonimlerdiń tártip nomerin jazıń.*

1	Náreste – jası úlken
2	Ata-ana – aǵayın-tuwǵan
3	Dástúr – úrp-ádet
4	Tigiw – sótiw
5	Islenedi – tayarlanadı
6	Hal-jáǵday – awhal

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**2. (Leksikalıq stilistika Q (J1) – 6 ball)** Berilgen sózlerdi mánileri menen durıs sáykeslendirin. *Durıs berilgen mánilerge tiyisli háriplerdi jazıń.*

1	nurlı júz	A	ım, siltew
2	málham	B	urıwlas, aǵayın
3	qálbine shıraq jaǵıw	C	1. jaraǵa jaǵatuǵın jabısqaq qoyıw dári 2. jumsaq, jaǵımlı, babında
4	isharat qılıw	D	qonaq kútiw
5	ámeki	E	1. sulıw, sımbatlı 2. jadraw, jarqıraw
6	dasturqan jayıw	F	kewline jıllılıq, jaqtılıq inam etiw

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**3. (Leksikalıq stilistika Q (J1) – 6 ball)** Berilgen sózlerden termin sózlerdi anıqlań. *Durıs juwap ushın tiyisli háriplerdi jazıń.*

1	Miy	A	Nerv
2	Túsinik	B	Xarakter
3	Ańlaw	C	Ayırmaslıq
4	Negizinde	D	Minez
5	Sana	E	Túniliw
6	Arnawlı	F	Mazmunlı

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**4. (Leksikalıq stilistika Q (J1) – 6 ball)** Gáplerden qaysılarında turaqlı sóz dizbekleri qatnasqan? *Turaqlı sóz dizbegi qatnasqan gáplerdiń tártip nomerin jazıń.*

1	Teńizde júzip baratırǵan kemedegi kishkene shegelderdiń biri ózin kereksiz hám áhmiyetsiz dep oylap, jan iynine ot túsipti.
2	Soń ornınan qoparılıp, kemeni tárk etiwdi oylaptı.
3	Onıń halatınan basqa shegeler de tásirlenipti.
4	Belgili bir waqıt ótken soń, barlıq shegeler “zeriktik, ishimiz pisti” dewge túsipti.
5	Bul gáp kemeniń temir qabırǵalarınıń qulaǵına barıp jetipti.
6	Deneńizge qarap heshqashan wazıypañızdı kishi dep oylamań.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**5. (Leksikalıq stilistika Q (J1) – 6 ball)** Berilgen gáplerdegi qara menen ajratılǵan sózlerden qaysıları omonim sıpatında qollanıla aladı? *Omonim sıpatında qollanıwǵa bolatuǵın sózler qatnasqan gáplerdiń tártip nomerin jazıń.*

1	Oǵırı bay adam óliminiń jaqınlaǵanın sezgen waqtında <b>jalǵız</b> balasın qasına shaqırtıptı.
2	“Balam meni <b>mazarǵa</b> shulıǵım menen kómińler!”
3	Ákesi onıń qolına jáne bir xat berip, “Men ólgennen keyin birinshi qıynalǵan waqtında xattı <b>ash!</b> ”depti.
4	<b>Kúnler</b> ótip, júrimi tawsılǵan ákesi jan tapsırıptı.
5	Onı kómerden aldın balası awıl <b>aqsaqalları</b> menen mollaǵa ákesiniń wásiyatın sózbe-sóz aytıptı.
6	Biraq, olardıń barlıǵı “Yaq, dinimizde onday nárese bolmaydı!” dep, <b>balanıń</b> aytqanın tıńlamaydı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**6. (Leksikalıq stilistika Q (J1) – 6 ball)** Berilgen sózlerdiń qaysılarınıń paronimi durıs berilgen? *Durıs berilgen paronimlerdiń tártip nomerin jazıń.*

1	mańlay – peshana
2	haqı – haqqı
3	xat – qat
4	al – sal
5	máz – más
6	gewde – lásh

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**7. (Leksikalıq stilistika Q (J1) – 6 ball)** Sózlerdiń qaysılarınıń sinonimi durıs berilgen? *Durıs berilgen sinonimlerdiń tártip nomerin jazıń.*

1	táǵdir – peshana
2	aqshıl – arzan
3	xóshireyli – usqınsız

4	al – ber
5	asqar – biyik
6	nobay – mol

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**8. (Leksikalıq stilistika Q (J1) – 6 ball)** Sózlerdiń qaysılarınıń sinonimi durıs berilgen? Durıs berilgen sinonimlerdiń tártip nomerin jazıń.

1	Shańaraq – otbası
2	Kishi – taynapır
3	Mańlay – mańnay
4	Soraw – sawal
5	Sulıw – dilbar
6	Bayraq – tuw

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**9. (Leksikalıq stilistika Q (J1) – 6 ball)** Sózlerdiń qaysılarınıń sinonimi durıs berilgen? Durıs berilgen sinonimlerdiń tártip nomerin jazıń.

1	Hám – jáne
2	Janr – dáwir
3	Sapar – sayaxat
4	Óner – dógerek
5	Járdem – kómek
6	Birinshi – dáslepki

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**10. (Leksikalıq stilistika Q (J1) – 6 ball)** Gáplerdiń qaysılarında morfologiyalıq antonimler durıs berilgen? Morfologiyalıq antonim berilgen gáplerdiń tártip nomerin jazıń.

1	Ekewi ushırasıptı ( <b>ushıraspaptı</b> ).
2	– Qáne siziń elde qanday ájayıp, úlken ( <b>kishi</b> ) nárese bar?
3	– Biziń elde bir káramat nárese bar ( <b>joq</b> ).
4	Kóleńkesi ( <b>sayası</b> ) ádewir awısıp qaladı.
5	Siziń elde ( <b>xalıqta</b> ) qanday ájayıp nárese bar?
6	– Oxo, kútá úlken eken góy, – depti aqıllı ( <b>biyaqıl</b> ) Ómirbek.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

## 7-SORAW

**1. (Fonetikalıq tallaw B (A1) – 4 ball)** Berilgen gápte neshe qamaw buwın qatnasqan? *Duris juwaptı san menen beriń.*

Besik toy – bul hár bir shańaraqta dúnyaǵa kelgen nárestege quwanıp beriletuǵın toy.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**2. (Fonetikalıq tallaw B (A1) – 4 ball)** Berilgen gápte neshe tuyıq buwın qatnasqan? *Duris juwaptı san menen beriń.*

Ólmeı bermeydi. Al geybir shabandoz ılaqtı óń taqımǵa bassa, birewleri shep taqımǵa alǵandı táwir kóredi.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**3. (Fonetikalıq tallaw B (A1) – 4 ball)** Berilgen gápte neshe qamaw buwın qatnasqan? *Duris juwaptı san menen beriń.*

Kúshli xarakter ushın áhmiyetli nárese maqsettiń anıqlıǵı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**4. (Fonetikalıq tallaw B (A1) – 4 ball)** Berilgen gápte neshe bir dawıslıdan ibarat ashıq buwın qatnasqan? *Duris juwaptı san menen beriń.*

Oqıw procesiniń iykemligi, studentlerdiń bilimin bahalawdıń obyektivligi kórsetiledi.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**5. (Fonetikalıq tallaw B (A1) – 4 ball)** Berilgen gápte neshe ashıq buwın qatnasqan? *Duris juwaptı san menen beriń.*

Ol bul procesti kúnine 8 ret qaytalawdı usınıs etedi.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**6. (Fonetikalıq tallaw B (A1) – 4 ball)** Berilgen gápte neshe tuyıq buwın qatnasqan? *Duris juwaptı san menen beriń.*

Máyekleriniń forması hár túrlı bolıp, sistematalıq áhmiyetke iye.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**7. (Fonetikalıq tallaw B (A1) – 4 ball)** Berilgen gápte neshe bir sesten ibarat ashıq buwın qatnasqan? *Duris juwaptı san menen beriń.*

Dvigatel hám shóp saqlaytuǵın qoralarda jandırılǵan azot topıraqqa qaytpay, tuwra atmosferaǵa shıǵıp ketedi.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**8. (Fonetikalıq tallaw B (A1) – 4 ball)** Berilgen gápte neshe ashıq buwın qatnasqan? *Duris juwaptı san menen beriń.*

Bulttıń qalınlıǵına qarap onıń jawıw muǵdarın shamalaw múmkin.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**9. (Fonetikalıq tallaw B (A1) – 4 ball)** Berilgen gápte neshe tuyıq buwın qatnasqan?  
*Duris juwaptı san menen beriń.*

Birinshi ózbek komediyalı operası – S.Yudakovtıń “Maysaranıń hiylesi” operası.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**10. (Fonetikalıq tallaw B (A1) – 4 ball)** Berilgen gápte neshe ashıq buwın qatnasqan? *Duris juwaptı san menen beriń.*

Waqıtqa baylanıslı ólshemler kórkem shıǵarmalarda kóplep ushırasadı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

## 8-SORAW

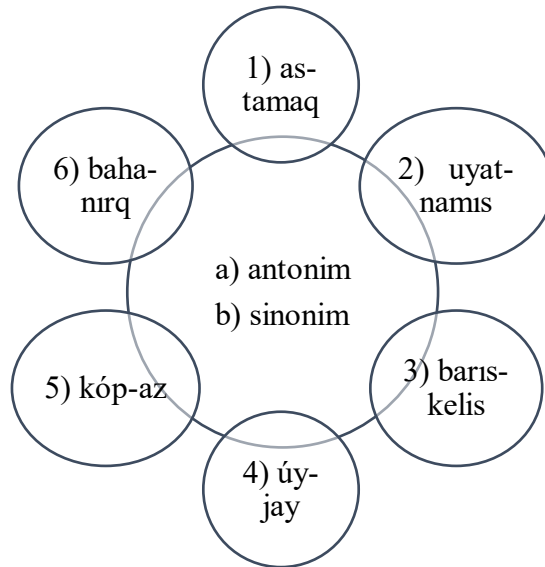
**1. (Leksikalıq tallaw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen tapsırmanı óz ara sáykeslendirin.  
*Duris juwaptı san menen beriń.*



**JUWAP:**

a		b	
---	--	---	--

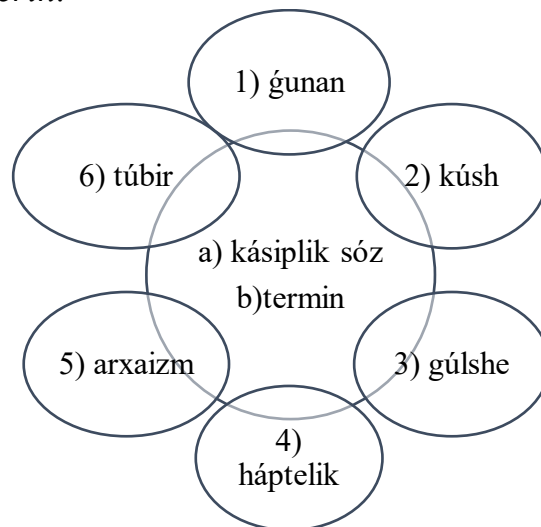
**2. (Leksikalıq tallaw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen tapsırmanı óz ara sáykeslendirin. *Duris juwaptı san menen beriń.*



**JUWAP:**

a		b	
---	--	---	--

**3. (Leksikalıq tallaw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen tapsırmanı óz ara sáykeslendirin. *Duris juwaptı san menen beriń.*



**JUWAP:**

a		b	
---	--	---	--

**4. (Leksikalıq tallaw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen tapsırmanı óz ara sáykeslendirin. *Duris juwaptı san menen beriń.*



**JUWAP:**

a		b	
---	--	---	--

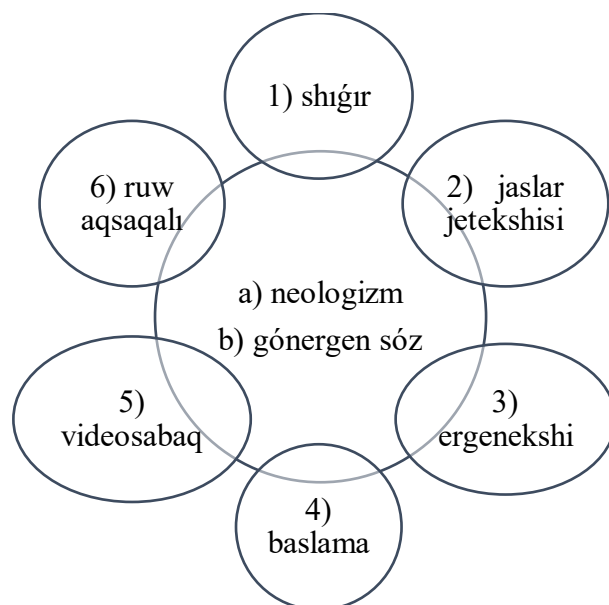
**5. (Leksikalıq tallaw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen tapsırmanı óz ara sáykeslendirin. *Duris juwaptı san menen beriń.*



**JUWAP:**

a		b	
---	--	---	--

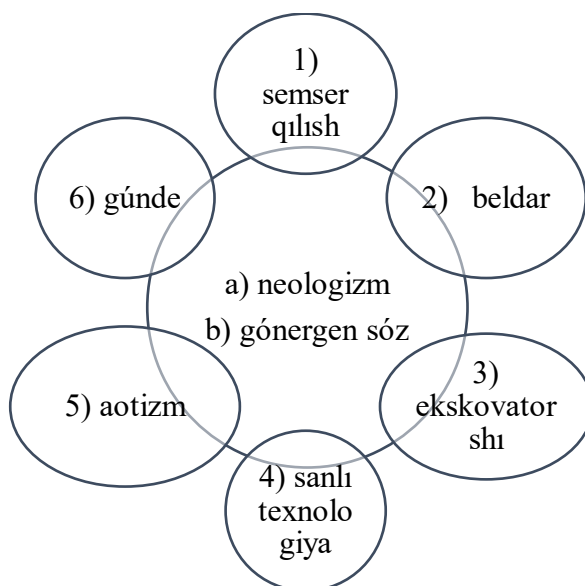
**6. (Leksikalıq tallaw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen tapsırmanı óz ara sáykeslendirin. *Duris juwaptı san menen beriń.*



**JUWAP:**

a		b	
---	--	---	--

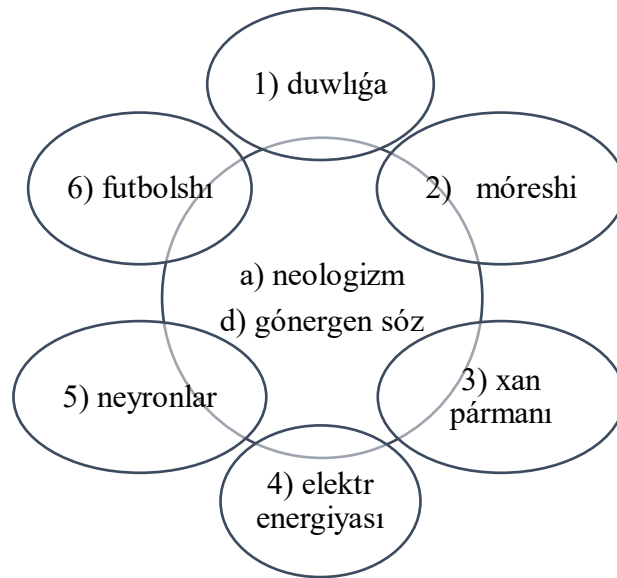
**7. (Leksikalıq tallaw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen tapsırmanı óz ara sáykeslendirin. *Duris juwaptı san menen beriń.*



**JUWAP:**

a		b	
---	--	---	--

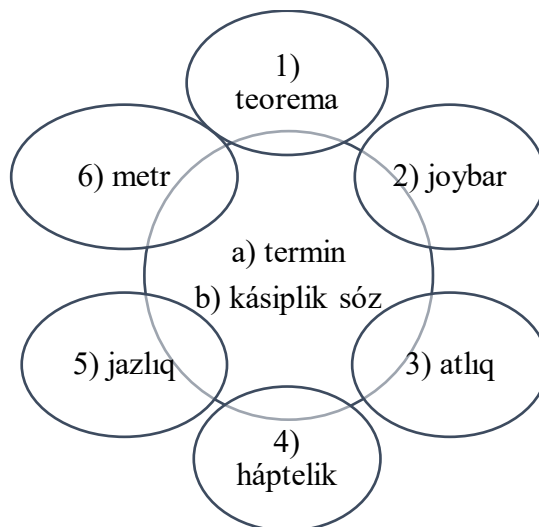
**8. (Leksikalıq tallaw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen tapsırmanı óz ara sáykeslendirin. *Duris juwaptı san menen beriń.*



**JUWAP:**

a		b	
---	--	---	--

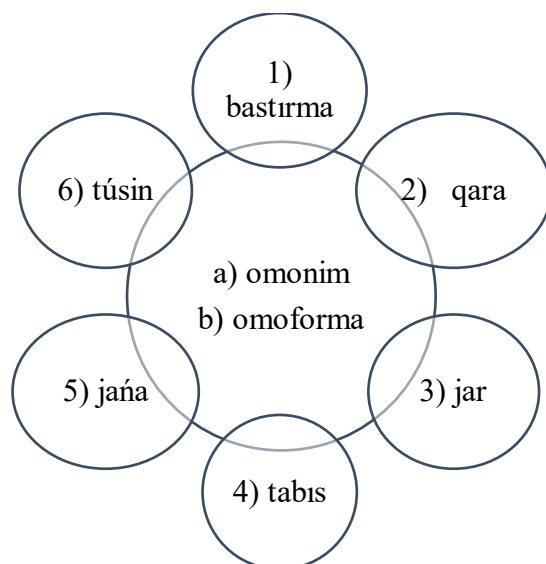
**9. (Leksikalıq tallaw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen tapsırmanı óz ara sáykeslendirin.  
*Duris juwaptı san menen berin.*



**JUWAP:**

a		b	
---	--	---	--

**10. (Leksikalıq tallaw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen tapsırmanı óz ara sáykeslendirin.  
*Duris juwaptı san menen berin.*



**JUWAP:**

a		b	
---	--	---	--

## 9-SORAW

**1. (Morfemalıq tallaw Q (J1) – 6 ball)** Gáptegi ajratıp berilgen sózde qanday qosımta túri bar ekenligin jazıń. *Juwaptı háripler arqalı beriń.*

Besik toyda quda-qudaǵaylardı **kútip** alıp, hal-jagday sorasıp, dásturqan dógeresine mirat etilip, may sókler ortaǵa tartıladı.

- a) sóz jasawshı qosımta
- b) sóz túrlewshı qosımta
- c) forma jasawshı qosımta
- d) betlik feyil qosımtası
- e) betlik emes feyil qosımtası

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**2. (Morfemalıq tallaw Q (J1) – 6 ball)** Gáptegi ajratıp berilgen sózde qanday qosımta túri bar ekenligin jazıń. *Juwaptı háripler arqalı beriń.*

Biraq shabandozlardıń **kópshiligi** oń taqımǵa aladı.

- a) sóz jasawshı qosımta
- b) sóz túrlewshı qosımta
- c) forma jasawshı qosımta
- d) ráwısh jasawshı qosımta
- e) atlıq jasawshı qosımta

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**3. (Morfemalıq tallaw Q (J1) – 6 ball)** Gápтегі ajratıp берілген sózde qanday qosımta túri bar ekenligin jazıń. *Juwaptı háripler arqalı berіń.*

Hárqanday **kesellikten** awlaq bolıwı kerek.

- a) sóz jasawshı qosımta
- b) sóz túrlewshı qosımta
- c) forma jasawshı qosımta
- d) ráwısh jasawshı qosımta
- e) atlıq jasawshı qosımta

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**4. (Morfemalıq tallaw Q (J1) – 6 ball)** Gápтегі ajratıp берілген sózde qanday qosımta túri bar ekenligin jazıń. *Juwaptı háripler arqalı berіń.*

Medicinalıq institutlardı bir oqıw orayına birlestiriw nátiyjesinde Anadolı universiteti **shólkemlestirilgen.**

- a) sóz jasawshı qosımta
- b) sóz túrlewshı qosımta
- c) forma jasawshı qosımta
- d) ráwısh jasawshı qosımta
- e) feyil jasawshı qosımta

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**5. (Morfemalıq tallaw Q (J1) – 6 ball)** Gápтегі ajratıp берілген sózde qanday qosımta túri bar ekenligin jazıń. *Juwaptı háripler arqalı berіń.*

Camille Jenatzy mashinalardıń elektr arqalı júriw ***tezligin*** 100 km/saatqa jetkerip, elektromobildi jaratadı.

- a) sóz jasawshı qosımta
- b) sóz túrlewshı qosımta
- c) forma jasawshı qosımta
- d) tartım jalǵawı
- e) betlik jalǵawı

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**6. (Morfemalıq tallaw Q (J1) – 6 ball)** Gápтегі ajratıp берілген sózde qanday qosımta túri bar ekenligin jazıń. *Juwaptı háripler arqalı berіń.*

Perdege uqsáǵan qanatları reńli qabırshaqlar menen **oralǵan.**

- a) sóz jasawshı qosımta
- b) sóz túrlewshı qosımta
- c) forma jasawshı qosımta
- d) betlik feyil qosımtası
- e) betlik emes feyil qosımtası

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**7. (Morfemalıq tallaw Q (J1) – 6 ball)** Gápтегі ajratıp берілген sózde qanday qosımta túri bar ekenligin jazıń. *Juwaptı háripler arqalı berіń.*

Ósimlikler topıraqtan azotlı **birikpelerge** bay azıqlıq elementlerdi aladı.

- a) sóz jasawshı qosımta

- b) sóz túrlewshi qosımta
- c) forma jasawshı qosımta
- d) seplik jalǵawı
- e) betlik jalǵawı

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**8. (Morfemalıq tallaw Q (J1) – 6 ball)** Gáptegi ajratıp berilgen sózde qanday qosımta túri bar ekenligin jazıń. *Juwaptı háripler arqalı beriń.*

Jawın qubılısına **qızıǵıw** hám onı dáslep ápiwayı qaraslar menen izertlew tas dáwirinen baslangan.

- a) sóz jasawshı qosımta
- b) sóz túrlewshi qosımta
- c) forma jasawshı qosımta
- d) betlik feyil qosımtası
- e) betlik emes feyil qosımtası

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**9. (Morfemalıq tallaw Q (J1) – 6 ball)** Gáptegi ajratıp berilgen sózde qanday qosımta túri bar ekenligin jazıń. *Juwaptı háripler arqalı beriń.*

Quramalı **janrlardıń** biri bolǵan opera janrı Ózbekstan Respublikasına da kirip kele basladı.

- a) sóz jasawshı qosımta
- b) sóz túrlewshi qosımta
- c) forma jasawshı qosımta
- d) kóplik jalǵawı
- e) betlik jalǵawı
- f) seplik jalǵawı

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**10. (Morfemalıq tallaw Q (J1) – 6 ball)** Gáptegi ajratıp berilgen sózde qanday qosımta túri bar ekenligin jazıń. *Juwaptı háripler arqalı beriń.*

Bunday mısallardı qaraqalpaq jazıwshı hám shayırlarınıń shıǵarmalarında kóplep **tabıwǵa** boladı.

- a) sóz jasawshı qosımta
- b) feyil jasawshı qosımta
- c) forma jasawshı qosımta
- d) betlik feyil qosımtası
- e) betlik emes feyil qosımtası
- f) seplik jalǵawı

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

## 10-SORAW

1. (Sintaksislik tallaw Q (A1) – 6 ball) San menen (1, 2, 3, 4) berilgen gápler qospa gáptıń qaysı túrine kiretuǵınlıǵın anıqlań. *Duris juwaptı sanlar menen beriń.*

1	Men ekinshi kún bar bilgen ilimim hám ónerimdi atama kórsetip berdim, atam hájib hám jumısshıǵa jaqsı atlardan inam etti.	a) dizbekli qospa gáp b) baǵınıńqılı qospa gáp c) dánekersiz qospa gáp
2	«Bul úyretken ónerlerińizdi zarúr waqıtta perzentim ushın basqalar da isley alar, biraq onıń ózi isley alatuǵın, onıń ushın basqalar isley almaytuǵın óner qalıptı»	
3	Tawdıń aylanǵan jerinde iyrim bar edi hám ol qawıplirek orın edi.	
4	Men atamnıń basına da usınday jumıs túskenin bilmes edim, sonıń ushın maǵan júziw ónerin úyretken eken».	

**JUWAP:**

a	b	c

2. (Sintaksislik tallaw Q (A1) – 6 ball) San menen (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7) berilgen gáplerdi tiyisli formaları menen durıs sáykeslendirin. *Duris juwaptı sanlar menen beriń.*

1	–Janıńa sawap is etip atır ekenseń, qızım– dedi ketiwge qolaylasıp atırǵan bir ulama kisi,– házir seniń qasıńa adam ertemen, biytaptıń ótinishin bájray etedi (P.X).	A) A: «T», –a. B) «T»,–a. C) A: «T».
2	Akademik M.Nurmuxammedov bılay dep jazadı: «Berdaq dóretiwshiliginiń áhmiyetli bólegin onıń tariyxıy-socialıq temalarda jazǵan poemaları quraydı».	D) «T», –a; –«T». E) Ózlestirilgen gáp
3	Aysultan: – Bıyılǵı jılı ózime bekitilgen 15 sawın sıyırdıń hábirinen 3500 litrden sút sawıp tapsıraman, – dedi (gazetadan).	
4	Rustıń ullı jazıwshısı Aleksey Maksimovich Gorkiy: « Til – ádebiyattıń birinshi elementi» – dep sıpatlaydı.	
5	Jánibek xan ózinen basqa da ozıq oylı jigit tabıw kerek ekenligin ayttı.	
6	– Aǵa qashan salmaǵa suw ashasań, – dep Seyit Orazbaydan soradı.	

7	Bir awıldan sóylesip otırǵanday aqsaqaldıń tabılmaǵanı qızıq boldı-aw! – dep gúńk etti (K.M.).	
---	--	--

**JUWAP:**

A	B	C	D	E

**3. (Sintaksislik tallaw Q (A1) – 6 ball)** San menen (1, 2, 3, 4) berilgen gápler gáp aǵzalarınıń tolıq qatnasıw hám qatnaspawına qaray gáptiń qaysı túrine kiretuǵınlıǵın anıqlań.

*Duris juwaptı sanlar menen beriń.*

1	– Háy qoy, kel, mına jılandı quwıp salayıq.	a) tolıq gáp
2	– Háy ógiz, usı mashqalanı birge shesheyik.	b) tolıq emes gáp
3	Xojeyin hayalın emlewxanaǵa alıp ketti.	
4	Endi bir qalıs sadaqa qılayın	

**JUWAP:**

a	b

**4. (Sintaksislik tallaw Q (A1) – 6 ball)** San menen (1, 2, 3, 4) berilgen sózler qaysı aǵza xızmetinde kelgenligin anıqlań. *Duris juwaptı sanlar menen beriń.*

1	Teńizde júzip baratırǵan kemedegi kishkene shegelderdiń biri <b>1) ózin kereksiz hám áhmiyetsiz dep oylap</b> qıynala baslaptı.	a) bayanlawısh b) anıqlawısh c) pısıqlawısh
2	<b>2) Bunıń aqıbetin ańlay alǵan</b> qabırǵalar: “– İltimas, bunday islemeń. Deneńizge qarap heshqashan wazıypañızdı kishi dep oylamań”depti.	
3	Keyin kemeniń úlken bólekleri másláhátlesip, <b>3) eń dáslepki shikayat etken</b> shegege xat jollaptı.	
4	Ornında qalıwǵa <b>4) qarar etipti.</b>	

**JUWAP:**

a	b	c

**5. (Sintaksislik tallaw Q (A1) – 6 ball)** San menen (1, 2, 3, 4) berilgen sóz dizbekleri baǵınıńqılı baylanıstıń qaysı túri menen baylanısqanlıǵın anıqlań. *Duris juwaptı sanlar menen beriń.*

1	Bay adam	a) basqarıw
2	Kózi menen baqlaw	b) jupkerlesiw
3	Onıń qolı	c) úylesiw
4	Xattı oqı	

**JUWAP:**

a	b	c

**6. (Sintaksislik tallaw Q (A1) – 6 ball)** San menen (1, 2, 3, 4) berilgen gápler qospa gáptiń qaysı túrine kiretuǵınlıǵın anıqlań. *Duris juwaptı sanlar menen beriń.*

1	Ata-babalarımız qanday erlikler islegen bolsa, bizde sonday batırlıq kórsetiwimiz kerek.	a) dizbekli qospa gáp
2	Shembi kúni úyimizge qonaqlar kelgen, lekin biz bul waqıtta jumısta edik.	b) baǵınıńqılı qospa gáp
3	Usta gerbishlerdi tegis órip tur, basshılar bolsa bunı óz kózleri menen kórip tur.	
4	Qaqaman qıstıń ayazı az bolsa, japalaqlap qar jawdı.	c) dánekersiz qospa gáp

**JUWAP:**

a	b	c

**7. (Sintaksislik tallaw Q (A1) – 6 ball)** San menen (1, 2, 3, 4) berilgen gápler qospa gáptiń qaysı túrine kiretuǵınlıǵın anıqlań. *Duris juwaptı sanlar menen beriń.*

1	Jıyñaqta rayonda qaldı, sebebi oǵan armiyaǵa baratuǵınlardı stanciyaǵa arbalı aparıw tapsırılǵan edi. ( <i>Sh. A.</i> )	a) dizbekli qospa gáp b) baǵınıńqılı qospa gáp c) dánekersiz qospa gáp
2	Attan túsip piyadalap júrgen eken, sonda da dawıl olardıń bet terisin sıpırıp alǵan. ( <i>Sh. A.</i> )	
3	Dos sırtıńnan maqtaydı, dushpan kózińshe maqtaydı. ( <i>Naqıl</i> )	
4	Bir kúni paxta gülley baslaǵan waqıtta, Axun oydıń jiyegine bir mashina kelip toqtadı. ( <i>Ó. X.</i> )	

**JUWAP:**

a	b	c

**8. (Sintaksislik tallaw Q (A1) – 6 ball)** San menen (1, 2, 3, 4) berilgen gápler qospa gáptiń qaysı túrine kiretuǵınlıǵın anıqlań. *Duris juwaptı sanlar menen beriń.*

1	Ótebaydıń qáteligi mınada edi: onıń oyınsha suw bar jerdiń bárinde balıq bar. ( <i>Ó. A.</i> )	a) dizbekli qospa gáp b) baǵınıńqılı qospa gáp c) dánekersiz qospa gáp
2	Qońıratlılar tariyxta qanshelli erte kóringeni sıyaqlı, Qońırat qalası da qaraqalpaq tariyxında erteden belgili ( <i>I.Y.</i> ).	
3	Aqsulıw da Turdıbektiń turpayı sózlerine ashıwlanıp qalǵan, solay da ol tuwısqan degen sózdi ayırıqsha bahalaydı. ( <i>X. S.</i> )	
4	Shımshıqtıń párin burqıratıp jep bolıp shaqaǵa qonıp mızǵıǵanı sol, kózdi ashıp jumǵansha jilt etip saǵal payda boldı da qırǵıydı qaǵıp aldı ( <i>T.Q.</i> ).	

**JUWAP:**

a	b	c

**9. (Sintaksislik tallaw Q (A1) – 6 ball)** San menen (1, 2, 3, 4) berilgen gápler qospa gáptiń qaysı túrine kiretuǵınlıǵın anıqlań. *Duris juwaptı sanlar menen beriń.*

1	Opera janrı bay tariyxıy dáwirdi óz ishine aladı.	a) bir bas aǵzalı gáp b) eki bas aǵzalı gáp
2	Yaǵnıy saz-ásbap muzıkası ushın jańa janrlar payda boldı.	
3	XIX ásir aqırlarında tez pát penen rawajlandı.	
4	Operanıń watanı – Italiya.	

**JUWAP:**

a	b

**10. (Sintaksislik tallaw Q (A1) – 6 ball)** San menen (1, 2, 3, 4) berilgen sózler baǵınıńqılı baylanıstıń qaysı túri menen baylanısqanlıǵın anıqlań. *Duris juwaptı sanlar menen beriń.*

1	sonı izlep barıptı	a) basqarıw
2	biziń elde	b) jupkerlesiw
3	qırq qaraqalpaq	c) úylesiw
4	úlken nárese	

**JUWAP:**

a	b	c

### 11-SORAW

Besik toy – bul hárbir shańaraqta dúnyaǵa kelgen nárestege quwanıp beriletuǵın toy. Náreste dúnyaǵa kelgennen keyin ata-anası quwanısıp toy baslap, aǵayın-tuwǵanlardı toyǵa shaqıradı. Usı toyǵa kelinniń tórkin tárepinen er bala dayısına tartadı, dep bóbektiń jorgası retinde besik alıp keledi. Besikti burınları sol awıldıń sheber ustalarına soqtırıp, sawdalaspay, sanaspay, ustanıń aytqan bahasına alınatuǵın bolǵan. Usı dástúr elege shekem dawam etip kiyatır. Besiktiń túbegi gúlalshılar tárepinen dúzetilgen tas túbek, súmegi aǵashtan soǵılǵan boladı, qawızın tawardıń ishine kóbinese tarınıń qawıǵı salıp tigiledi yamasa qustıń párinen bolmasa shigitlengen qol paxtadan islense de boladı. Bul qawız tósegi boladı. Kópshigi qus párinen yaki paxtadan islenedi. Taqımlıq – balanıń taqımınıń astına qoyatuǵın kishkene tósek bolıp, bul da tarınıń qawıǵınan soǵıladı. Házirgi waqıtta paxtadan da islenedi, taǵı da kókiregin, qolların oraw ushın qol jórgek, ayaǵın oraw ushın ayaq jórgek boladı. Bul jórgekler paxtadan islengen tawardan bolıwı tiyis. Balanı besikke bólew ushın besiktiń oń tárepinde besiktiń ayılları taǵıwlı boladı – yaǵniy bul qol bawları dep ataladı. Besiktiń üstine jabatuǵın tawardı japınshıq dep ataydı. Usınıń barlıǵın jámlestirip, aǵayın-tuwǵanlardı jıynap, besik toyǵa barıladı.

Besik toyda quda-qudaǵaylardı kútip alıp, hál-jagday sorasıp, dásturqan dógeresine mirat etilip, may sókler ortaǵa tartıladı. Ishinde yoshlıraq qız-kelinshekler qosıqlar, ushırma sózler aytıp, at ólse de qáde ólmeydi, arıq qoydan tóslık al degendey, endi alıp kelgen jorgamızdıń jorgasın kórsek, jorgamızdıń payǵazısın alsaq, balamızdı besikke salsaq, oń bolsın aytsaq dep otırmız, dep dawam etiledi.

*A.Allaniyazov, M.Aytımbetova*

**1. (Tekstti túsiniw B (J1) – 4 ball)** Tekst boyınsha berilgen sózlerdiń qaysıları besiktiń bir bólegi ekenligin anıqlań. *Juwaptı sanlar formasında beriń.*

1) tusaw; 2) jorga; 3) túbek; 4) gúlal; 5) súmek; 6) qawıq; 7) qawız; 8) tóslık.

**JUWAP:**

--	--	--

Kókpar (ılaq oyını) – tek biziń xalqımız arasında emes, ózbek, qazaq hám basqa da túrkiy tilles xanalar arasında da keń tarqalgan at sportı bolıp tabıladı. Tiykarında bul oyın turmıslıq zárúrlıklar nátiyjesinde júzege kelgen. Erte zamanlarda sharwalardıń dúzde júrgen mallarına, qoy-janlıqlarına jırtqısh qasqırlar shawıp kún bermegen. Olarǵa qarsı shabandozlar atqa minip qarsı shıǵıp, hálden tayǵansha at penen quwıp, shoqpar menen urıp, ólimshi qılǵan, óltirgen. Ráwiyatlarda aytılıwınsha, bir saparı usınday jol menen awlaǵan qasqırdı bir topar shabandoz jigitler bir-biri menen at ústinde tartısıp oynap, sonnan kókpar oyını payda bolǵan degen gápler de bar. Sońınan qasqırdıń ornına eshki, ılaq yaki ógizdiń ishek qarnın alıp taslap, tulıptı kókparǵa paydalanıp, ol shabandozdıń aldına taslanatugın bolǵan.

“Ílaq oyını”nda “búriw” degen atama da bar. ”Búriw”de ılaqtıń qarını, bóteke hám bawırı alıp taslanadı. Jilikti buwınnan kesedi. Eki jambas penen eki qol qaladı. Ishine arqan saladı. Tórt jip ótkeredi. Ol qarınǵa, teriniń arasındaǵı dóńgelek arqanǵa baylanadı. Jip is penen ótkeriledi. Moyın hám bir omırtqa qaldırılıp soǵan baylanadı. “Búr”(búrip qoyadı)ótken ásirdeń otızınshı jılları payda bolıp, ótken ásirdeń alpısınshı jıllarına kelip “Teke”, “Ílaq” payda bolǵan.

Shabandozdıń salmaǵı meyli awır bolsın, meyli jeńil bolsın, hárbiriniń palwanlar sıyaqlı ózine tán ámeli, tásili, óz usılı bolǵan. Geybir shabandozlar pishimi iri bolmasa da, qos qollap ılaqqa asılǵan waqtında onnan jazdırıp alıw múmkin emes. Ólmey bermeydi. Al geybir shabandoz ılaqtı oń taqımǵa bassa, birewleri shep taqımǵa algandı táwir kóredi. (Biraq shabandozlardıń kópshiligi oń taqımǵa aladı). Ílaqqa asılǵanda da bekkem asılıw kerek. Sebebi ılaq qolǵa uslanıp, taqımdı qolǵa taslaydı. Sóytip ústine ayaqtı qoysa, “Taralǵı”nı kespeseń ılaqtı ala almaysañ. Sonlıqtan da taqımı qattı shabandozlar teginlikte taqımındaǵını aldırmaıdı. Taralǵı, bul zánǵini erge tutastırıp turatugın jip bolıp, qazaqlar onı “Úzengi”dep ataydı.

**B.Seytaev**

**2. (Tekstti túsiniw B (J1) – 4 ball)** Tekst boyınsha berilgen maǵlıwmatlardıń qaysıları naduris maǵlıwmat esaplanadı? *Juwaptı sanlar formasında beriń.*

1) Kókpar oyını túrkiy xalıqlardıń kópshiliginde bolǵan. 2) Anıq faktlerge qaraǵanda, Kókpar oyınıń kelip shıǵıwına qasqırlar shabılıwı sebep bolǵan. 3) Kókpardıń baslı oyın elementi – tulıp. 4) Salmaǵı awır shabandozlardıń oyında kóbinese qolı kelgen.

**JUWAP:**

--	--

Miyde seziwden túsinik, al onnan oylaw kelip shıǵadı. Nátiyjede bizdi qorshaǵan dúnya tuwralı túsinik payda boladı. Negizinde ańlaw, túsiniw baxıttıń gilti esaplanadı. Túsinik ekinshi adamǵa tiykarınan sóz arqalı jetkerip beriledi. Sonlıqtan da barlıq sózler túsiniklerdiń jıyındısı esaplanadı. Sóz pikirlew quralı, oylaw bolmasa sóz, til bolıwı múmkin emes. Óz pikirimizdi hám is-háreketimizdi ańlawımız, yaǵnıy aqlıy hám

fizikalıq iskerligimizden xabardarlıgımız sana esaplanadı. Sana tek insanlarǵa tán bolıp, haqıyqatlıqtıń (barlıqtıń) adam miyinde arnawlı sáwleleniwi esaplanadı, ol sóz járdeminde matematikalıq belgiler hám kórkem óner dóretpeleri arqalı basqa adamlarǵa uzatıladı, hátteki, mádeniy estelikler járdeminde áwladtan-áwladqa ótedi.

Minez ayırmashılıqları haqqında sóz etetuǵın bolsaq, ol tek nerv sistemasınıń tipine emes, al tiykarınan turmıs sharayatlarına, miynettiń ózine tán ayırmashılıqlarına, adamnıń tárbiyasına baylanıslı boladı. Adamnıń tutqan baǵdarı: talapları, motivleri menen qızıǵıwları, ideyaları minezdiń mazmunın payda etedi. Adam xarakteriniń ózine tánligin payda etetuǵın taǵı bir tárepi intellektual (aqıl) ayırmashılıqları esaplanadı. Kúshli xarakter ushın áhmiyetli nárese maqsettiń anıqlıǵı. Maqsetti túsınbey turıp, adam óz aldına belgili bir jumıs islewdi qoyıwı múmkin emes. Baqlaw, sharayatqa, jaǵdayǵa qarap is kóre biliwshilik, aldın ala boljap bile alıw, minezde turaqlılıq, batırlıq, sabır, parasat sıyaqlı belgilerdiń payda bolıwına járdem etedi. Bekkem xarakterdegi adamlar kóbinese aqıl tárepinen de jetik boladı.

Nerv sistemasınıń funkcionallıq qásiyetlerinen hám ómir tájiriybemnen kelip shıqqan halda, tómendegi jaǵdaylardı túsiniw jetip, kúndelikli turmısta ámel etip jasaw sapalı hám mazmunlı ómir keshiriw ushın úlken áhmiyetke iye dep esaplayman.

- Adam ómirden túnilip jasamawı kerek;
- Psixologiyalıq hám fizikalıq jaqtan shınıǵıwı kerek;
- Hárqanday kesellikten awlaq bolıwı kerek.

***B.Nuraliev***

**3. (Tekstti túsiniw B (J1) – 4 ball)** Berilgen sózlerdiń qaysıları adamdaǵı minezdiń qalıplesiwinde kerekli emes? a) nerv sisteması; b) sharayattı; d) túsiniwi; e) sanası; f) tárbiyası; g) qızıǵıwshılıǵı. *Duris juwaptı háripler arqalı beriń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

Házirgi waqıtta joqarı oqıw orınları rawajlanıwınıń jańa basqıshına kóterilmekte. Bilim alıp atırǵan studentleriniń sanı 100.000nan kóp bolǵan joqarı oqıw orınları “Megauniversitetler” dep ataladı. 1970-jılı AQShtıń Kaliforniya shtatında eń dáslepki megauniversitet birneshe joqarı oqıw orınlarınıń birigiwi nátiyjesinde ashılǵan. “Megauniversitet” terminin birinshi ret Kaliforniya universitetiniń prezidenti Berlli Keer qollanǵan. Házirgi waqıtta dúnya júzinde bunday megauniversitetlerdiń sanı – on segiz. Megauniversitetlerdiń tiykarǵı jetiskenligi sıpatında informaciyalıq kommunikaciyalıq texnologiyalar tiykarında aralıqtan bilim beriw, oqıtıwdıń texnologiyalastırılıwı, járiyalılıq, qálegen jastaǵı qálewshilerge bilim alıw múmkinshiliginiń jaratılǵanlıǵı, bilim beriw sanasınıń joqarılıǵı, oqıw procesiniń iykemliligi, studentlerdiń bilimin bahalawdıń obyektivligi kórsetiledi.

Studentleriniń sanı boyınsha dúnya júzinde birinshi orında turatuǵın megauniversitet – Qıtay mámleketindegi Shanxay teleuniversiteti (CTVU) esaplanadı. Bul universitette házirgi waqıtta 1.840.000 nan aslam studentler bilim alıp atır. Ekinshi orında Índiya mámleketiniń Deli qalasındaǵı Indra Gandi atındaǵı milliy universiteti turadı. Bul universitette oqıtuǵın studentlerdiń sanı 1.300.000 nan aslam.

Usınday megauniversitetlerdiń jáne biri, Turkiyadaǵı Anadolu universiteti esaplanadı. Bul mámleketlik universitet. 1958-jılı Turkiyanıń “Eski sháhár” qalasında “Ekonomika hám kommerciyalıq bilimler Akademiyası” bolıp ashılǵan. 1982-jılı “Eski sháhár”degi “Ekonomika hám kommerciyalıq bilimler Akademiyası”, “Arxitektura hám qurılıs” institutı, Pedagogikalıq institut hám Medicinalıq institutlardı bir oqıw orayına birlestiriw nátiyjesinde Anadolu universiteti shólkemlestirilgen. Bul universitet házirgi waqıtta studentleriniń sanı boyınsha dúnya júzinde tórtinshi orında, Turkiyada birinshi orında turadı.

*Sh.Abdinazimov*

**4. (Tekstti túsiniw B (J1) – 4 ball)** Berilgen talaplardıń qaysı biri megauniversitetler ushın tiyisli emes? a) bahalawdıń anıqlıǵı; b) dástúriy tálimniń ústinligi; d) sırlı-anıqsızlıq; e) texno-tálim; f) oqıw qolaylılıǵı; g) jas sheklenbewi. *Duris juwaptı háripler arqalı beriń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

Ájayıp jaratılıs hám qábiletler menen tanısamız.

“Muz adamı” atı menen tanılǵan nemis sportshısı Vim Xoff hádden tis suwıq hawa temperaturasına shıday alǵan. Onıń pikirinshe, bul ondaǵı ózine tán dem alıw texnikasına baylanıslı. Vim Finlyandiyada bolıp ótken marafonda muzlı suwda 1 saat 52 minut turıwǵa erisken.

Amerikalıq Uilyam Sidis 9 jasqa shıǵaman degenshe 8 til, inglis, rus, francuz, alman, latin, grek, ivrit jáne bir ózi oylap tapqan tillerdi jetik bilgen. Ol ertjetkende 40 tildi puqta ózlestirgen.

Adam kóbi menen dıqqattı 20 minut bir nársenge qarata aladı. Bunı anıqlaǵan pedagog Framchesko Chirillo “Pomidor” metotın islep shıqtı. Bul metot boyınsha 25 minut miyge jumıs isletip, 5 minut oǵan dem beriw kerek. Ol bul procesti kúnine 8 ret qaytalawdı usınıs etedi.

Shotlandiyalıq oylap tabıwshı Robert Anderson qayta zaryadlanbaytuǵın batareyalar menen isleytuǵın arbalardı jaratqan bolsa, Franciyalıq Camille Jenatzy mashinalardıń elektr arqalı júriw tezligin 100 km/saatqa jetkerip, elektromobildi jaratadı.

Oskar Rigli erte mektepke barǵan ápiwayı bala. Ol barlıq teńlesleri sıyaqlı oynawdı jaqsı kóredi, biraq olardan ózgesheligi – Oskar tanımalı professor-oqıtıwshılar hám alımlar menen teńdey baylanısqa kirise aladı. Oskar 2 jasqa shıqqanında-aq, dúnyadaǵı eń aqıllı bala atına miyasar boldı.

**5. (Tekstti túsiniw B (J1) – 4 ball)** Tekst boyınsha berilgen qábiletlerdiń qaysıları tekstte aytilmaǵanlıǵın anıqlań. *Juwaptı sanlar formasında beriń.*

1) kóp til biliw; 2) oylap tabıw; 3) juwırıw; 4) aqıl menen háreketleniw; 5) baqlaw; 6) tájiriye ótkeriw; 7) sestı ajıratıw; 8) terlemew.

**JUWAP:**

--	--	--

**Gúbelekler, qabırshaqqanatlılar** (Lepidoptera) — toliq metamorfoz benen rawajlanatuǵın shıbın-shirkeylerdiń toparı. Mezozoydıń baslarında kelip shıqqan; tiykarǵı shańaraqları paleogenniń baslarında qalıplesken. Qazılma qaldıqları, tiykarınan, por dáwirinen belgili.

Kópshilik gúbeleklerdiń awız músheleri arnawlı sorıwshı hartumnan ibarat bolıp, basınıń astıńǵı tárepinde spiral formasında oralıp turadı. Perdege uqsaǵan qanatları reńli qabırshaqlar menen oralǵan. Qanatlarınıń reńi: ásirese, olardıń túrli reńde tawlanıwı reńsiz qabırshaqlardıń jaqtılıq nurın hár túrli múyesh astında sińiriwi menen, qara, sarı hám basqa reńli daqlar bolsa pigment penen baylanıslı. Murtınıń forması hám uzınlıǵı hár túrli. Jazılǵan qanatları 3,2 mm den (kishkene kúyeler) 300 mm ge shekem (tunlamlar). Máyekleriniń forması hár túrli bolıp, sistematalıq áhmiyetke iye. Qurtlarında 3 jup tós ayaqları menen birge 5 jup jalǵan qarın ayaqları da boladı. Quwırshaqları jabıq (kóbinese, nawqan ishinde), tómen wákıllerinde ashıq (erkin) boladı.

Gúbelekler, ádette, tómen gúbelekler (teń qanatlılar) hám joqarı gúbelekler (hár túrli qanatlılar) bolıp eki kishi toparǵa bólinedi. Ayırım jaǵdaylarda awız músheleri kemiriwshı tipte bolǵan tisli kúyeler óz aldına kishi toparǵa ajratıladı. Gúbelekler toparınıń sisteması anıq islep shıǵılmaǵan, 100 den baslap 200 ge shekemgi shańaraqqa ajratıladı.

Gúbeleklerdiń 140 mıńǵa jaqın túri anıqlanǵan. Gúbelekler faunası, ásirese, tropik regionda hár túrli. Ózbekstanda 1500 ge jaqın túri anıqlanǵan. Tunlam gúbelekleri, adımlawshılar, japıraq orawshılar shańaraqları, qızılreń gúbelekler, kúyeler úlken shańaraqları, ásirese, túrlerge bay.

Erjetken gúbelekler gül nektarı yamasa ósimliklerdiń (geyde haywanlardıń) shiresi menen azıqlanadı. Kópshilik gúbelekler imagosınıń awız músheleri redukciyaǵa dus kelgen, azıqlanbaydı (afagiya). Tisli tunlamlar gül shańı menen azıqlanadı. Gúbelekler erjetken dáwirinde birneshe kún, hátte birneshe saattan (azıqlanbaytuǵın túrleri) birneshe ayǵa shekem (erjetken dáwirinde qıslaytuǵın gúbelekler) jasadı.

**6. (Tekstti túsiniw B (J1) – 4 ball)** Tekst boyınsha berilgen sózlerdiń qaysıları gúbelektiń bir túri ekenligin anıqlań. *Juwaptı sanlar formasında beriń.*

1) tunlam; 2) fauna; 3) imago; 4) kúye; 5) afagiya; 6) adımlawshılar; 7) nektar; 8) pigment.

**JUWAP:**

--	--	--

Bunnan eki júz jılday burın alımlar atmosferada janbaytuǵın, reńsiz, iyissiz, mazasız hám dem alıw ushın jaramsız gaz bar ekenligin anıqladı. Bul gaz “azot” dep

ataladı. Azot sózi “ómir ushın jaramsız” degen mánini ańlatadı. Sebebi, azot atmosfera quramında bolıp, dem alıw ushın jaramsız hám janbaytuǵın gaz. Azot tabiyatta eki atomlı gaz túrinde tabılǵan ximiyalıq element bolıp, ol bir-birine baylangan eki azot atomınan ibarat ( $N_2$ ). Onıń dáwirlik kestedeǵi belgisi “N” bolıp, ol Jer atmosferasınıń 78%in quraydı.

Tábiyatta azot gaz túrinde ushırasadı. Biraq adamlar onı temperetura hám basımnıń ózgeriwi arqalı suyıqlıq hám qattı elementlerge aylandıra aldı. Onıń eń kóp qollanıwı suyıq túrde bolsa da, sonı aytıp ótip ótiw orınlı, suyıq azot tek anıq maqsetlerde hám abaylılıq penen isletiliwi kerek. Azot kóplegen ximiyalıq elementler, sonıń ishinde, awıl xojalıǵı ónimdarlıǵın arıttırıw ushın zárúr bolǵan tóginler islep shıǵarıwda tiykarǵı komponent esaplanadı.

Dáslep laboratoriya shárayatında azotıń basqa elementler menen birigiwdi “qálemewi” gúzetiledi. Keyinirek bolsa azotıń basqa elementler menen birikken halda ushırawı da anıqlandı; jasın birneshe minutta hawa tempereturasın júdá joqarılatıp jiberedi hám nátiyjede atmosferadaǵı azot kislorod, vodorot hám basqa elementler menen birige baslaydı. Jawın bolsa birikpelerdi eritip jerge alıp túsedı. Sol tárizde azot topıraqqa jıynaladı hám belok elementleri quramına kiredi. Belok bolsa barlıq tiri janzatlardıń negizi esaplanadı.

Ósimlikler topıraqtan azotlı birikpelerge bay azıqlıq elementlerdi aladı. Otxor haywanlar óziniń jasawı ushın zárúr bolǵan azotlı ósimliklerden alsa, góshxor haywanlar olardıń olardıń góshin jep, ózine kerekli azotqa iye boladı. (4) Olar nabıt bolǵanında azot jáne topıraqqa qaytadı.

Dvigatel hám shóp saqlaytuǵın qoralarda jandırılǵan azot topıraqqa qaytpay, tuwra atmosferaǵa shıǵıp ketedi. Quramında azot bolǵan elementlerden insan jasalma talshıq, dári-dármaqlar, partlawshı elementler tayarlawda da qollanadı.

**7. (Tekstti túsiniw B (J1) – 4 ball)** Tekst boyınsha berilgen sózlerdiń qaysıları azotqa tiyisli táriyipler ekenligin anıqlań. *Juwaptı sanlar formasında beriń.*

1) iyissiz; 2) qáwipli; 3) janbaytuǵın; 4) mazasız; 5) metall; 6) amorf; 7) dem alıwǵa jaramsız; 8) xlor.

**JUWAP:**

--	--	--	--

Jawın tábiyattıń eń ájayıp hádiyseleriniń biri esaplanadı. Onıń kelip shıǵıwı haqqında ilimiy teoriyalar islengen. Hawanıń ıssı kúnlerinde jer júzinde suwlar puwlanadı hám hawaǵa kóteriledi. Bul puwlar bult formasında suw tamshılardıń ózine jámleydi. Bult quramında hawa temperaturası qanday halatta bolıwınan kelip shıǵıp, ol jawın, burshaq yaki qar jawdırıwı múmkin. Bir qaraǵanda bul júdá ápiwayı process sıpatında kórinıwi múmkin, biraq suw puwlanıwınan tartıp tap jawın bolıp jerge qaytqansha kóp hádiyseler júz beredi.

Jawın jawǵannan soń átiraptı ózgeshe iyis iyeleydi. Bul iyisti kóbshilik insanlar jawın iyisi dep ataydı. Biraq jawın iyiske iye emes. Jawın-shashın waqtında keletuǵın iyis bolsa, topıraq qatlamınıń betinde ızǵar payda bolǵanda payda bolatuǵın iyis

esaplanadı. Bulttın qalınlığına qarap onıń jawıw muǵdarın shamalaw múmkin. Ásirese, tolıq qarayǵan halatta turǵan bult kóbirek jawıńǵa sebep bolsa, siyrek bultlardan derlik jawın jawmaydı.

Jawın haqqında kóp qarasar bar. Bulardıń ishinde diniy túsiniqlerge barıp taqalatuǵın jawın máresimleri qızıqlı esaplanadı. Jawın qubılısına qızıǵıw hám onı dáslep ápiwayı qarasar menen izertlew tas dáwirinen baslanǵan.

Jawınıń tábiyattaǵı estetikalıq zawıq beriwshi elementi, bul ayqulaq esaplanadı. Ayqulaq jawın jawıwı dawamında kózge taslanadı. Bunıń ushın aspannan túsip atırǵan tamshıǵa quyash nurı 42 C° múyesh astında túsiwi kerek boladı. Túrli mámleketlerde jawın túrlishe simbol sıpatında bahalanadı. Mısal ushın, Portugaliyada jawın jawsa, jergilikli xalıq jumısqa shıqpaw huqıqına iye. Para qalasında jawın hár kúni bir waqıtta jawǵanı ushın adamlar saatın jawıńǵa qarap tuwrılap alıwı múmkin. Búgingi kúnde radio hawa rayı maǵlıwmatların úzliksiz berip barıwına da usı jawın sebep bolǵan, sebebi AQSh radiostansiya baslıǵı jawında qalıp ketiw nátiyjesinde óz qánigelerine jawın, ulıwma hawa rayı maǵlıwmatların kúnlük berip barıwdı talap etken.

**8. (Tekstti túsiniw B (J1) – 4 ball)** Tekst boyınsha berilgen sózlerdiń qaysılarınan jawın payda bolatuǵınlıǵın anıqlań. *Juwaptı sanlar formasında beriń.*

1) suw; 2) iyis; 3) nur; 4) puw; 5) ayqulaq; 6) bult; 7) salqın hawa.

**JUWAP:**

--	--	--

Opera janrı bay tariyxıy dáwirdi óz ishine aladı. Bul janr payda bolıp rawajlanbasınan aldın, yaǵnıy XVII ásirge shekem dúnyalıq hám shirkew muzıkası rawajlanǵan. Opera XVII hám XVIII ásirler muzıka kórkem óneriniń kóplegen jónelislerine óz tásirin kórsetti. Yaǵnıy saz-ásbap muzıkası ushın jańa janrlar payda boldı: uvertyura, orkestr, balet syuitası hám basqalar. Operanıń watanı Italiya bolıp, onıń dáslepki oshaǵı Florenciya esaplanadı. Shayırlar, atqarıwshılar hám kórkem-óner qızıǵıwshıların birlestirgen dógerekte (dógeretniń atı “camerata”) tiykarǵı qaǵıydalar payda bolǵan. Quramalı janrlardıń biri bolǵan opera janrı Ózbekstan Respublikasına da kirip kele basladı. XIX ásirdeń aqırı XX ásirdeń baslarında Tashkent qalasında bir neshe opera truppaları gastrol saparına kelip, 1918-jıl Tashkentte Rus opera tyatrı óz jumısın basladı. 1929-jıl M.Qoriyoqubov járdemi menen ózbek muzikalı teatrı iske tústi. Rus kompozitorları menen birgelikte bir neshe ózbek opera hám baletleri payda bola basladı. 1939-jılı belgili kompozitor, dóretiwshi M.Ashrafiy hám S.Vasilenko menen birgelikte birinshi ózbek operası – (Buran) operasını jazdı. Bul operadan soń kompozitorlar tárepinen M.Ashrafiy “Ullı kanal”, “Dilorom”, A.Kozlovskiy “Uluǵbek”, T.Sodikov “Gúlsara”, “Shayır qálbi”, S.Boboev “Xamza”, M.Yusupov “Xorezm qosıǵı” h.t.b. operalar dóretilgen. Birinshi ózbek komediyalı operası S.Yudakovtıń “Maysaranıń hiylesi” operası bolsa, S. Boboevtıń “Jarıl tas” operası birinshi ózbek balalar operası esaplanadı.

**9. (Tekstti túsiniw B (J1) – 4 ball)** Tekst boyınsha berilgen sózlerdiń qaysıları opera janrına tiyisli elementler ekenligin anıqlań. *Juwaptı sanlar formasında beriń.*

1) kompozitor; 2) balet; 3) muzıka; 4) komediya; 5) uvertyura; 6) janr; 7) gastrol; 8) truppa.

**JUWAP:**

--	--	--

Kúnniń shıǵıwınan baslap batqanǵa shekemgi waqıt ta bir neshe bólekke bólingen. Azan, tús, tústen keyin, kesh dep tórt bólekke bólingeni menen, sol tórt bólekti bir neshe mayda bóleklerge bólip, onı da turmısta paydalanatuǵın zatların, waqıt ólshemin belgilewde paydalanǵan.

"Tań sári" – tań ata baslaǵan waqıt.

"Kún qulan iyek boldı" – kúnniń jańa jiyekten kóterilgen waqtı.

"Kún arqan boyı kóterildi" – bul shama menen jaz aylarında saat azanǵı 7-8 bolǵan waqıt, qıs aylarında 9-10 bolǵan waqıt.

"Kún tayaq tastam jerge keldi".

"Sáske" – bul saattıń 10-11 bolǵan waqtı.

"Tal tús", "Shańqay tús" – bul kúnniń qara úydiń tal tóbesine kelgen waqtın aytadı.

"Kún awdı" – adamnıń kóleńkesiniń sozıla baslaǵan waqtı.

"Ala gewgim" – kún batqan waqıt.

"Kún uyasına battı" – bul keshki waqıt.

Túndi tórtke bólip qaraǵan.

"Eldiń aldı jatqan waqıt" – bul eldiń aldı jańa jatqan waqıt.

"Qorazdıń birinshi shaqırımı" – bul túngi saat 2-3 lerdiń waqtı.

"Qorazdıń ekinshi shaqırımı" – bul túngi 4-5 lerdiń waqtı.

"Tań sarǵayıp attı" – kúnniń bata baslaǵan waqtı.

"Tárezi juldızı tuwǵan waqıt" – bul tańnıń suwıy baslaǵan waqtı. Tárezi juldızı tuwǵanda tań suwıydı. Boyın suwıqqa bermew ushın mallar oyanıp; usı waqıtta qıymıldap qoyadı.

Waqıtqa baylanıslı ólshemler kórkem shıǵarmalarda kóplep ushırasadı. Mısalı, qaraqalpaq xalıq qosıǵı "Qızminayım" qosıǵında:

Tań sarǵayıp atar boldı,

Úrker juldız batar boldı,

Kelgen yarıń qaytar boldı,

Oyan endi Qızminayım - degen waqıtqa baylanıslı ólshemlerdi kóriwimizge boladı. Bunday misallardı qaraqalpaq jazıwshı hám shayırlarınıń shıǵarmalarında kóplep tabıwǵa boladı.

*S.Bahadirova "Qaraqalpaq qanday xalıq"*

**10. (Tekstti túsiniw B (J1) – 4 ball)** Tekst boyınsha berilgen sózlerdiń qaysıları waqıt ólshemine tiyisli emes ekenligin anıqlań. *Juwaptı sanlar formasında beriń.*

1) tayaq tastam jer; 2) ala gewgim; 3) tań sári; 4) adam kóleńke; 5) tal tóbe; 6) shańqay tús; 7) pesin; 8) sáske.

**JUWAP:**

--	--	--

## 12-SORAW

Besik toy – bul hárbir shańaraqta dúnyaǵa kelgen nárestege quwanıp beriletuǵın toy. Náreste dúnyaǵa kelgennen keyin ata-anası quwanısıp toy baslap, aǵayın-tuwǵanlardı toyǵa shaqıradı. Usı toyǵa kelinniń tórkin tárepinen er bala dayısına tartadı, dep bóbektiń jorgası retinde besik alıp keledi. Besikti burınları sol awıldıń sheber ustalarına soqtırıp, sawdalaspay, sanaspay, ustanıń aytqan bahasına alınatuǵın bolǵan. Usı dástúr elege shekem dawam etip kiyatır. Besiktiń túbegi gúlalshılar tárepinen dúzetilgen tas túbek, súmegi aǵashtan soǵılǵan boladı, qawızın tawardıń ishine kóbinese tarınıń qawıǵı salıp tigiledi yamasa qustıń párinen bolmasa shigitlengen qol paxtadan islense de boladı. Bul qawız tósegi boladı. Kópshigi qus párinen yaki paxtadan islenedi. Taqımlıq – balanıń taqımınıń astına qoyatuǵın kishkene tósek bolıp, bul da tarınıń qawıǵınan soǵıladı. Házirgi waqıtta paxtadan da islenedi, taǵı da kókiregin, qolların oraw ushın qol jórgek, ayaǵın oraw ushın ayaq jórgek boladı. Bul jórgekler paxtadan islengen tawardan bolıwı tiyis. Balanı besikke bólew ushın besiktiń oń tárepinde besiktiń ayılları taǵıwlı boladı – yaǵniy bul qol bawları dep ataladı. Besiktiń ústine jabatuǵın tawardı japınshıq dep ataydı. Usınıń barlıǵın jámlestirip, aǵayın-tuwǵanlardı jıynap, besik toyǵa barıladı.

Besik toyda quda-qudaǵaylardı kútip alıp, hál-jagday sorasıp, dásturqan dógeresine mirat etilip, may sókler ortaǵa tartıladı. Ishinde yoshlıraq qız-kelinshekler qosıqlar, ushırma sózler aytıp, at ólse de qáde ólmeydi, arıq qoydan tóslık al degendey, endi alıp kelgen jorgamızdıń jorgasın kórsek, jorgamızdıń payǵazısın alsaq, balamızdı besikke salsaq, oń bolsın aytsaq dep otırmız, dep dawam etiledi.

*A.Allaniyazov, M.Aytımbetova*

**1. (Tekstti túsiniw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen abzactı tekst boyınsha salıstırıń. Gáptegi qaysı sóz maǵlıwmatlıq jaqtan nadurıs qollanılganlıǵın anıqlań. *Juwaptı bir sóz formasında jazıń.*

Xalıq tilinde besikti ádebiylestirip jorga dep ataǵan. Dayı tárep ákelgen besigi ushın qáde alǵan. Besikke gúlaldan islengen súmek jaylastırıladı. Tarıdan islengen qawızı tóseledi. Barlıǵınıń üstinen qol hám ayaq jórgekleri jayıp alınadı, soń bala jatqarılardı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

Kókpar (ılaq oyını) – tek biziń xalqımız arasında emes, ózbek, qazaq hám basqa da túrkiy tilles xanalar arasında da keń tarqalǵan at sportı bolıp tabıladı. Tiykarında

bul oyın turmıslıq zárúrlıkler nátiyjesinde júzege kelgen. Erte zamanlarda sharwalardıń dúzde júrgen mallarına, qoy-janlıqlarına jırtqısh qasqırlar shawıp kún bermegen. Olarǵa qarsı shabandozlar atqa minip qarsı shıǵıp, hálden tayǵansha at penen quwıp, shoqpar menen urıp, ólimshi qılǵan, óltirgen. Ráwiyatlarda aytılıwınsha, bir saparı usınday jol menen awlaǵan qasqırdı bir topar shabandoz jigitler bir-biri menen at ústinde tartısıp oynap, sonnan kókpar oyını payda bolǵan degen gápler de bar. Sońınan qasqırdıń ornına eshki, ılaq yaki ógizdiń ishek qarnın alıp taslap, tulıptı kókparǵa paydalanıp, ol shabandozdıń aldına taslanatuǵın bolǵan.

“Ílaq oyını”nda “búriw” degen atama da bar. ”Búriw”de ılaqtıń qarını, bóteke hám bawırı alıp taslanadı. Jilikti buwınnan kesedi. Eki jambas penen eki qol qaladı. Ishine arqan saladı. Tórt jip ótkeredi. Ol qarınǵa, teriniń arasındaǵı dóńgelek arqanǵa baylanadı. Jip is penen ótkeriledi. Moyın hám bir omırtqa qaldırılıp soǵan baylanadı. “Búr”(búrip qoyadı)ótken ásirdiń otızınshı jılları payda bolıp, ótken ásirdiń alpısınshı jıllarına kelip “Teke”, “Ílaq” payda bolǵan.

Shabandozdıń salmaǵı meyli awır bolsın, meyli jeńil bolsın, hárbiriniń palwanlar sıyaqlı ózine tán ámeli, tásili, óz usılı bolǵan. Geybir shabandozlar pishimi iri bolmasa da, qos qollap ılaqqa asılǵan waqtında onnan jazdırıp alıw múmkin emes. Ólmey bermeydi. Al geybir shabandoz ılaqtı oń taqımǵa bassa, birewleri shep taqımǵa alǵandı táwir kóredi. (Biraq shabandozlardıń kópshiligi oń taqımǵa aladı). Ílaqqa asılǵanda da bekkem asılıw kerek. Sebebi ılaq qolǵa uslanıp, taqımdı qolǵa taslaydı. Sóytip ústine ayaqtı qoysa, “Taralǵı”nı kespeseń ılaqtı ala almaysañ. Sonlıqtan da taqımı qattı shabandozlar teginlikte taqımındaǵını aldırmaıdı. Taralǵı, bul zánǵini erge tutastırıp turatuǵın jip bolıp, qazaqlar onı “Úzengi”dep ataydı.

**B.Seytaev**

**2. (Tekstti túsiniw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen abzactı tekst boyınsha salıstırın. Gáptegi qaysı sóz maǵlıwmatlıq jaqtan nadırıs qollanılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaptı bir sóz formasında jazın.*

”Búriw”de ılaqtıń tek sırtqı tárepi qaldırılıp, ishi alınadı. Jilikti buwınnan kesedi. Eki jambas penen eki qol qaladı. Ishine arqan saladı. Tórt jerinen jip penen is ótkerilip, búrilip tigiledi. Bası hám bir omırtqa qaldırılıp soǵan baylanadı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

Miyde seziwden túsinik, al onnan oylaw kelip shıǵadı. Nátiyjede bizdi qorshaǵan dúnya tuwralı túsinik payda boladı. Negizinde ańlaw, túsiniw baxıttıń gilti esaplanadı. Túsinik ekinshi adamǵa tiykarınan sóz arqalı jetkerip beriledi. Sonlıqtan da barlıq sózler túsiniklerdiń jıyındısı esaplanadı. Sóz pikirlew quralı, oylaw bolmasa sóz, til bolıwı múmkin emes. Óz pikirimizdi hám is-háreketimizdi ańlawımız, yaǵnıy aqlıy hám fizikalıq iskerligimizden xabardarlıǵımız sana esaplanadı. Sana tek insanlarǵa tán bolıp, haqıyqatlıqtıń (barlıqtıń) adam miyinde arnawlı sáwleleniwi esaplanadı, ol sóz járdeminde matimatikalıq belgiler hám kórkem óner dóretpeleri arqalı basqa adamlarǵa uzatıladı, hátteki, mádeniy estelikler járdeminde áwladtan-áwladqa ótedi.

Minez ayırmashılıqları haqqında sóz etetuǵın bolsaq, ol tek nerv sistemasınıń tipine emes, al tiykarınan turmıs sharayatlarına, miynettiń ózine tán ayırmashılıqlarına,

adamnıń tárbiyasına baylanıslı boladı. Adamnıń tutqan baǵdarı: talapları, motivleri menen qızıǵıwları, ideyaları minezdıń mazmunın payda etedi. Adam xarakteriniń ózine tánligin payda etetuǵın taǵı bir tárepi intellektual (aqıl) ayırmashılıqları esaplanadı. Kúshli xarakter ushın áhmiyetli nárese maqsettiń anıqlıǵı. Maqsetti túsinbey turıp, adam óz aldına belgili bir jumıs islewdi qoyıwı múmkin emes. Baqlaw, sharayatqa, jaǵdayǵa qarap is kóre bilishilik, aldın ala boljap bile alıw, minezde turaqlılıq, batırılıq, sabır, parasat sıyaqlı belgilerdiń payda bolıwına járdem etedi. Bekkem xarakterdegi adamlar kóbinese aqıl tárepinen de jetik boladı.

Nerv sistemasınıń funkcionallıq qásiyetlerinen hám ómir tájiriybemnen kelip shıqqan halda, tómendegi jaǵdaylardı túsinip jetip, kúndelikli turmısta ámel etip jasaw sapalı hám mazmunlı ómir keshiriw ushın úlken áhmiyetke iye dep esaplayman.

- Adam ómirden túnilip jasamawı kerek;
- Psixologiyalıq hám fizikalıq jaqtan shınıǵıwı kerek;
- Hárqanday kesellikten awlaq bolıwı kerek.

**B.Nuraliev**

**3. (Teksti túsiniw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen abzactı tekst boyınsha salıstırın. Gáptegi qaysı sóz maǵlıwmatlıq jaqtan nadırıs qollanılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaptı bir sóz formasında jazın.*

Sóz ózinde adamnıń ne túsingenligin sáwlelendiredi. Barlıq sózler túsiniklerdiń jıyındısı esaplanadı. Oylaw hám pikirlewdiń deregi – sóz. Barlıq háreketlerimizdiń xabarı oylawdı qalıplestiredi.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

Házirgi waqıtta joqarı oqıw orınları rawajlanıwınıń jańa basqışına kóterilmekte. Bilim alıp atırǵan studentleriniń sanı 100.000nan kóp bolǵan joqarı oqıw orınları “Megauniversitetler” dep ataladı. 1970-jılı AQShtıń Kaliforniya shtatında eń dáslepki megauniversitet birneshe joqarı oqıw orınlarınıń birigiwi nátiyjesinde ashılǵan. “Megauniversitet” terminin birinshi ret Kaliforniya universitetiniń prezidenti Berlli Keer qollanǵan. Házirgi waqıtta dúnya júzinde bunday megauniversitetlerdiń sanı – on segiz. Megauniversitetlerdiń tiykarǵı jetiskenligi sıpatında informaciyalıq kommunikaciyalıq texnologiyalar tiykarında aralıqtan bilim beriw, oqıtıwdıń texnologiyalastırılıwı, járiyalılıq, qálegen jastaǵı qálewshilerge bilim alıw múmkinshiliginiń jaratılǵanlıǵı, bilim beriw sanasınıń joqarılıǵı, oqıw procesiniń iykemliligi, studentlerdiń bilimin bahalawdıń obyektivligi kórsetiledi.

Studentleriniń sanı boyınsha dúnya júzinde birinshi orında turatuǵın megauniversitet – Qıtay mámleketindegi Shanxay teleuniversiteti (CTVU) esaplanadı. Bul universitette házirgi waqıtta 1.840.000 nan aslam studentler bilim alıp atır. Ekinshi orında Índiya mámleketiniń Deli qalasındaǵı Indra Gandi atındaǵı milliy universiteti turadı. Bul universitette oqıytuǵın studentlerdiń sanı 1.300.000 nan aslam.

Usınday megauniversitetlerdiń jáne biri, Turkiyadaǵı Anadolı universiteti esaplanadı. Bul mámleketlik universitet. 1958-jılı Turkiyanıń “Eski sháhár” qalasında “Ekonomika hám kommerciyalıq bilimler Akademiyası” bolıp ashılǵan. 1982-jılı “Eski sháhár”degi “Ekonomika hám kommerciyalıq bilimler Akademiyası”, “Arxitektura

hám qurılıs” institutı, Pedagogikalıq institut hám Medicinalıq institutlardı bir oqıw orayına birlestiriw nátiyjesinde Anadolı universiteti shólkemlestirilgen. Bul universitet házirgi waqıtta studentleriniń sanı boyınsha dúnya júzinde tórtinshi orında, Turkiyada birinshi orında turadı.

*Sh.Abdinazimov*

**4. (Tekstti túsiniw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen abzactı tekst boyınsha salıstırıń. Gáptegi qaysı sóz maǵlıwmatlıq jaqtan nadurıs qollanılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaptı bir sóz formasında jazıń.*

Házirgi waqıtta joqarı oqıw orınları rawajlanıwınıń jańa basqıshına kóterilmekte. Megauniversitetlerde 100.000nan kóp student oqıwı kerek. Megauniversitetlerdi jaratıw baslaması Qıtayda payda bolǵan. Berlli Keer termindi birinshi ret qollanǵan. Házirgi waqıtta 18 megauniversitet bar.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

Ájayıp jaratılıs hám qábiletler menen tanısamız.

“Muz adamı” atı menen tanılǵan nemis sportshısı Vim Xoff hádden tis suwıq hawa temperaturasına shıday alǵan. Onıń pikirinshe, bul ondaǵı ózine tán dem alıw texnikasına baylanıslı. Vim Finlyandiyada bolıp ótken marafonda muzlı suwda 1 saat 52 minut turıwǵa erisken.

Amerikalıq Uilyam Sidis 9 jasqa shıǵaman deǵenshe 8 til, inglis, rus, francuz, alman, latin, grek, ivrit jáne bir ózi oylap tapqan tillerdi jetik bilgen. Ol ertjetkende 40 tildi puqta ózlestirgen.

Adam kóbi menen dıqqattı 20 minut bir nársege qarata aladı. Bunı anıqlaǵan pedagog Framchesko Chirillo “Pomidor” metotın islep shıqtı. Bul metot boyınsha 25 minut miyge jumıs isletip, 5 minut oǵan dem beriw kerek. Ol bul procesti kúnine 8 ret qaytalawdı usınıs etedi.

Shotlandiyalıq oylap tabıwshı Robert Anderson qayta zaryadlanbaytuǵın batareyalar menen isleytuǵın arbalardı jaratqan bolsa, Franciyalıq Camille Jenatzy mashinalardıń elektr arqalı júriw tezligin 100 km/saatqa jetkerip, elektromobildi jaratadı.

Oskar Rigli erte mektepke barǵan ápiwayı bala. Ol barlıq teńlesleri sıyaqlı oynawdı jaqsı kóredi, biraq olardan ózgesheligi – Oskar tanımalı professor-oqıtıwshılar hám alımlar menen teńdey baylanısqa kirise aladı. Oskar 2 jasqa shıqqanında-aq, dúnyadaǵı eń aqıllı bala atına miyasar boldı.

**5. (Tekstti túsiniw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen abzactı tekst boyınsha salıstırıń. Gáptegi qaysı sóz maǵlıwmatlıq jaqtan nadurıs qollanılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaptı bir sóz formasında jazıń.*

Amerikalıq Uilyam Sidis 9 jasqa shıǵaman deǵenshe 8 til, inglis, rus, francuz, alman, latin, grek, ivrit jáne sanskrit tillerin jetik bilgen. Ol ertjetkende 40 tildi puqta ózlestirgen.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**Gúbelekler, qabırshaqqanatlılar** (Lepidoptera) — tolıq metamorfoz benen rawajlanatuǵın shıbın-shirkeylerdiń toparı. Mezozoydıń baslarında kelip shıqqan; tiykarǵı shańaraqları paleogenniń baslarında qalıplesken. Qazılma qaldıqları, tiykarınan, por dáwirinen belgili.

Kópshilik gúbeleklerdiń awız músheleri arnawlı sorıwshı hartumnan ibarat bolıp, basınıń astıńǵı tárepinde spiral formasında oralıp turadı. Perdege uqsaqan qanatları reńli qabırshaqlar menen oralǵan. Qanatlarınıń reńi: ásirese, olardıń túrli reńde tawlanıwı reńsiz qabırshaqlardıń jaqtılıq nurın hár túrli múyesh astında sińiriwi menen, qara, sarı hám basqa reńli daqlar bolsa pigment penen baylanıslı. Murtınıń forması hám uzınlıǵı hár túrli. Jazılǵan qanatları 3,2 mm den (kishkene kúyeler) 300 mm ge shekem (tunlamlar). Máyekleriniń forması hár túrli bolıp, sistematalıq áhmiyetke iye. Qurtlarında 3 jup tós ayaqları menen birge 5 jup jalǵan qarın ayaqları da boladı. Quwırshaqları jabıq (kóbinese, nawqan ishinde), tómen wákillerinde ashıq (erkin) boladı.

Gúbelekler, ádette, tómen gúbelekler (teń qanatlılar) hám joqarı gúbelekler (hár túrli qanatlılar) bolıp eki kishi toparǵa bólinedi. Ayırım jaǵdaylarda awız músheleri kemiriwshı tipte bolǵan tisli kúyeler óz aldına kishi toparǵa ajratıladı. Gúbelekler toparınıń sisteması anıq islep shıǵılmaǵan, 100 den baslap 200 ge shekemgi shańaraqqa ajratıladı.

Gúbeleklerdiń 140 mıńǵa jaqın túri anıqlanǵan. Gúbelekler faunası, ásirese, tropik regionda hár túrli. Ózbekstanda 1500 ge jaqın túri anıqlanǵan. Tunlam gúbelekleri, adımlawshılar, japıraq orawshılar shańaraqları, qızılreń gúbelekler, kúyeler úlken shańaraqları, ásirese, túrlerge bay.

Erjetken gúbelekler gúl nektarı yamasa ósimliklerdiń (geyde haywanlardıń) shiresi menen azıqlanadı. Kópshilik gúbelekler imagosınıń awız músheleri redukciyaǵa dus kelgen, azıqlanbaydı (afagiya). Tisli tunlamlar gúl shańı menen azıqlanadı. Gúbelekler erjetken dáwirinde birneshe kún, hátte birneshe saattan (azıqlanbaytuǵın túrleri) birneshe ayǵa shekem (erjetken dáwirinde qıslaytuǵın gúbelekler) jasadı.

**6. (Teksti túsiniw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen abzactı tekst boyınsha salıstırıń. Gáptegi qaysı sóz maǵlıwmatlıq jaqtan nadurıs qollanılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaptı bir sóz formasında jazıń.*

Kópshilik gúbeleklerdiń awız músheleri arnawlı kemiriwshı hartumnan ibarat bolıp, basınıń astıńǵı tárepinde spiral formasında oralıp turadı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

Bunnan eki júz jılday burın alımlar atmosferada janbaytuǵın, reńsiz, iyissiz, mazasız hám dem alıw ushın jaramsız gaz bar ekenligin anıqladı. Bul gaz “azot” dep ataladı. Azot sózi “ómir ushın jaramsız” degen mánini ańlatadı. Sebebi, azot atmosfera quramında bolıp, dem alıw ushın jaramsız hám janbaytuǵın gaz. Azot tabiyatta eki

atomlı gaz túrinde tabılǵan ximiyalıq element bolıp, ol bir-birine baylangan eki azot atomınan ibarat ( $N_2$ ). Onıń dáwirlik kestedegi belgisi “N” bolıp, ol Jer atmosferasınıń 78%in quraydı.

Tábiyatta azot gaz túrinde ushırasadı. Biraq adamlar onı temperetura hám basımınıń ózgeriwi arqalı suyıqlıq hám qattı elementlerge aylandıra aldı. Onıń eń kóp qollanıwı suyıq túrde bolsa da, sonı aytıp ótip ótiw orınlı, suyıq azot tek anıq maqsetlerde hám abaylılıq penen isletiliwi kerek. Azot kóplegen ximiyalıq elementler, sonıń ishinde, awıl xojalıǵı ónimdarlıǵın arıttırıw ushın zárúr bolǵan tóginler islep shıǵarıwda tiykarǵı komponent esaplanadı.

Dáslep laboratoriya shárayatında azottıń basqa elementler menen birigiwdi “qálemewi” gúzetiledi. Keyinirek bolsa azottıń basqa elementler menen birikken halda ushırawı da anıqlandı; jasın birneshe minutta hawa tempereturasın júdá joqarılatıp jiberedi hám nátiyjede atmosferadaǵı azot kislorod, vodorot hám basqa elementler menen birige baslaydı. Jawın bolsa birikpelerdi eritip jerge alıp túsedı. Sol tárizde azot topıraqqa jıynaladı hám belok elementleri quramına kiredi. Belok bolsa barlıq tiri janzatlardıń negizi esaplanadı.

Ósimlikler topıraqtan azotlı birikpelerge bay azıqlıq elementlerdi aladı. Otxor haywanlar óziniń jasawı ushın zárúr bolǵan azottı ósimliklerden alsa, góshxor haywanlar olardıń olardıń góshin jep, ózine kerekli azotqa iye boladı. (4) Olar nabıt bolǵanında azot jáne topıraqqa qaytadı.

Dvigatel hám shóp saqlaytuǵın qoralarda jandırılǵan azot topıraqqa qaytpay, tuwra atmosferaǵa shıǵıp ketedi. Quramında azot bolǵan elementlerden insan jasalma talshıq, dári-dármaqlar, partlawshı elementler tayarlawda da qollanadı.

**7. (Tekstti túsiniw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen abzactı tekst boyınsha salıstırıń. Gáptegi qaysı sóz maǵlıwmatlıq jaqtan nadurıs qollanılganlıǵın anıqlań. *Juwaptı bir sóz formasında jazıń.*

Jawın bolsa birikpelerdi eritip jerge alıp túsedı. Sol tárizde azot topıraqqa jıynaladı hám belok elementleri quramına kiredi. Belok bolsa kópshilik tiri janzatlardıń negizi esaplanadı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

Jawın tábiyattıń eń ájayıp hádiyseleriniń biri esaplanadı. Onıń kelip shıǵıwı haqqında ilimiy teoriyalar islengen. Hawanıń ıssı kúnlerinde jer júzinde suwlar puwlanadı hám hawaǵa kóteriledi. Bul puwlar bult formasında suw tamshıların ózine jámleydi. Bult quramında hawa tempereturası qanday halatta bolıwınan kelip shıǵıp, ol jawın, burshaq yaki qar jawdırıwı múmkin. Bir qaraǵanda bul júdá ápiwayı process sıpatında kórinıwi múmkin, biraq suw puwlanıwınan tartıp tap jawın bolıp jerge qaytqansha kóp hádiyseler júz beredi.

Jawın jawǵannan soń átiraptı ózgeshe iyis iyeleydi. Bul iyisti kóbshilik insanlar jawın iyisi dep ataydı. Biraq jawın iyiske iye emes. Jawın-shashın waqtında keletuǵın iyis bolsa, topıraq qatlamınıń betinde ızǵar payda bolǵanda payda bolatuǵın iyis esaplanadı. Bulttıń qalınlıǵına qarap onıń jawıw muǵdarın shamalaw múmkin. Ásirese,

tolıq qarayǵan halatta turǵan bult kóbirek jawıńǵa sebep bolsa, siyrek bultlardan derlik jawın jawmaydı.

Jawın haqqında kóp qaraslar bar. Bulardıń ishinde diniy túsiniqlerge barıp taqalatuǵın jawın máresimleri qızıqlı esaplanadı. Jawın qubılısına qızıǵıw hám onı dáslep ápiwayı qaraslar menen izertlew tas dáwirinen baslanǵan.

Jawınıń tábiyattaǵı estetikalıq zawıq beriwshi elementi, bul ayqulaq esaplanadı. Ayqulaq jawın jawıwı dawamında kózge taslanadı. Buniń ushın aspannan túsip atırǵan tamshıǵa quyash nurı 42 C° múyesh astında túsiwi kerek boladı. Túrli mámleketlerde jawın túrlishe simbol sıpatında bahalanadı. Mısal ushın, Portugaliyada jawın jawsa, jergilikli xalıq jumısqa shıqpaw huqıqına iye. Para qalasında jawın hár kúni bir waqıtta jawǵanı ushın adamlar saatın jawıńǵa qarap tuwrılap alıwı múmkin. Búgingi kúnde radio hawa rayı maǵlıwmatların úzliksiz berip barıwına da usı jawın sebep bolǵan, sebebi AQSh radiostansiya baslıǵı jawında qalıp ketiw nátiyjesinde óz qánigelerine jawın, ulıwma hawa rayı maǵlıwmatların kúnlük berip barıwdı talap etken.

**8. (Teksti túsiniw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen abzactı tekst boyınsha salıstırıń. Gáptegi qaysı sóz maǵlıwmatlıq jaqtan nadurıs qollanılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaptı bir sóz formasında jazıń.*

Búgingi kúnde radio hawa rayı maǵlıwmatların úzliksiz berip barıwına da usı jawın sebep bolǵan, sebebi AQSh radiostansiya xızmetkeri jawında qalıp ketiw nátiyjesinde óz qánigelerine jawın, ulıwma hawa rayı maǵlıwmatların kúnlük berip barıwdı talap etken.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

Opera janrı bay tariyxıy dáwirdi óz ishine aladı. Bul janr payda bolıp rawajlanbasınan aldın, yaǵnıy XVII ásirge shekem dúnyalıq hám shirkew muzıkası rawajlanǵan. Opera XVII hám XVIII ásirler muzıka kórkem óneriniń kóplegen jónelislerine óz tásirin kórsetti. Yaǵnıy saz-ásbap muzıkası ushın jańa janrlar payda boldı: uvertyura, orkestr, balet syuitası hám basqalar. Operanıń watanı Italiya bolıp, onıń dáslepki oshaǵı Florenciya esaplanadı. Shayırlar, atqarıwshılar hám kórkem-óner qızıǵıwshıların birlestirgen dógerekte (dógerectiń atı “camerata”) tiykarǵı qaǵıydalar payda bolǵan. Quramalı janrlardıń biri bolǵan opera janrı Ózbekstan Respublikasına da kirip kele basladı. XIX ásirdeń aqırı XX ásirdeń baslarında Tashkent qalasında bir neshe opera truppaları gastrol saparına kelip, 1918-jıl Tashkentte Rus opera tyatrı óz jumısın basladı. 1929-jıl M.Qoriyoqubov járdemi menen ózbek muzikalı teatrı iske tústi. Rus kompozitorları menen birgelikte bir neshe ózbek opera hám baletleri payda bola basladı. 1939-jılı belgili kompozitor, dóretiwshi M.Ashrafıy hám S.Vasilenko menen birgelikte birinshi ózbek operası – (Buran) operasını jazdı. Bul operadan soń kompozitorlar tárepinen M.Ashrafıy “Ullı kanal”, “Dilorom”, A.Kozlovskiy “Uluǵbek”, T.Sodikov “Gúlsara”, “Shayır qálbi”, S.Bobojev “Xamza”, M.Yusupov “Xorezm qosıǵı” h.t.b. operalar dóretilgen. Birinshi ózbek komediyalı operası S.Yudakovtıń “Maysaranıń hiylesi” operası bolsa, S. Boboewtıń “Jarıl tas” operası birinshi ózbek balalar operası esaplanadı.

**9. (Tekstti túsiniw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen abzactı tekst boyınsha salıstırın. Gápтеgi qaysı sóz maǵlıwmatlıq jaqtan nadurıs qollanılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaptı bir sóz formasında jazıń.*

1918-jıl Tashkentte Rus opera tyatrı óz jumısın basladı. 1929-jıl M.Qoriyoqubov járdemi menen ózbek muzikalı kinoteatrı iske tústi. Rus kompozitorları menen birgelikte bir neshe ózbek opera hám baletleri payda bola basladı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

Kúnniń shıǵıwınan baslap batqanǵa shekemgi waqıt ta bir neshe bólekke bólingen. Azan, tús, tústen keyin, kesh dep tórt bólekke bólingeni menen, sol tórt bólekti bir neshe mayda bóleklerge bólip, onı da turmısta paydalanatuǵın zatların, waqıt ólshemin belgilewde paydalanǵan.

"Tań sári" – tań ata baslaǵan waqıt.

"Kún qulan iyek boldı" – kúnniń jańa jiyekten kóterilgen waqıt.

"Kún arqan boyı kóterildi" – bul shama menen jaz aylarında saat azanǵı 7-8 bolǵan waqıt, qıs aylarında 9-10 bolǵan waqıt.

"Kún tayaq tastam jerge keldi".

"Sáske" – bul saattıń 10-11 bolǵan waqıt.

"Tal tús", "Shańqay tús" – bul kúnniń qara úydiń tal tóbesine kelgen waqtın aytadı.

"Kún awdı" – adamnıń kóleńkesiniń sozıla baslaǵan waqıt.

"Ala gewgim" – kún batqan waqıt.

"Kún uyasına battı" – bul keshki waqıt.

Túndi tórtke bólip qaraǵan.

"Eldiń aldı jatqan waqıt" – bul eldiń aldı jańa jatqan waqıt.

"Qorazdıń birinshi shaqırımı" – bul túngi saat 2-3 lerdıń waqıt.

"Qorazdıń ekinshi shaqırımı" – bul túngi 4-5 lerdıń waqıt.

"Tań sarǵayıp attı" – kúnniń bata baslaǵan waqıt.

"Tárezi juldızı tuwǵan waqıt" – bul tańnıń suwıy baslaǵan waqıt. Tárezi juldızı tuwǵanda tań suwıydı. Boyın suwıqqa bermew ushın mallar oyanıp; usı waqıtta qıymıldap qoyadı.

Waqıtqa baylanıslı ólshemler kórkem shıǵarmalarda kóplep ushırasadı. Mısalı, qaraqalpaq xalıq qosıǵı "Qızminayım" qosıǵında:

Tań sarǵayıp atar boldı,

Úrker juldız batar boldı,

Kelgen yarıń qaytar boldı,

Oyan endi Qızminayım - degen waqıtqa baylanıslı ólshemlerdi kóriwimizge boladı. Bunday misallardı qaraqalpaq jazıwshı hám shayırlarınıń shıǵarmalarında kóplep tabıwǵa boladı.

*S.Bahadirova "Qaraqalpaq qanday xalıq"*

**10. (Tekstti túsiniw Q (A1) – 6 ball)** Berilgen abzactı tekst boyınsha salıstırın. Gápтегі qaysı sóz maǵlıwmatlıq jaqtan nadırıs qollanılǵanlıǵın anıqlań. *Juwaptı bir sóz formasında jazıń.*

"Tárezi juldızı tuwǵan waqıt" – bul tańnıń suwıy baslaǵan waqtı. Tárezi juldızı tuwǵanda kesh suwıydı. Boyın suwıqqa bermew ushın mallar oyanıp; usı waqıtta qıymıldap qoyadı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

### 13-SORAW

Besik toy – bul hárbir shańaraqta dúnyaǵa kelgen nárestege quwanıp beriletuǵın toy. Náreste dúnyaǵa kelgennen keyin ata-anası quwanısıp toy baslap, aǵayın-tuwǵanlardı toyǵa shaqıradı. Usı toyǵa kelinniń tórkin tárepinen er bala dayısına tartadı, dep bóbektiń jorgası retinde besik alıp keledi. Besikti burınları sol awıldıń sheber ustalarına soqtırıp, sawdalaspay, sanaspay, ustanıń aytqan bahasına alınatuǵın bolǵan. Usı dástúr elege shekem dawam etip kiyatır. Besiktiń túbegi gúlalshılar tárepinen dúzetilgen tas túbek, súmegi aǵashtan soǵılǵan boladı, qawızın tawardıń ishine kóbinese tarınıń qawıǵı salıp tigiledi yamasa qustıń párinen bolmasa shigitlengen qol paxtadan islense de boladı. Bul qawız tósegi boladı. Kópshigi qus párinen yaki paxtadan islenedi. Taqımlıq – balanıń taqımınıń astına qoyatuǵın kishkene tósek bolıp, bul da tarınıń qawıǵınan soǵıladı. Házirgi waqıtta paxtadan da islenedi, taǵı da kókiregin, qolların oraw ushın qol jórgek, ayaǵın oraw ushın ayaq jórgek boladı. Bul jórgekler paxtadan islengen tawardan bolıwı tiyis. Balanı besikke bólew ushın besiktiń oń tárepinde besiktiń ayılları taǵıwlı boladı – yaǵniy bul qol bawları dep ataladı. Besiktiń ústine jabatuǵın tawardı japınshıq dep ataydı. Usınıń barlıǵın jámlestirip, aǵayın-tuwǵanlardı jıynap, besik toyǵa barıladı.

Besik toyda quda-qudaǵaylardı kútip alıp, hál-jaǵday sorasıp, dásturqan dógeresine mirat etilip, may sókler ortaǵa tartıladı. Ishinde yoshlıraq qız-kelinshekler qosıqlar, ushırma sózler aytıp, at ólse de qáde ólmeydi, arıq qoydan tóslik al degendey, endi alıp kelgen jorgamızdıń jorgasın kórsek, jorgamızdıń payǵazısın alsaq, balamızdı besikke salsaq, oń bolsının aytsaq dep otırmız, dep dawam etiledi.

*A.Allaniyazov, M.Aytımbetova*

**1. (Tekstti túsiniw P (J1) – 8 ball)** Tekst boyınsha berilgen maǵlıwmatlardıń qaysıları durıs maǵlıwmat esaplanadı? *Juwaptı sanlar formasında beriń.*

1) Perzenttiń áke tárepinen tuwısqanları bala ushın arnawlı besik soqtıradı yaki satıp aladı. 2) Eger besikti sawdalasıp, bahasın túsirip alsa, bul háreket balanıń ósip-óniwi, kelesheğine kerı tásir tiygizedi degen ırım bar. 3) Besikte balanı bólew ushın qollanılatuǵın qawız hám taqımlıq ishine birdey nárese salınadı. 4) Besiktiń ayılları besiktegi balanıń qollarınıń háreketlenip ketiwiniń aldın aladı.

**JUWAP:**

--	--

Kókpar (ılaq oyını) – tek biziń xalqımız arasında emes, ózbek, qazaq hám basqa da túrkiy tilles xanalar arasında da keń tarqalğan at sportı bolıp tabıladı. Tiykarında bul oyın turmıslıq zárúrlıklar nátiyjesinde júzege kelgen. Erte zamanlarda sharwalardıń dúzde júrgen mallarına, qoy-janlıqlarına jırtqısh qasqırlar shawıp kún bermegen. Olarǵa qarsı shabandozlar atqa minip qarsı shıǵıp, hálden tayǵansha at penen quwıp, shoqpar menen urıp, ólimshi qılǵan, óltirgen. Ráwiyatlarda aytılıwınsha, bir saparı usınday jol menen awlaǵan qasqırdı bir topar shabandoz jigitler bir-biri menen at ústinde tartısıp oynap, sonnan kókpar oyını payda bolǵan degen gápler de bar. Sońınan qasqırdıń ornına eshki, ılaq yaki ógizdiń ishek qarnın alıp taslap, tulıptı kókparǵa paydalanıp, ol shabandozdıń aldına taslanatıǵın bolǵan.

“Ílaq oyını”nda “búriw” degen atama da bar. ”Búriw”de ılaqtıń qarını, bóteke hám bawırı alıp taslanadı. Jilikti buwınnan kesedi. Eki jambas penen eki qol qaladı. Ishine arqan saladı. Tórt jip ótkeredi. Ol qarınǵa, teriniń arasındaǵı dóńgelek arqanǵa baylanadı. Jip is penen ótkeriledi. Moyın hám bir omırtqa qaldırılıp soǵan baylanadı. “Búr”(búrip qoyadı)ótken ásirdeń otızınshı jılları payda bolıp, ótken ásirdeń alpısınshı jıllarına kelip “Teke”, “Ílaq” payda bolǵan.

Shabandozdıń salmaǵı meyli awır bolsın, meyli jeńil bolsın, hárbiriniń palwanlar sıyaqlı ózine tán ámeli, tásil, óz usılı bolǵan. Geybir shabandozlar pishimi iri bolmasa da, qos qollap ılaqqa asılǵan waqtında onnan jazdırıp alıw múmkin emes. Ólmey bermeydi. Al geybir shabandoz ılaqtı oń taqımǵa bassa, birewleri shep taqımǵa alǵandı táwir kóredi. (Biraq shabandozlardıń kópshiligi oń taqımǵa aladı). Ílaqqa asılǵanda da bekkem asılıw kerek. Sebebi ılaq qolǵa uslanıp, taqımdı qolǵa taslaydı. Sóytip ústine ayaqtı qoysa, “Taralǵı”nı kespeseń ılaqtı ala almaysañ. Sonlıqtan da taqımı qattı shabandozlar teginlikte taqımındaǵını aldırmaıdı. Taralǵı, bul zánǵini erge tutastırıp turatıǵın jip bolıp, qazaqlar onı “Úzengi”dep ataydı.

**B.Seytaev**

**2. (Tekstti túsiniw P (J1) – 8 ball)** Berilgen sózlerdiń tekstten sinonimlerin tabıń. *Hárbir ketekshege tek 1 sózden jazıń.*

**JUWAP:**

1) tásil	2) taralǵı	3) ápsana	4) at sportı

Miyde seziwden túsinik, al onnan oylaw kelip shıǵadı. Nátiyjede bizdi qorshaǵan dúnya tuwralı túsinik payda boladı. Negizinde ańlaw, túsiniw baxıttıń gilti esaplanadı. Túsinik ekinshi adamǵa tiykarınan sóz arqalı jetkerip beriledi. Sonlıqtan da barlıq sózler túsiniklerdiń jıyındısı esaplanadı. Sóz pikirlew quralı, oylaw bolmasa sóz, til bolıwı múmkin emes. Óz pikirimizdi hám is-háreketimizdi ańlawımız, yaǵnıy aqılıy hám fizikalıq iskerligimizden xabardarlıǵımız sana esaplanadı. Sana tek insanlarǵa tán bolıp, haqıyqatlıqtıń (barlıqtıń) adam miyinde arnawlı sáwleleniwi esaplanadı, ol sóz járdeminde matematikalıq belgiler hám kórkem óner dóretpeleri arqalı basqa adamlarǵa uzatıladı, hátteki, mádeniy estelikler járdeminde áwladtan-áwladqa ótedi.

Minez ayırmashılıqları haqqında sóz etetuğın bolsaq, ol tek nerv sistemasınıń tipine emes, al tiykarınan turmıs sharayatlarına, miynettiń ózine tán ayırmashılıqlarına, adamnıń tárbiyasına baylanıslı boladı. Adamnıń tutqan bağdarı: talapları, motivleri menen qızıǵıwları, ideyaları minezdıń mazmunın payda etedi. Adam xarakteriniń ózine tánligin payda etetuğın tağı bir tárepi intellektual (aql) ayırmashılıqları esaplanadı. Kúshli xarakter ushın áhmiyetli nárese maqsettiń anıqlıǵı. Maqsetti túsinbey turıp, adam óz aldına belgili bir jumıs islewdi qoyıwı múmkin emes. Baqlaw, sharayatqa, jađdayǵa qarap is kóre biliwshilik, aldın ala boljap bile alıw, minezde turaqlılıq, batırlıq, sabır, parasat sıyaqlı belgilerdiń payda bolıwına járdem etedi. Bekkem xarakterdegi adamlar kóbinese aql tárepinen de jetik boladı.

Nerv sistemasınıń funkcionallıq qásiyetlerinen hám ómir tájiriybemnen kelip shıqqan halda, tómendegi jağdaylardı túsinip jetip, kúndelikli turmısta ámel etip jasaw sapalı hám mazmunlı ómir keshiriw ushın úlken áhmiyetke iye dep esaplayman.

- Adam ómirden túnilip jasamawı kerek;
- Psixologiyalıq hám fizikalıq jaqtan shınıǵıwı kerek;
- Hárqanday kesellikten awlaq bolıwı kerek.

***B.Nuraliev***

**3. (Tekstti túsiniw P (J1) – 8 ball)** Tekst boyınsha berilgen mađlıwmatlardıń qaysıları naduris mađlıwmat esaplanadı? *Juwaptı sanlar formasında beriń.*

1) Adamda túsinikten burın seziw payda boladı. 2) Oylaw arqalı adam túsinigi jetkerilip beriledi. 3) Sana barlıq janlı jaratılıslarda bolıp, jasaw tárizimizdi belgilep beredi. 4) Ne islep atırǵanıwızdı bilip otırıwımız sanalıǵıwızdıń belgisi.

**JUWAP:**

--	--

Házirgi waqıtta joqarı oqıw orınları rawajlanıwınıń jańa basqıshına kóterilmekte. Bilim alıp atırǵan studentleriniń sanı 100.000nan kóp bolǵan joqarı oqıw orınları “Megauniversitetler” dep ataladı. 1970-jılı AQShtıń Kaliforniya shtatında eń dáslepki megauniversitet birneshe joqarı oqıw orınlarınıń birigiwi nátiyjesinde ashılǵan. “Megauniversitet” terminin birinshi ret Kaliforniya universitetiniń prezidenti Berli Keer qollanǵan. Házirgi waqıtta dúnya júzinde bunday megauniversitetlerdiń sanı – on segiz. Megauniversitetlerdiń tiykarǵı jetiskenligi sıpatında informaciyalıq kommunikaciyalıq texnologiyalar tiykarında aralıqtan bilim beriw, oqıtıwdıń texnologiyalastırılıwı, járiyalılıq, qálegen jastaǵı qálewshilerge bilim alıw múmkinshiliginiń jaratılǵanlıǵı, bilim beriw sanasınıń joqarılıǵı, oqıw procesiniń iykempliligi, studentlerdiń bilimin bahalawdıń obyektivligi kórsetiledi.

Studentleriniń sanı boyınsha dúnya júzinde birinshi orında turatuğın megauniversitet – Qıtay mámleketindegi Shanxay teleuniversiteti (CTVU) esaplanadı. Bul universitette házirgi waqıtta 1.840.000 nan aslam studentler bilim alıp atır. Ekinshi orında Índiya mámleketiniń Deli qalasındaǵı Indra Gandhi atındaǵı milliy universiteti turadı. Bul universitette oqıytuğın studentlerdiń sanı 1.300.000 nan aslam.

Usınday megauniversitetlerdiń jáne biri, Turkiyadaǵı Anadolu universiteti esaplanadı. Bul mámleketlik universitet. 1958-jılı Turkiyanıń “Eski sháhár” qalasında “Ekonomika hám kommerciyalıq bilimler Akademiyası” bolıp ashılǵan. 1982-jılı “Eski sháhár”degi “Ekonomika hám kommerciyalıq bilimler Akademiyası”, “Arxitektura hám qurılıs” institutı, Pedagogikalıq institut hám Medicinalıq institutlardı bir oqıw orayına birlestiriw nátiyjesinde Anadolu universiteti shólkemlestirilgen. Bul universitet házirgi waqıtta studentleriniń sanı boyınsha dúnya júzinde tórtinshi orında, Turkiyada birinshi orında turadı.

*Sh.Abdinazimov*

**4. (Tekstti túsiniw P (J1) – 8 ball)** Tekst boyınsha berilgen maǵlıwmatlardıń qaysıları durıs maǵlıwmat esaplanadı? *Juwaptı sanlar formasında beriń.*

1) Shanxay teleuniversitetiniń iyelegen aymaǵı eń úlken aymaq esaplanadı. 2) Shanxay teleuniversitetinde 2 millionǵa shamalas student tálim aladı. 3) Índiya mámleketindegi eń úlken megauniversitet belgili tulǵa atına qoyılǵan. 4) Anadolu universiteti Turkiyadaǵı tórtinshi orında turwıshı universitet.

**JUWAP:**

--	--

Ájayıp jaratılıs hám qábiletler menen tanısamız.

“Muz adamı” atı menen tanılǵan nemis sportshısı Vim Xoff hádden tis suwıq hawa temperaturasına shıday alǵan. Onıń pikirinshe, bul ondaǵı ózine tán dem alıw texnikasına baylanıslı. Vim Finlyandiyada bolıp ótken marafonda muzlı suwda 1 saat 52 minut turıwǵa erisken.

Amerikalıq Uilyam Sidis 9 jasqa shıǵaman degenshe 8 til, inglis, rus, francuz, alman, latin, grek, ivrit jáne bir ózi oylap tapqan tillerdi jetik bilgen. Ol ertjetkende 40 tildi puqta ózlestirgen.

Adam kóbi menen dıqqattı 20 minut bir nársege qarata aladı. Bunı anıqlaǵan pedagog Framchesko Chirillo “Pomidor” metotın islep shıqtı. Bul metot boyınsha 25 minut miyge jumıs isletip, 5 minut oǵan dem beriw kerek. Ol bul procesti kúnine 8 ret qaytalawdı usınıs etedi.

Shotlandiyalıq oylap tabıwshı Robert Anderson qayta zaryadlanbaytuǵın batareyalar menen isleytuǵın arbalardı jaratqan bolsa, Franciyalıq Camille Jenatzy mashinalardıń elektr arqalı júriw tezligin 100 km/saatqa jetkerip, elektromobildi jaratadı.

Oskar Rigli erte mektepke barǵan ápiwayı bala. Ol barlıq teńlesleri sıyaqlı oynawdı jaqsı kóredi, biraq olardan ózgesheligi – Oskar tanımalı professor-oqıtıwshılar hám alımlar menen teńdey baylanısqa kirise aladı. Oskar 2 jasqa shıqqanında-aq, dúnyadaǵı eń aqıllı bala atına miyasar boldı.

**5. (Tekstti túsiniw P (J1) – 8 ball)** Tekst boyınsha berilgen maǵlıwmatlardıń qaysıları durıs maǵlıwmat esaplanadı? *Juwaptı sanlar formasında beriń.*

1) Vim Finlyandiyadağı marafonda birinshi ret 6z qábletin k6rsetedi. 2) Sidis hátteki jańa til de oylap tabadı. 3) “Pomidor” metodı arqalı 5 minut dem alıw kerek. 4) Robert dúnyadađı eń aqıllı bala bolıp tanladı.

**JUWAP:**

--	--

**Gúbelekler, qabırshaqqanatlılar** (Lepidoptera) — toliq metamorfoz benen rawajlanatuđın shıbın-shirkeylerdiń toparı. Mezozoydıń baslarında kelip shıqqan; tiykarđı shańaraqları paleogenniń baslarında qalıplesken. Qazılma qaldıqları, tiykarınan, por dáwirinen belgili.

K6pshilik gúbeleklerdiń awız músheleri arnawlı sorıwshı hartumnan ibarat bolıp, basınıń astıńđı tárepinde spiral formasında oralıp turadı. Perdege uqsađan qanatları reńli qabırshaqlar menen oralđan. Qanatlarınıń reńi: ásirese, olardıń túrli reńde tawlanıwı reńsiz qabırshaqlardıń jaqtılıq nurın hár túrli múyesh astında sińiriwi menen, qara, sarı hám basqa reńli daqlar bolsa pigment penen baylanıslı. Murtınıń forması hám uzınlıđı hár túrli. Jazılđan qanatları 3,2 mm den (kishkene kúyeler) 300 mm ge shekem (tunlamlar). Máyekleriniń forması hár túrli bolıp, sistematalıq áhmiyetke iye. Qurtlarında 3 jup t6s ayaqları menen birge 5 jup jalđan qarın ayaqları da boladı. Quwırshaqları jabıq (k6bine-se, nawqan ishinde), t6men wákillerinde ashıq (erkin) boladı.

Gúbelekler, ádette, t6men gúbelekler (teń qanatlılar) hám joqarı gúbelekler (hár túrli qanatlılar) bolıp eki kishi toparđa b6linedi. Ayırım jağdaylarda awız músheleri kemiriwshı tipte bolđan tisli kúyeler 6z aldına kishi toparđa ajratıladı. Gúbelekler toparınıń sisteması anıq islep shığılmağan, 100 den baslap 200 ge shekemgi shańaraqqa ajratıladı.

Gúbeleklerdiń 140 mıńđa jaqın túri anıqlanđan. Gúbelekler faunası, ásirese, tropik regionda hár túrli. 6zbekstanda 1500 ge jaqın túri anıqlanđan. Tunlam gúbelekleri, adımlawshılar, japıraq orawshılar shańaraqları, qızılreń gúbelekler, kúyeler úlken shańaraqları, ásirese, túrlerge bay.

Erjetken gúbelekler gúl nektarı yamasa 6simliklerdiń (geyde haywanlardıń) shiresi menen azıqlanadı. K6pshilik gúbelekler imagosınıń awız músheleri redukciyađa dus kelgen, azıqlanbaydı (afagiya). Tisli tunlamlar gúl shańı menen azıqlanadı. Gúbelekler erjetken dáwirinde birneshe kún, hátte birneshe saattan (azıqlanbaytuđın túrleri) birneshe ayđa shekem (erjetken dáwirinde qıslaytuđın gúbelekler) jasadı.

**6. (Tekstti túsiniw P (J1) – 8 ball)** Tekst boyınsha berilgen mađlıwmatlardıń qaysıları durıs mağlıwmat esaplanadı? *Juwaptı sanlar formasında beriń.*

1) Gúbeleklerdiń qanatınıń shıraylı reńde bolıwı reńsiz qabırshaqlar menen baylanıslı. 2) Gúbeleklerdiń murtlarınıń forması hám uzınlıđı ádette birdey boladı. 3) Gúbeleklerdiń shańaraqları tuwılıw dáwirinen bar bolıp, olardı úyreniw paleozoy dáwirinen baslanđan. 4) Gúbelek qurtlarında 6 dana t6s ayaqları menen birge 10 dana jalđan qarın ayaqları da boladı.

**JUWAP:**

--	--

Bunnan eki júz jılday burın alımlar atmosferada janbaytuǵın, reńsiz, iyissiz, mazasız hám dem alıw ushın jaramsız gaz bar ekenligin anıqladı. Bul gaz “azot” dep ataladı. Azot sózi “ómir ushın jaramsız” degen mánini ańlatadı. Sebebi, azot atmosfera quramında bolıp, dem alıw ushın jaramsız hám janbaytuǵın gaz. Azot tabiyatta eki atomlı gaz túrinde tabılǵan ximiyalıq element bolıp, ol bir-birine baylanǵan eki azot atomınan ibarat ( $N_2$ ). Onıń dáwirlik kestedege belgisi “N” bolıp, ol Jer atmosferasınıń 78%in quraydı.

Tábiyatta azot gaz túrinde ushırasadı. Biraq adamlar onı temperetura hám basımınıń ózgeriwi arqalı suyıqlıq hám qattı elementlerge aylandıra aldı. Onıń eń kóp qollanıwı suyıq túrde bolsa da, sonı aytıp ótip ótiw orınlı, suyıq azot tek anıq maqsetlerde hám abaylılıq penen isletiliwi kerek. Azot kóplegen ximiyalıq elementler, sonıń ishinde, awıl xojalıǵı ónimdarlıǵın arıttırıw ushın zárúr bolǵan tóginler islep shıǵarıwda tiykarǵı komponent esaplanadı.

Dáslep laboratoriya shárayatında azottıń basqa elementler menen birigiwdi “qálemewi” gúzetiledi. Keyinirek bolsa azottıń basqa elementler menen birikken halda ushırawı da anıqlandı; jasın birneshe minutta hawa tempereturasın júdá joqarılatıp jiberedi hám nátiyjede atmosferadaǵı azot kislorod, vodorot hám basqa elementler menen birige baslaydı. Jawın bolsa birikpelerdi eritip jerge alıp túsedı. Sol tárizde azot topıraqqa jıynaladı hám belok elementleri quramina kiredi. Belok bolsa barlıq tiri janzatlardıń negizi esaplanadı.

Ósimlikler topıraqtan azotlı birikpelerge bay azıqlıq elementlerdi aladı. Otxor haywanlar óziniń jasawı ushın zárúr bolǵan azottı ósimliklerden alsa, góshxor haywanlar olardıń olardıń góshin jep, ózine kerekli azotqa iye boladı. (4) Olar nabit bolǵanında azot jáne topıraqqa qaytadı.

Dvigatel hám shóp saqlaytuǵın qoralarda jandırılǵan azot topıraqqa qaytpay, tuwra atmosferaǵa shıǵıp ketedi. Quramında azot bolǵan elementlerden insan jasalma talshıq, dári-dármaqlar, partlawshı elementler tayarlawda da qollanadı.

**7. (Tekstti túsiniw P (J1) – 8 ball)** Tekst boyınsha berilgen maǵlıwmatlardıń qaysıları durıs maǵlıwmat esaplanadı? *Juwaptı sanlar formasında berin.*

1) Azot júdá joqarı tempereturadaǵı basqa elementler menen birikpe payda etiwı múmkin. 2) Shóp saqlaytuǵın qoralarda jandırılǵan janılǵıdan azot topıraqta toplanıp qaladı. 3) Atmosfera hawasınıń derlik besten tórt bólegi azottan ibarat. 4) Azot sap halda tek sanaat hám dári ónimleri quramında ǵana ushıraydı.

**JUWAP:**

--	--

Jawın tábiyattıń eń ájayıp hádiyseleriniń biri esaplanadı. Onıń kelip shıǵıwı haqqında ilimiy teoriyalar islengen. Hawanıń ıssı kúnlerinde jer júzinde suwlar puwlanadı hám hawaǵa kóteriledi. Bul puwlar bult formasında suw tamshılardıń ózine

jámleydi. Bult quramında hawa temperaturası qanday halatta bolıwınan kelip shıǵıp, ol jawın, burshaq yaki qar jawdırıwı múmkin. Bir qaraǵanda bul júdá ápiwayı process sıpatında kóriniwi múmkin, biraq suw puwlanıwınan tartıp tap jawın bolıp jerge qaytqansha kóp hádiyseler júz beredi.

Jawın jawǵannan soń átiraptı ózgeshe iyis iyeleydi. Bul iyisti kóbshilik insanlar jawın iyisi dep ataydı. Biraq jawın iyiske iye emes. Jawın-shashın waqtında keletuǵın iyis bolsa, topıraq qatlamınıń betinde ızǵar payda bolǵanda payda bolatuǵın iyis esaplanadı. Bulttıń qalınlıǵına qarap onıń jawıw muǵdarın shamalaw múmkin. Ásirese, tolıq qarayǵan halatta turǵan bult kóbirek jawıńǵa sebep bolsa, siyrek bulılardan derlik jawın jawmaydı.

Jawın haqqında kóp qaraslar bar. Bulardıń ishinde diniy túsiniklerge barıp taqalatıwın jawın máresimleri qızıqlı esaplanadı. Jawın qubılısına qızıǵıw hám onı dáslep ápiwayı qaraslar menen izertlew tas dáwirinen baslangan.

Jawınıń tábiyattaǵı estetikalıq zawıq beriwshi elementi, bul ayqulaq esaplanadı. Ayqulaq jawın jawıwı dawamında kózge taslanadı. Bunıń ushın aspannan túsip atırǵan tamshıǵa quyash nurı 42 C° múyesh astında túsiwi kerek boladı. Túrli mámleketlerde jawın túrlishe simbol sıpatında bahalanadı. Mısal ushın, Portugaliyada jawın jawsa, jergilikli xalıq jumısqa shıqpaw huqıqına iye. Para qalasında jawın hár kúni bir waqıtta jawǵanı ushın adamlar saatın jawıńǵa qarap tuwrılıp alıwı múmkin. Búgingi kúnde radio hawa rayı maǵlıwmatların úzliksiz berip barıwına da usı jawın sebep bolǵan, sebebi AQSh radiostansiya baslıǵı jawında qalıp ketiw nátiyjesinde óz qánigelerine jawın, ulıwma hawa rayı maǵlıwmatların kúnlük berip barıwdı talap etken.

**8. (Tekstti túsiniw P (J1) – 8 ball)** Tekst boyınsha berilgen maǵlıwmatlardıń qaysıları durıs maǵlıwmat esaplanadı? *Juwaptı sanlar formasında beriń.*

- 1) Ayqulaq jawın jawıwınan burın yaki jawıp atırǵanda shıǵıwı múmkin. 2)
- Dúnyanıń heshqaysı orınında hár kúni bir waqıtta jawın jawmaydı. 3) Radioda hawa rayı maǵlıwmatların úzliksiz berip barıwǵa da jawın sebepshi bolǵan. 4)
- Jawınıń tábiyattaǵı eń estetikalıq zawıq beriwshi elementi – bul ayqulaq esaplanadı.

**JUWAP:**

--	--

Opera janrı bay tariyxıy dáwirdi óz ishine aladı. Bul janr payda bolıp rawajlanbasınan aldın, yaǵnıy XVII ásirge shekem dúnyalıq hám shirkew muzıkası rawajlangan. Opera XVII hám XVIII ásirler muzıka kórkem óneriniń kóplegen jónelislerine óz tásirin kórsetti. Yaǵnıy saz-ásbap muzıkası ushın jańa janrlar payda boldı: uvertyura, orkestr, balet syuitası hám basqalar. Operanıń watanı Italiya bolıp, onıń dáslepki oshaǵı Florensiya esaplanadı. Shayırlar, atqarıwshılar hám kórkem-óner qızıǵıwshıların birlestirgen dógerekte (dógerektıń atı “camerata”) tiykarǵı qaǵıydalar payda bolǵan. Quramalı janrlardıń biri bolǵan opera janrı Ózbekstan Respublikasına da kirip kele basladı. XIX ásirdeń aqırı XX ásirdeń baslarında Tashkent qalasında bir neshe opera truppaları gastrol saparına kelip, 1918-jıl Tashkentte Rus opera tyatrı óz jumısın basladı. 1929-jıl M.Qoriyoqubov járdemi menen ózbek muzikalı teatrı iske tústi. Rus kompozitorları menen birgelikte bir neshe ózbek opera hám baletleri payda bola

basladı. 1939-jılı belgili kompozitor, dóretiwshi M.Ashrafiy hám S.Vasilenko menen birgelikte birinshi ózbek operası (Buran) operasını jazdı. Bul operadan soń kompozitorlar tárepinen M.Ashrafiy “Ullı kanal”, “Dilorom”, A.Kozlovskiy “Uluǵbek”, T.Sodikov “Gúlsara”, “Shayır qálbi”, S.Bobojev “Xamza”, M.Yusupov “Xorezm qosıǵı” h.t.b. operalar dóretilgen. Birinshi ózbek komediyalı operası S.Yudakovtıń “Maysaranıń hiylesi” operası bolsa, S. Bobojevtıń “Jarıl tas” operası birinshi ózbek balalar operası esaplanadı.

**9. (Tekstti túsiniw P (J1) – 8 ball)** Tekst boyınsha berilgen maǵlıwmatlardıń qaysıları durıs maǵlıwmat esaplanadı? *Juwaptı sanlar formasında beriń.*

1) Opera janrı shirkew muzikasınan keyin payda bolǵan. 2) XIX ásirde saz-ásbap muzikasına qaraǵanda operaǵa talap kúshli bolǵan. 3) XX ásir baslarında Rus operası Tashkentke kirip keldi. 4) M.Qoriyoqubov russ opera wákillerinen sabaqlar alǵan.

**JUWAP:**

--	--

Kúnniń shıǵıwınan baslap batqanǵa shekemgi waqıt ta bir neshe bólekke bólingen. Azan, tús, tústen keyin, kesh dep tórt bólekke bólingeni menen, sol tórt bólekti bir neshe mayda bóleklerge bólip, onı da turmısta paydalanatuǵın zatların, waqıt ólshemin belgilewde paydalanǵan.

"Tań sári" – tań ata baslaǵan waqıt.

"Kún qulan iyek boldı" – kúnniń jańa jiyekten kóterilgen waqtı.

"Kún arqan boyı kóterildi" – bul shama menen jaz aylarında saat azanǵı 7-8 bolǵan waqıt, qıs aylarında 9-10 bolǵan waqıt.

"Kún tayaq tastam jerge keldi".

"Sáske" – bul saattıń 10-11 bolǵan waqtı.

"Tal tús", "Shańqay tús" – bul kúnniń qara úydiń tal tóbesine kelgen waqtın aytadı.

"Kún awdı" – adamnıń kóleńkesiniń sozıla baslaǵan waqtı.

"Ala gewgim" – kún batqan waqıt.

"Kún uyasına battı" – bul keshki waqıt.

Túndi tórtke bólip qaraǵan.

"Eldiń aldı jatqan waqıt" – bul eldiń aldı jańa jatqan waqıt.

"Qorazdıń birinshi shaqırımı" – bul túngi saat 2-3 lerdiń waqtı.

"Qorazdıń ekinshi shaqırımı" – bul túngi 4-5 lerdiń waqtı.

"Tań sarǵayıp attı" – kúnniń bata baslaǵan waqtı.

"Tárezi juldızı tuwǵan waqıt" – Bul tańnıń suwıy baslaǵan waqtı. Tárezi juldızı tuwǵanda tań suwıydı. Boyın suwıqqa bermew ushın mallar oyanıp; usı waqıtta qıymıldap qoyadı.

Waqıtqa baylanıslı ólshemler kórkem shıǵarmalarda kóplep ushırasadı. Mısalı, qaraqalpaq xalıq qosıǵı "Qızminayım" qosıǵında:

Tań sarǵayıp atar boldı,

Úrker juldız batar boldı,

Kelgen yarıń qaytar boldı,

Oyan endi Qızminayım - degen waqıtqa baylanıslı ólshemlerdi kóriwimizge boladı. Bunday misallardı qaraqalpaq jazıwshı hám shayırlarınıń shıǵarmalarında kóplep tabıwǵa boladı.

*S.Bahadirova "Qaraqalpaq qanday xalıq"*

**10. (Tekstti túsiniw P (J1) – 8 ball)** Tekst boyınsha berilgen maǵlıwmatlardıń qaysıları durıs maǵlıwmat esaplanadı? *Juwaptı sanlar formasında beriń.*

- 1) Keshki waqıt kúnniń tayaq taslam jerge keliwi menen baylanıstırılıp ayılǵan.
- 2) Tal tús kúnniń eń joqarıǵa kóteriliwi menen ayılǵan.
- 3) Tań sargayıwı kúnniń ısıwın bildirgen.
- 4) Qoraz birinshi márte tünde shaqıradı.

**JUWAP:**

--	--

**14-SORAW**

**1. (Tekstli talqı P (A3) – 13 ball)** Berilgen qatarlardı oqıń hám tapsırmalarǵa juwap jazıń.

Mákan basqan Aral-qumnıń qasında,  
Búgin tamshı suwǵa zar bul **qarekeń** (J.I.).

- 1) Úzindidegi qara menen berilgen sóz qaysı súwretlew quralı?
- 2) Bul sóz arqalı ne ańlatılǵan?
- 3) Bul súwretlew quralınıń belgilerin jazıń.

**JUWAP:**

1) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

2) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

3) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

---

---

---

---

---

---

---

**2. (Tekstli talqı P (A3) – 13 ball)** Berilgen qatarlardı oqıń hám tapsırmalarǵa juwap jazıń.

- 1) Úzindidegi qara menen berilgen sóz qaysı súwretlew quralı?
- 2) Bul sóz arqalı ne ańlatılǵan?
- 3) Bul súwretlew quralınıń belgilerin jazıń.

**Awıl-aymaq, qansha qalalar,**  
Baǵıńandı bári barabar (J.I.).

**JUWAP:**

1) \_\_\_\_\_

---

---

---

2) \_\_\_\_\_

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

3) \_\_\_\_\_

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

**3. (Tekstli talqı P (A3) – 13 ball)** Berilgen qatarlardı oqıń hám tapsırmalarǵa juwap jazıń.

- 1) Úzindidegi qara menen berilgen sóz qaysı súwretlew quralı?

- 2) Bul sózler arqalı ne ańlatılǵan?
- 3) Bul súwretlew quralınıń belgilerin jazıń.

**Liram – bedew.** Ol qara ter!

**Men – adasqan ańshıman.**

Bir kún sheriń ada eter:

**Tasqa túsken tamshıman (J.I.).**

**JUWAP:**

1) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

2) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

3) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

**4. (Tekstli talqı P (A3) – 13 ball)** Berilgen qatarlardı oqıń hám tapsırmalarǵa juwap jazıń.

- 1) Úzindidegi qara menen berilgen sóz qaysı súwretlew quralı?
- 2) Bul sóz arqalı ne ańlatılǵan?
- 3) Bul súwretlew quralınıń belgilerin jazıń.

Kóp ótpey teris áywandaǵı tósek jıyılıp, ornına **dasturqan** jayıldı (K.K.).

**JUWAP:**

1) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

2) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

3) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

**5. (Tekstli talqı P (A3) – 13 ball) Berilgen úzindini oqıń.**

Ne joq deyseń eske alıwǵa ılayıq,  
Meyli, endi ótken gápti qoyayıq,  
Bazar qatnasıǵı degen tóbeden,  
Keleshekke názer salıp qoyayıq.

*(I. Yusupov)*

- 1) Bul tekst qaysı stildegi tekst esaplanadı?
- 2) Bul stil haqqında maǵlıwmat beriń.
- 3) Bul stildiń basqa stillerden ózgesheliklerin jazıń.

**JUWAP:**

1) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

2) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

3) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

**6. (Tekstli talqı P (A3) – 13 ball)** Berilgen qatarlardı oqıń hám tapsırmalarǵa juwap jazıń.

Tán jurtında ǵamlı kewil músápir,  
Júrek dártli, janım kóp tartqan jábir,  
Súyener **márt** izlep bolarman sebil,  
Ígbalıma márdi-maydan tabılmas *Maqtımqulı*

- 1) Úzindidegi qara menen berilgen sóz qaysı súwretlew quralı?
- 2) Bul sóz arqalı ne ańlatılǵan?
- 3) Bul súwretlew quralınıń belgilerin jazıń.

**JUWAP:**

1) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

2) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

3) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

7. (Tekstli talqı P (A3) – 13 ball) Berilgen qatarlardı oqıń hám tapsırmalarǵa juwap jazıń.

Tolqın qashar sulıw ármanlar yańlı,  
Qız entigip quwar bir tınım almay,  
Bir ğaybana dawıs hár demin ańlıp,  
Qızdı aldaştırar izinen qalмай. (I.Yusupov).

- 1) Úzindidegi astı sızılǵan qatar da qaysı súwretlew quralı qollanılǵan?
- 2) Bul trop arqalı ne ańlatılǵan?
- 3) Bul súwretlew quralınıń belgilerin jazıń.

**JUWAP:**

1) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

2) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

3) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

8. (Tekstli talqı P (A3) – 13 ball) Berilgen qatarlardı oqıń hám tapsırmalarǵa juwap jazıń.

Way, esim qurısın, way qam gelle bolmay keteyin! Qarań-á, sonsha waqıttan berli siz benen gúrrińlesip otırıppan, qanshadan-qansha gúrriń aytıp bersem de, sizge awılım haqqında **bir awız da** aytıp bermeppen ğoy. Aqırı, kúnlerden bir kúni Mollahashımbaydı kórǵińiz kelip qalsa yamasa xat arqalı kewlin soramaqshı bolsańız, adresimdi bilmeysizler ğoy!

- 1) Úzindidegi qara menen berilgen sóz qaysı súwretlew quralı?

- 2) Bul sóz arqalı ne ańlatılǵan?
- 3) Bul súwretlew quralınıń belgilerin jazıń.

**JUWAP:**

1) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

2) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

3) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

**9. (Tekstli talqı P (A3) – 13 ball) Berilgen úzindini oqıń.**

Salıstırıw mánisindeki qońsılas kelgen gáplerdiń konstrukciyalardıń sintaksislik jaqtan uqsas bolıwına parallelizm delinedi. Parallelizm kóbinese poetikalıq shıǵarmalarda jiyi ushırasadı.

- 1) Bul tekst qaysı stildegi tekst esaplanadı?
- 2) Bul stil haqqında maǵlıwmat beriń.
- 3) Bul stildiń basqa stillerden ózgesheliklerin jazıń.

**JUWAP:**

1) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

2) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_



---

---

---

---

## 15-SORAW

**1. (Oqıw túsiniw P (A3) – 13 ball)** Berilgen tekstti oqıń. Sorawlarǵa juwap jazıń.

AQShtıń El universiteti alımları kitap oqıw hám insan ómiri dawamıylıǵınıń baylanısı haqqında izertlew alıp bardı. 12 jıl dawam etken usı ilimiy tekseriw jumısında úsh mın altı júzge jaqın kekse adamlar qatnastı. Olar arasında kitapqumarlar, sonday-aq, kitaptı tek ǵana úy jıynastırǵanda ǵana qolǵa alatuǵın adamlar da bar edi.

Kitap oqıw menen úzliksiz shuǵıllanatuǵınlar basqalarǵa salıstırǵanda eki jıl kóbirek ómir súrer eken. Háptesine 3,5 saatın hám onnan da kóp waqtın oqıwǵa sarplaytuǵın kekselerde ólim qáwpi jaqın 12 jılda basqa qartayǵan adamlarǵa salıstırǵanda 20 payızǵa kem boladı.

Qızıq tárepi sonda, “kitap terapiyası” dáramatı, kásip-óneri, shańaraq jaǵdayı, rasası hám jınısına qaramastan hámmege birdey paydalı.

- 1) El universiteti alımlarınıń izertlew jumısı ne ushın uzaq dawam etken?
- 2) Kitapqumar dep qanday adamlardı ataymız?
- 3) “Kitap terapiyası” sóziniń mánisin túsindirip berin.

### JUWAP:

1) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

2) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

3) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

---

---

---

**2. (Oqıp túsiniw P (A3) – 13 ball)** Berilgen tekstti oqıń. Sorawlarǵa juwap jazıń.

Jetiskenlik insannıń táǵdiri menen belgilenbeydi, ol anıq principler hám maqsetke talpınıw faktorlarına baylanıslı. Jasıńızdıń neshede ekenliginiń de áhmiyeti joq, házirgi materiallıq jaǵdayıńızdıń qanday ekenligi de hesh nárseni sheshpeydi. Eń baslısı, sizden talap etetuǵın nárese, sergeklik, talapshańlıq hám isenim.

Bilesiz, eń bálent shıńǵa da “nol”den baslap shıǵıladı. Adamlarǵa jetiskenliklerge birden eriskendey bolıp sezilgen menen, olardıń artında úlken miynet jatır. Dastin Hoffman házillesip: “Men bunday “tosınnan” belgili bolıwıma on jıllıq miynetim sińgen” degen edi.

“Makdonalds”tıń tiykarın salıwshılarınıń biri Rey Krok óz ómirbayanında “men shını menen bir kúni azanda bay bolıp oyandım, biraq otız jıllıq múddet júdá uzın tún” – dep jazadı.

- 1) İnsan ómirinde materiallıq baylıq áhmiyetli me ya ruwxıy baylıq pa?
- 2) Jetiskenlikke erisiw ushın qansha múddet jeterli dep oylaysız?
- 3) “Tosınnan belgili bolıw”, “uzın tún” sıyaqlı dizbekli sózler ne ushın tırnaqshaǵa alıńǵan?

**JUWAP:**

1) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

2) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

3) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

---

---

**3. (Oqıp túsiniw P (A3) – 13 ball)** Berilgen tekstti oqıń. Sorawlarǵa juwap jazıń.

Insannıń kózqarasları átirapındaǵı waqıyalarǵa baylanıslı ózgerip tura ma? Biz hár kúni telekórsetiwlerden qaysı kórsetiwdi yamasa kinonı kórgimiz keledi? Bul sorawlarǵa juwaplardıń kópshiligi, álbette, seriallardı ayırıqsha kórsetetuǵını anıq. Sebebi, waqıt ótpey atırsa, “Házir saǵan serial qoyıp beremen” degendi, bir-biri menen ushırasıp qalsa: “Keshegi serialdın izi ne boldı? Keshe kóre almay qaldım. Tákirarlap bermey me eken?” degen gáplerdi tez-tez esitetuǵın bolıp qaldıq.

Seriallar kúndelikli turmısımızdın ajıralmas bólegine aylanıp, evropa, túrk, hind, koreys kinoları turmısımızǵa áste-aqırın sińip baratırǵanlıǵın biykarlay almaymız.

- 1) Insannıń oy-órisiniń keńeyiwinde kinonıń áhmiyeti qanday?
- 2) Qanday kino yamasa seriallardı kórgen maqul?
- 3) Sanı sheksiz seriallardaǵı waqıyalardıń insanǵa, biziń jaslarımızǵa, tálim-tárbiyamızǵa paydası bar ma?

**JUWAP:**

1) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

**4. (Oqıp túsiniw P (A3) – 13 ball)** Berilgen tekstti oqıń. Sorawlarǵa juwap jazıń.

“Ǵalabalıq mádeniyat”tıń ózin alsaq, ol ránbáreńligi, ańsat ózlestiriliwi menen ele dúnyaqarası tolıq qáliplespegen jaslardı qızıqtıradı. Túrli ideya hám simvollar, zamanagóy modalar, buzǵınshı audio-video ónimler jaslardan tereń pikir júritiwdi talap qılmaydı, hár túrli ómir táshwıshlerinen, turmıs mashqalalarınan “azat” etedi, olardı oqıwǵa, bilim alıwǵa emes, al oynap-kúlip, “jasap qalıw”ǵa shaqıradı. Bir sóz benen aytqanda, jaslar sanasında hám kewlinde mayda “idealshalar”dı, mayda ózin kórsetiwge urınıwshı “zaman qaharmanları”n payda etedi.

- 1) Ǵalabalıq mádeniyattıń milliy mádeniyattan ózgeshelikleri qanday?
- 2) Ǵalabalıq mádeniyat hám onıń tarqatıwshılarınıń maqseti qanday?
- 3) Ǵalabalıq mádeniyattı tolıq ózlestirip almaw ushın ne islew kerek?

**JUWAP:**

1) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

2) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

3) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

**5. (Oqıp túsiniw P (A3) – 13 ball)** Berilgen tekstti oqıń. Sorawlarǵa juwap jazıń.

Kino 1895-jılı 28-dekabrde Parijde (aǵalı-inili Lyumyerler) jaratılǵan. Onıń jaratılıwı insaniyat mádeniy tariyxındaǵı úlken burılıstı jasap berdi. Kino – ádebiyat, teatr, súwretlew óneri, muzıkanıń estetikalıq birlesiwı nátiyjesinde payda bolǵan.

Kinonıń keleshek áwlad tárbiyası hám ruwxıy dúnyasınıń qáliplesiwinde ornı óz aldına. Kino óneriniń rawajlanıwında amerikalı kinorejissor D.Griffitnittiń xızmetleri girewli. Birinshi bolıp ol úlken planda, parallel montaj, keńeytilgen panorama sıyaqlı súwretli qurallardı qollanǵan. Sonday-aq, S.Eyzenshteyn, Ch.Chaplin. E.Shtrogeym, K.Drever, K.Vidor, R.Kler sıyaqlılar da jáhán kinosınıń rawajına múnásip úles qosqan.

XX ásirdeń birinshi yarımında kino óneriniń janrlıq sistemasınan kóbirek komediya hám tragediya xarakterindegi filmler orın aldı. Keyinirek túrli mazmundaǵı filmler alıw jolǵa qoyılǵan. Bul taraw hám janrlıq, hám stillik jaqtan bayıdı.

- 1) Kinonıń mádeniy áhmiyeti qanday?
- 2) Kinonıń ádebiyat, teatr hám muzıka menen qanday baylanıslılıǵı bar?
- 3) Kinonı ne maqsette kóriw kerek dep oylaysız? Máselen?

**JUWAP:**

1) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

2) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

3) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

**6. (Oqıp túsiniw P (A3) – 13 ball) Tekstti oqıń. Sorawlarǵa juwap jazıń.**

Yod jetispewshiligi búgingi kúnde hárbir insannıń haqıyqıy mashqalası bolıp, ol kóbinese salamatlıqtıń hám turmıs sapasınıń jamanlasıwına alıp keledi.

Yod organizm ushın zárúrli element esaplanadı. Ol sheńber tárizli bez gormonı bolǵan tiroksin islep shıǵarıwda qatnasadı. Bul gormon metabolizm, immunitet, intellektual hám fizikalıq rawajlanıw, kóplegen ishki organlar hám júrek-qan tamır sistemasınıń jumısına tásir etedi. Tiroksin kletkalar ósiwi hám bóliniwinde de qatnasadı, psixologiyalıq hám seziw salamatlıǵı, nerv sistemasınıń jaǵdayı da oǵan baylanıslı.

Organizm óz-ózinen yod islep shıǵara almaydı, sol sebepli onıń dárejesi sırtqı faktorlar hám ómir dawamında toltırılıwı kerek. Aqılǵa kelgen birinshi nárese — bul

yodlangan duz. Ol organizmdegi yod dárejesin toltırıw hám uslap turıwdıń eń jaqsı usılı. Duzdıń quramında yod bar bolǵan basqa ónimler menen birgelikte qollanılıwı jaqsı nátiyje beredi.

- 1) Tiroksin qanday xızmet atqaradı?
- 2) Ne ushın mámleketimizde as duzları yodlangan halda satıladı?
- 3) “Yod jetispewshiligi” sóziniń mánisin túsindirip beriń.

**JUWAP:**

1) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

2) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

3) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

**7. (Oqıp túsiniw P (A3) – 13 ball) Berilgen tekstti oqıń. Sorawlarǵa juwap jazıń.**

Kletkadaǵı organikalıq zatlar ishinde beloklar muǵdarı hám áhmiyeti jaǵınan birinshi orındı iyeleydi. Beloklar joqarı molekulalı kolloid birikpe bolıp, aminokislotalardan quralǵan. Olar gidrolizlense, aminokislotalarǵa tarqaladı.

Beloklardıń elementar quramı karbon, vodorod, kislorod, azot hám de kúkirten ibarat. Olardıń quramında ayırım waqta fosfor da ushıraydı. Beloklar quramındaǵı azot muǵdarı turaqlı bolıp, ortasha 16% ti quraydı. Tiri organizmler quramında ushıraytuǵın beloklar júdá kóp hám hár qıylı bolıp, hár bir belok ózine tán aminokislotalar izbeizliginen ibarat. Belok molekulaları jip tárizli yamasa domalaq formalarǵa iye boladı. Kletkada beloklar hár túrli wazıypalardı orınlaydı.

Bulardan eń áhmiyetlisi strukturalar (latinsha – “dúzilis”) payda etiw bolıp esaplanadı. Beloklar barlıq organoidlar hám kletka membranalarınıń dúzilisinde

qatnasadı. Beloklardıń eń áhmiyetli qásiyetleriniń biri katalizatorlıq wazıypasın orınlaydı. Barlıq biologiyalıq katalizatorlar yaǵnıy, fermentler belok tábiyatına iye. Olar anorganikalıq katalizatorlardan parıqlı ráwishte ximiyalıq reaksiyalar tezligin on mınlap hátte júz mın mártebege asıradı. Tiri organizmlerdiń háreket etiw qásiyeti qısqarıwshı beloklar qatnasıwında payda boladı. Bul beloklar kletka hám organizmler menen baylanıslı barlıq háreket túrlerinde qatnasadı. Beloklardıń tasıw (transport) wazıypası olarǵa tán bolǵan jáne bir áhmiyetli qásiyetlerdiń biri. Máselen, gemoglobin belogi kislorodtı dene organları hám toqımalarına tarqatıw wazıypasın atqaradı.

- 1) Belok qanday xızmet atqaradı?
- 2) Beloklardıń elementar quramı nelerden ibarat?
- 3) “Katalizatorlıq wazıypası” sóziniń mánisin túsindirip berin.

**JUWAP:**

- 1) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_
- 2) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_
- 3) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

**8. (Oqıp túsiniw P (A3) – 13 ball)** Berilgen tekstti oqıń. Sorawlarǵa juwap jazıń.

2002-jıldın basında Mask búgingi kúnde Space Exploration Technologies yamasa SpaceX atı menen tanılǵan kompaniyaǵa tiykar saldı. Masktiń maqsetleri úlken bolǵan: kosmik párwazlardı on ese arzanlastırıw. SpaceXtiń eń dáslepki kosmik qurılımları "Juldızlar sawashı"ndaǵı kosmik keme húrmetine "Mın jıllıq suńqar" dep atalǵan. Álbette, gáp Falcon 1 hám 9 raketa haqqında.

Jáne bir qurılmaǵa "Puff the Magic Dragon" qosıǵınıń húrmetine at qoyılǵan. Kosmik kemeniń atı – Dragon – SpaceXtiń heshqashan raketaların kosmosqa ushıra almaytuǵının aytqan sinshılarǵa juwap sıyaqlı. SpaceXtiń uzaq múddetli maqseti –

Marstı iyelew. SpaceXtiń transport hám jolawshı kemeleri Marsqa dawamlı reyslerin baslamaǵansha IPOǵa arza bermeydi, – degen Mask. Solay bolsa da, Masktiń Jerde de jumısları birtalay, ásirese, onıń basqa bir kompaniyası – Teslada...

Tesla kompaniyasına 2003-jıldıń iyulında Martin Eberxard tárepinen tiykar salınǵan. 2004-jılda bolsa Mask birinshi márte kárxanaǵa investiciya kirgizdi. Búgingi kúnde Tesladaǵı investiciyalardıń ulıwma kólemi shama menen 70 million dollardı quraydı. Mask Teslada aǵla dárejede qatnasa basladı, házir ol kompaniyanıń akционерлерinen biri esaplanadı. Tesla onıń qatnasıwında óziniń birinshi avtomobili — Roadsterdi islep shıǵardı. 2006-jılda, elektron Roadster satıwǵa shıqqan waqıtta Mask Tesla direktorlar keńesiniń baslıǵı bolǵan. Házir ol – kompaniyanıń bas direktorı.

- 1) Ilon Mask qalayınsha “Tesla” kompaniyasınıń bas direktorına aylandı?
- 2) Masktiń “SpaceX” kompaniyasına tiykar salıwdaǵı baslı maqseti ne edi?
- 3) “Kosmik párwaz” degende neni túsinesiz?

### **JUWAP:**

- 1) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_
- 2) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_
- 3) \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

### **9. (Oqıp túsiniw P (A3) – 13 ball) Berilgen tekstti oqıń. Sorawlarǵa juwap jazıń.**

Bir adam Aristotelden bılay dep soraptı: – Ne ushın qızǵanshaq adam hámıyshe qapa bolıp júredi?

– Óytkeni ol óziniń áwmetsizliginen bir qıynalsa, basqalardıń jetiskenligin kóre almay jáne qıynaladı. Bul náirse onıń ish etin jep, jaǵdayın awırlastıradı. Awa.

Qızganshaq adam eki ese kóbirek qıynaladı. Al keńpeyil insan bolsa, eki ese baxıtlı bolıp júredi. Sebebi ol óziniń de, basqanıń da baxtınan quwanıp biledi.

Aspazlar heshqashan ash qalmaydı. Hátteki, ol basqalarǵa awqat tayarlasa da, dámin

biliwi ushın jep kóriwi kerek boladı. Bul náirse kópshilik jaǵdaylarǵa tiyisli. Máselen, sen basqalarǵa baxıt tilesen, baxıttıń ne ekenligin túsindirsen, óziń de sonshellı baxıtlı bola beresen. Bul – baxıtlı bolıwdıń eń ullı sırı hám usı sırdan xabardar adamlar heshqashan waqtın bosqa jibermeydi, hámıyshe basqalarǵa baxıt úlesiwge háreket etedi.

- 1) İnsan baxıttı seziniwi ushın ne islewi kerek eken?
- 2) Avtor baxıtlı insandı ne ushın aspaz benen qatar qoyıp súwretlegen?
- 3) Qızganshaqlıq, keńpeyillik – bulardıń qaysı biri insan psixologiyasında áhmiyetli orın iyeleydi?

**JUWAP:**

1) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

2) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

3) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

**10. (Oqıp túsiniw P (A3) – 13 ball) Berilgen tekstti oqıń. Sorawlarǵa juwap jazıń.**

Túrlerdiń qırılıwı áyyemgi dáwirlerden-aq baslanǵan hám ańshılar tárepinen mamontlar, qalıń júnli karkidonlar, gigant suwınlar, úngir arısları hám ayıwları qırıp joq etilgen. Házirgi biz jasap turǵan dáwirde túrlerdiń joǵalıp ketiwi júdá tezlik penen dawam etpekte. 1600-jıldan 1875-jılǵa shekem sút emiziwshilerdiń 63 túri, quslardıń 74 túri joq bolıp ketken. Keyingi jıllarda hár jılı birden onǵa shekem haywan túrleri

hám bir ósimlik túri joǵalıp barmaqta. Házirgi waqıtta omırtqalı haywanlardıń 600 ge jaqın túri, al ósimliklerdiń júdá kóp túri joǵalıp ketiw qáwpi astında turıptı.

- 1) Insannıń tábiyatqa qanday tásiri bar?
- 2) Túrlerdıń joǵalıwı qanday qáwip tuwdıradı?
- 3) Ekomádeniyat haqqında túsiniń berıń.

**JUWAP:**

1) \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

**16-SORAW**

**1. (Xalıq awızeki dóretpeleri B (A1) – 8 ball)** Qaysı atqarıwshınıń repertuarlarında toǵaw, terme, aqıl-násiyat túrindegi shıǵarmalar keń orın alǵan?

1) ertekshi; 2) porxan; 3) jıraw; 4) baqsı; 5) qıssaxan. *Duris juwaptı san menen beriń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**2. (Xalıq awızeki dóretpeleri B (A1) – 8 ball)** Berilgen qatarlar qaysı janrǵa tiyisli?

1) kúldirgi sózler; 2) sheshenlik sózler; 3) jumbaq; 4) aytıs; 5) naqıl-maqal.

Bayman degen kewlińniń toǵına,  
Tuwrıdan sóyley ber sózdiń haǵına,  
Qayerde aytsañ da bizler kepilmiz,

Hadaldan — haramnan dımıń joǵına.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**3. (Xalıq awızeki dóretpeleri B (A1) – 8 ball)** Berilgen qatarlar qaysı janrǵa tiyisli?  
1) terme; 2) tolǵaw; 3) toy baslaw; 4) betashar; 5) aytım; 6) joqlaw; 7) yaramazan;  
Durıs juwaptı bir san menen beriń.

Mına awılda bir aǵash bar bası kúygen,  
Usı úyde bir jeńgem bar quday súygen,  
Yaramazan aytıp kelgen biz, ballarǵa,  
Elpildep haq kókiregi jáne iygen.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**4. (Xalıq awızeki dóretpeleri B (A1) – 8 ball)** Berilgen qatarlar qaysı janrǵa tiyisli?  
1) terme; 2) tolǵaw; 3) toy baslaw; 4) betashar; 5) aytım; 6) joqlaw; 7) yaramazan;  
8) sıńsıw.

Toy dáwlet, dárya kibi tasa bersin,  
Dáwletin jıldan-jılǵa asa bersin,  
Toyındı shalqıp ótker, Esen aǵa,  
Saқы dep atın shıqsın, elin bilsin!

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**5. (Xalıq awızeki dóretpeleri B (A1) – 8 ball)** Berilgen qatarlar qaysı janrǵa tiyisli?  
1) terme; 2) dástan; 3) ertek; 4) kúldirgi sóz; 5) aytım; 6) joqlaw; 7) yaramazan;  
8) ańız.

Maman biy xannın aldına bargan waqıtta xan oǵan: «Sizge ,meniń úsh sorawım bar»,— depti. Maman biy: «Aytıńız», — depti.

— Sózdin anası ne? Suwdin anası ne? Joldin anası ne? — depti xan.

*Durıs juwaptı san menen beriń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**6. (Xalıq awızeki dóretpeleri B (A1) – 8 ball)** Qaysı xalıq qosıǵında qaraqalpaq xalqınin milliy ózgesheligi hám tariyxı sóz etilgen?

1) “Aǵları”; 2) “Nigarım”; 3) “Qızlar úyge kir”; 4) “Ayxan qız”; 5) “Qaraqalpaq”.  
*Durıs juwaptı san menen beriń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**7. (Xalıq awızeki dóretpeleri B (A1) – 8 ball)** Salt-dástúr jırlarınan qaysıları muń-sher qosıqlarına kiredi?

1) Hájjar; 2) Aytım; 3) Sıńsıw; 4) Toy baslaw; 5) Joqlaw.

*Durıs juwaptı san menen beriń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**8. (Xalıq awızeki dóretpeleri B (A1) – 8 ball)** Salt-dástúr jırlarınin qaysılarında tilek tilew motivi basım boladı?

1) Yaramazan; 2) sınsıw; 3) háwjar; 4) bet-ashar aytımı; 5) joqlaw. *Duris juwaptı san menen beriń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**9. (Xalıq awızeki dóretpeleri B (A1) – 8 ball)** Berilgen qatarlar qaysı janrǵa tiyisli?

1) terme; 2) dástan; 3) ertek; 4) tolǵaw; 5) aytım; 6) joqlaw; 7) yaramazan; 8) ańız. *Duris juwaptı san menen beriń.*

Qolımdaǵı qobızım,  
Shalsam nama saladı,  
Qayǵılı sesi shıqqanda,  
Qol-ayaǵım taladı.  
Kúnnen kúnge kewlimde,  
Nege dártler toladı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**10. (Xalıq awızeki dóretpeleri B (A1) – 8 ball)** Berilgen qatarlar qaysı janrǵa tiyisli?

1) terme; 2) tolǵaw; 3) toy baslaw; 4) betashar; 5) xalıq qosıǵı; 6) joqlaw; 7) yaramazan; 8) sınsıw.

Báhárdiń paslında jaz jaylawında,  
Oqır búlbúlleri ǵázzel aǵları  
Erigi, alması, ánjir, anarı,  
Pisip tur kántiniń qurma baǵları.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

## 17-SORAW

**1. (Klassikalıq ádebiyat Q (J1) – 9 ball)** Berilgen úzindini oqıń. Bul ádebiyatqaǵı qaysı janr esaplanadı?

- a) qosıq; b) tolǵaw; c) terme; d) aytıs.

*Duris juwaptı hárip penen beriń.*

Jaz bolsa tamam tabın shabadı shóp,  
Suw ishıp suwsınına qara nan jep,  
Hár eldiń onday ashı bolmay ma eken?  
Ash qazaq biziń elde onnan da kóp.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**2. (Klassikalıq ádebiyat Q (J1) – 9 ball)** Berilgen úzindini oqıń. Bul ádebiyatqaǵı qaysı mazmundaqı shıǵarma esaplanadı?

- a) peyzajlıq; b) didaktikalıq; c) ashıqlıq; d) tariyxıy.

*Duris juwaptı hárip penen beriń.*

Rásuwlillah buraq munub,  
Qabı káwseyn barǵan ekán.  
Xuda birlán raz aytıshıb,  
Haq diydarım kórgán ekán.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**3. (Klassikalıq ádebiyat Q (J1) – 9 ball)** Maǵlıwmat qaysı klassik shayırmız haqqında berilgen?

- a) Kúnxoja; b) Ájiniyaz; c) Berdaq; d) Ótesh; e) Omar; g) Sarıbay;  
f) Ayapbergen.

*Duris juwaptı hárip penen beriń.*

Shayırmız miynetkesh xalıq tárepinde turıp, olardıń jırın jırlap, muńın muńlawshı boldı, sebebi shayırdıń ómiri de qıyın turmısta ótedi. Sonlıqtan da «Bolǵan emes» qosıǵında shayırmız óz ómiriniń ayanıshlı awhalın kúshli metaforalıq obrazlar menen súwretlep beredi. Qosıqta shayırmız tek ózi tuwralı ǵana emes, ulıwma jarlı miynetkesh xalıq tuwralı aytadı. Shayırmız qosıqta metaforalıq súwretlewler arqalı eziwshiler ústem bolǵan zamanda óziniń azat, baxıtlı turmısta erkin jasay almaǵanlıǵın, óz talantın erkin rawajlandıra almay, «tastay túnekte jabıqqanlıǵın» aytadı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**4. (Klassikalıq ádebiyat Q (J1) – 9 ball)** Tómendegi maǵlıwmat qaysı klassik shayırmız haqqında berilgen?

- a) Kúnxoja; b) Ájiniyaz; c) Berdaq; d) Ótesh; e) Omar; g) Sarıbay;  
f) Ayapbergen.

*Duris juwaptı hárip penen beriń.*

Onıń talantlılıǵı, shayırlıǵı kem-kemnen awıl adamları arqalı da tarala baslaydı. Xiywa medireselerinde oqıwǵa tilek bildirgen shayır eń aqırında sol waqıttaǵı ashamaylılardıń belgili ulamalar menen qazılarınan bolǵan Toǵuz qazı menen Molla Qorazlardan járdem soraydı. Usınday kórsetilgen járdemler menen ol Xiywanıń Shergazı mediresesine oqıwǵa kiredi. Sońınan Qutlımurat inaq mediresesinde tálim aladı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**5. (Klassikalıq ádebiyat Q (J1) – 9 ball)** Berilgen maǵlıwmat qaysı shayırımız haqqında?

- a) Kúnxoja; b) Ájiniyaz; c) Berdaq; d) Ótesh; e) Omar; g) Sarıbay;  
f) Ayapbergen.

*Durıs juwaptı hárip penen beriń.*

Onıń qaysı dáwirde jazılǵan qosıqların alıp qarasaq ta, yumor-satiralıq hám táriyiplew usılınan sheber paydalanǵanlıǵın kóremiz. «Tárip» qosıǵı shayırdıń dáslepki jılları jazǵan qosıqlarınan esaplanadı. Shayır bul qosıqta óz xalqınıń ájayıp hám tákirarlanbas kelbetin, adamlarınıń jaqsı hám úlgili qásiyetlerin barınsha sheber asha alǵan.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**6. (Klassikalıq ádebiyat Q (J1) – 9 ball)** Berilgen úzindini oqıń. Bul ádebiyattaǵı qaysı janr esaplanadı?

- a) qosıq; b) tolǵaw; c) poema; d) dástan.

*Durıs juwaptı hárip penen beriń.*

Ánás, Málík ekki kishi,  
Payǵambarnıń sahabası,  
Ánás qazaqnıń babası,  
Shundın alash bolǵan ekán.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**7. (Klassikalıq ádebiyat Q (J1) – 9 ball)** Berilgen úzindini oqıń. Bul ádebiyattaǵı qaysı janr esaplanadı?

- a) qosıq; b) ǵázzel; c) poema; d) rubayı.

*Durıs juwaptı hárip penen beriń.*

Saǵıyranıń qanları,  
Suw ornına tógildi.  
Ataǵa bala qaramay,  
Balaǵa ata qaramay.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**8. (Klassikalıq ádebiyat Q (J1) – 9 ball)** Berilgen úzindini oqıń. Bul ádebiyattaǵı qaysı janr esaplanadı?

a) qosıq; b) tolǵaw; c) terme; d) poema; e) ǵázzel.

*Duris juwaptı hárip penen beriń.*

Qaraqalpaq bermes qızın,  
Hámmesi de meniń qozım,  
Tiydirmespen tiride ózim,  
– Dep Asan er Qoqan keldi.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**9. (Klassikalıq ádebiyat Q (J1) – 9 ball)** Maǵlıwmat qaysı klassik shayırmız haqqında berilgen?

a) Kúnxoja; b) Ájiniyaz; c) Berdaq; d) Ótesh; e) Omar; g) Sarıbay;  
f) Ayapbergen; h) Gúlmurat.

*Duris juwaptı hárip penen beriń.*

Shayırdıń tereń lirizm menen jazılǵan simbolikalıq qosıǵı tek ǵana shayırdóretiwshiliginde emes, qaraqalpaq ádebiyatı tariyxında da ayrıqsha ornı iyeleydi. Jámi 24 qatardan ibarat bolǵan bul qosıqtıń ideya-tematikasında xalıqtıń azatlıqqa umtılıw tilegi ayrıqsha kúshli súwretlengen.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**10. (Klassikalıq ádebiyat Q (J1) – 9 ball)** Maǵlıwmat qaysı klassik shayırmızdıń dóretpesi haqqında berilgen?

a) Kúnxoja; b) Ájiniyaz; c) Berdaq; d) Ótesh; e) Omar; g) Sarıbay; f) Ayapbergen; h) Gúlmurat.

*Duris juwaptı hárip penen beriń.*

Óz dáwirindegi baylardıń sútxor, ashkóz, iplas, miyrimsiz hám bulardan basqa da unamsız qılıqların kórsetiw jaǵınan «Shermende» satirası ayrıqsha ornı tutadı. «Shermende» satirasınıń tili XIX ásir ushın tipik waqıyalardan bolıp, bul dáwirde hádden tıs ezilgen hám hárqanday huqıqlarınan ayrılgan miynetkesh xalıq wákılleriniń kópshiligini diyqanlar menen kúnlíkshiler tutqan.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

## 18-SORAW

**1. (Qaraqalpaq ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** Berilgen qatarlar qaysı shıǵarmadan alınǵan? Bul berilgen qatarlardı aytqan qaharman unamı hám unamsızlıǵına qaray xarakteristika beriń. *Juwaptı hárip hám sanlar menen beriń.*

1) “Ájiniyaz” librettosı;

- 2) “Tumaris” poeması;
- 3) “Qırq qız” draması;
- 4) “Alpamıs” draması;
- 5) “Búlbúl uyası” poeması.

a) unamlı qaharman; b) unamsız qaharman.

Awramazda táńirim maǵan  
 Qúdiretli shahlıq berdi,  
 Kóp ellerdi asawsıǵan  
 Qılısh penen alıp berdi.

**JUWAP:**

Shıǵarmanıń tártip nomeri	xarakteristikası

**2. (Qaraqalpaq ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** Bul shıǵarma hayal-qızlardıń bas erkinligine arnalǵan, erkinlikke umılǵan qızdıń ómir jolı beriledi. Bul avtordıń eń dáslepki shıǵarması esaplanadı. Bul maǵlıwmat qaysı shıǵarma haqqında? Bul shıǵarmanıń janrlıq ózgesheligin talqılań. Juwaptı san hám háriplerde beriń.

- 1) “Baǵdagúl” shıǵarması;
  - 2) “Tilek jolında” shıǵarması;
  - 3) “Alpamıs” shıǵarması;
  - 4) “Qırq qız” shıǵarması;
  - 5) “Aysha” shıǵarması.
- a) komediya; b) tragediya.

**JUWAP:**

Shıǵarmanıń tártip nomeri	janrı

**3. (Qaraqalpaq ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** Shıǵarmada Gúlzar obrazı usınday turmıs qıyınshılıqlarında shıńlanıp pisen, pák hújdanlı, perzentlik parızǵa, doslıqqa, muhabbatqa sadıq, mehriban, adamgershilikli adam sıpatında jasalınǵan. Ol atasınan ayırılıp, jetim qalıp, balalar úyinde tárbiyalanǵan, úlkeyip, kamalatqa kelip, ómirden óz ornın tawıp ketse de, Gúlzar Qaraqalpaqova degen at penen balalar úyine tapsırıp ketken qaraqalpaq jigitin hesh yadınan shıǵarmaydı, oǵan bárhama minnetdar bolıp júredi. Onı tawıp alıp, raxmet aytqısı keledi. Bul qaysı shıǵarma haqqında? Shıǵarmada sóz etilgen dáwirdi talqılań. *Duris juwaptı san hám háripler menen beriń.*

- 1) “Qaraqalpaq qızı” romanı;
- 2) “Uyqısız tünler” povesti;
- 3) “Suwıq tamshı” povesti;
- 4) “Awır sınaqlar” povesti;
- 5) “Tanıslar” romanı.

a) urıs dáwiri; b) repressiya dáwiri; c) kollektivlestiriw dáwiri.

**JUWAP:**

Shıǵarmanıń tártip nomeri	dáwiri

**4. (Qaraqalpaq ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** — Tashkentke xat jazǵan ekenseń, balam. Xabar kelipti. — Men ne másele ekenligin bilmey ań-tań bolıp qaldım. Xatta hámmesi bolıp úsh-tórt awız ǵana sóz jazılǵan edi. «Siz izlegen Ekinshi jáhan urısınıń mayıbı Kárim Yunusov Tashkent qalasında isleydi. Podpolkovnik Makarov» dep jazılǵan edi xatta. Men dım quwanıp kettim.

Bul qaysı shıǵarmadan alınǵan úzindi? Bul shıǵarmanıń bas qaharmanına sıpatlama beriń.

- 1) “Ákeniń húrmeti” shıǵarması;
  - 2) “Isenim” romanı;
  - 3) “Suwıq tamshı” povesti;
  - 4) “Awır táǵdirdi jeńiwshiler” povesti;
  - 5) “Shaqasında emes tamırında” povesti.
- a) toqıma obraz; b) tariyxıy shaxs.

**JUWAP:**

Shıǵarmanıń tártip nomeri	qaharmanı

**5. (Qaraqalpaq ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** Shayır I. Yusupov shıǵarmanıń bul sıpatları haqqında «...oqıwshıǵa óz sırın búkpey ayta alatuǵın lirik qaharmanı bar. Bul shıǵarmanı oqıǵanımda, Sh. Aytmatov dóretken «Jamila» povestin Luy Arogonniń «Bul muhabbat poeması» dep maqtaǵanı esime tústi» dep jazadı. Haqıyqatında da, bizdi shıǵarmadaǵı lirik qaharmanıń sezimleri, muhabbatı, turmıs tuwralı jaqsı tolǵanısları qızıqtıradı.

Bul pikir qaysı shıǵarma haqqında? Shıǵarmanı janrı boyınsha talqılań.

- 1) “Qaraqalpaq qızı” shıǵarması;
  - 2) “Isenim” shıǵarması;
  - 3) “Qızım saǵan aytaman, kelinim sen tıńla” shıǵarması;
  - 4) “Hayallar” shıǵarması;
  - 5) “Shaqasında emes tamırında” shıǵarması.
- a) gúrriń; b) poema; c) povest; d) roman; e) ocherk.**

**JUWAP:**

Shıǵarmanıń tártip nomeri	janrı

**6. (Qaraqalpaq ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** Berilgen qatarlar qaysı shıǵarmadan alınǵan? Bul berilgen qatarlardı aytqan qaharman unamı hám unamsızlıǵına qaray xarakteristika beriń. *Juwaptı háríp hám sanlar menen beriń.*

- 1) “Edige” dástanı;

- 2) “Sháryar” dástanı;
- 3) “Alpamıs” draması;
- 4) “Berdaq” poeması;
- 5) “Bahadır” dástanı.

**a) unamlı qaharman; b) unamsız qaharman.**

Jar basına úy tikpe,  
Jar qulasa úy keter.  
Ala bolsa aǵayın,  
Qoradaǵı mal keter.

**JUWAP:**

Shıǵarmanıń tártip nomeri	xarakteristikası

**7. (Qaraqalpaq ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** Berilgen qatarlar qaysı shıǵarmadan alınǵan? Bul berilgen qatarlardı aytqan qaharman unamlı hám unamsızlıǵına qaray xarakteristika beriń. *Juwaptı hárıp hám sanlar menen beriń.*

- 1) “Saqawat baǵı” draması;
- 2) “Qarız” gúrrińi;
- 3) “Juldızlı túnler” romanı;
- 4) “Türkstan” romanı;
- 5) “Kóp edi ketken tırnalar” povesti.

**a) unamlı qaharman; b) unamsız qaharman.**

– Ata, adam balası dúnyaǵa kelgennen baslap bir kásipti iyelewi kerek eken. Batır bolıw kásip emes-ras. Bir mártebe ústine sawıt kiygen adam bárhama sawashtı kúseydi. Sawashtı kúsegen adam baxıtlı bola almaydı. Sonıń ushın da meniń batır bolǵım kelmeydi.

**JUWAP:**

Shıǵarmanıń tártip nomeri	xarakteristikası

**8. (Qaraqalpaq ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** Berilgen qatarlar qaysı shıǵarmadan alınǵan? Bul berilgen qatarlardı aytqan qaharman unamlı hám unamsızlıǵına qaray xarakteristika beriń. *Juwaptı hárıp hám sanlar menen beriń.*

- 1) “Internatta” gúrrińi;
- 2) “Türkstan” romanı;
- 3) “Kóp edi ketken tırnalar” povesti.
- 4) “Qaraqalpaqnama” roman-essesı;
- 5) “Búlbúl uyası” poeması.

**a) unamlı qaharman; b) unamsız qaharman.**

...Qonaq bala qaptalimda kósilip jattı. Basqa ilaj da joq. Qarańǵıda ımlasıwǵa bolmaytuǵının ol mennen de jaqsı túsinedi. Álle nárse aytqısı kelgendey állebir kerekli nárсени sorayjaqtay bazda maǵan qaray burladı. Ekewimiz teńdey jamılıp jatırǵan qara bóz kórpeden aǵara buldırap kórinip atırǵan júzi «aytajaǵıma ele túsınbediń be!» degendey, bir maydan maǵan qarap jatadı da taǵı aspanǵa tigiledi.

**JUWAP:**

Shıǵarmanıń tártip nomeri	xarakteristikası

**9. (Qaraqalpaq ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** Bul shıǵarmada 30-jılları jaladan qamalıp ketken Muratbektiń táǵdiri súwretlenedi. Waqıyalar Muratbektiń jesir qalǵan hayalı Ayjamaldıń tilinen bayanlanadı. Sol jaladan qamalıp ketken Muratbek aqlanıp, balası er jetip, qızı Gúlistandı uzatatuǵın kúni úyine aman-esen quwısadı.

Bul pikir qaysı shıǵarma haqqında? Shıǵarmanı janrı boyınsha talqılań. *Juwaptı hárip hám sanlar menen beriń.*

- 1) “Qaraqalpaq qızı” shıǵarması;
- 2) “Isenim” shıǵarması;
- 3) “Tiriliw” shıǵarması;
- 4) “Hayallar” shıǵarması;
- 5) “Shaqasında emes tamırında” shıǵarması.

a) gúrriń; b) poema; c) povest; d) roman; e) ocherk.

**JUWAP:**

Shıǵarmanıń tártip nomeri	janrı

**10. (Qaraqalpaq ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** Jazıwshı Abat Farxadovichtiń obrazınıń tabıslı shıǵıwına úlken itibar qaratadı. Ol rayon basshısı bolıp saylanǵan kúnnen baslap-aq awıl xalqınıń turmısı menen qızıǵadı.

Bul pikir qaysı shıǵarma haqqında? Shıǵarmanı janrı boyınsha talqılań. *Duris juwaptı san hám háripler menen beriń.*

- 1) “Qaraqalpaq qızı” shıǵarması;
- 2) “Isenim” shıǵarması;
- 3) “Tiriliw” shıǵarması;
- 4) “Hayallar” shıǵarması;
- 5) “Isenim” shıǵarması.

a) gúrriń; b) poema; c) povest; d) roman; e) ocherk.

**JUWAP:**

Shıǵarmanıń tártip nomeri	janrı

## 19-SORAW

**1. (Jáhán ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** Migel de Servantestiń “Lamanshlı Don Kixot” romanındaǵı Idalgonıń sayaxatqa jol alıwına onıń qaysı násege qunt qoyıwı sebep boldı? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**2. (Jáhán ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** “Shınjırlanıp bánt etilgen Prometey” shıǵarmasında Prometey adamlardı jaqsı kórgeni ushın kimniń qáhárine ushıraydı? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**3. (Jáhán ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** “Jabayı jorǵa” shıǵarmasında qaysı qaharman jabayı mustangtı qolǵa kirgiziwge barınsha háreket etedi? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**4. (Jáhán ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** “Aq keme” shıǵarmasında bas qaharman bala qaysı haywanǵa aylanıp qalıwdı qáler edi? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**5. (Jáhán ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** “Batis frontta ózgeris joq” shıǵarmasında qaharman jaslardıń urısqa ketiwine kimniń shaqırıq sózleri sebep boladı? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**6. (Jáhán ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** Erix Mariya Remarktıń “Batis frontta ózgeris joq” romanı neshe jastaǵı Paul Baymer tilinen bayan etiledi? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**7. (Jáhán ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** Erix Mariya Remarktıń “Batis frontta ózgeris joq” romanı kimniń tilinen bayan etiledi? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**8. (Jáhán ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** Migel de Servantestiń “Lamanshlı Don Kixot” romanında kitapqa qunt qoyǵan kim edi? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**9. (Jáhán ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** “Aq keme” shıǵarmasında balanıń kamal tabıwı hám qatarınan kem bolmawı ushın háreket etetuǵın qaharmannıń ismin jazıń. *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**10. (Jáhán ádebiyatı Q (A1) – 9 ball).** “Baxshasaray fontanı” shıǵarmasında tún yarımında qaysı qaharman Mariyanı qorqıtadı? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

## **20-SORAW**

**1. (Klassikalıq talqı Q (A1) – 9 ball).** Berilgen qatardaǵı ajratıp kórsetilgen sózler qaysı súwretlew quralı esaplanadı? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

Márt penen námártti ayırar sawash,  
Sawash maydanında kerek qarındash.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**2. (Klassikalıq talqı Q (A1) – 9 ball).** Berilgen qatardaǵı ajratıp kórsetilgen sózler qaysı súwretlew quralı esaplanadı? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

Shiyrinnen sheker sózleri,  
Aydan arıw júzleri.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**3. (Klassikalıq talqı Q (A1) – 9 ball).** Berilgen qatardaǵı súwretlew quralın anıqlań. *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

Sákkizni alar, toqqızni alar,  
Hújim etse, hókkizni alar.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**4. (Klassikalıq talqı Q (A1) – 9 ball).** Berilgen qatarda qaysı súwretlew quralı qollanılǵan? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

Saǵıyranıń qanları  
Suw ornına tógildi

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**5. (Klassikalıq talqı Q (A1) – 9 ball).** Berilgen qatardaǵı ajratıp kórsetilgen sózler qaysı súwretlew quralı esaplanadı? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

Qarasa ózine tanıs, biytanıs baslıqlar “**Pobeda**”ları ótip baratır, ótip baratır.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**6. (Klassikalıq talqı Q (A1) – 9 ball).** Berilgen qatardaǵı ajratıp kórsetilgen sózler qaysı súwretlew quralı esaplanadı? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

Sheńgelge qonǵan búlbúldiń,  
Shımshıq kibi sáni bolmas.  
Íshqısında qızıl gúldiń,  
Sayrasa dármanı bolmas.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**7. (Klassikalıq talqı Q (A1) – 9 ball).** Berilgen qatardaǵı ajratıp kórsetilgen sózler qaysı súwretlew quralı esaplanadı? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

Kel-kel deydi májnuntal,  
Qolın bılǵar úyrekler.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**8. (Klassikalıq talqı Q (A1) – 9 ball).** Berilgen qatardaǵı ajratıp kórsetilgen sózler qaysı súwretlew quralı esaplanadı? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

Qıldan názik belları,  
Nazlı qıymıl álları

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**9. (Klassikalıq talqı Q (A1) – 9 ball).** Berilgen qatardaǵı ajratıp kórsetilgen sózler qaysı súwretlew quralı esaplanadı? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

Tuńǵısh muhabbatım — jaralı erlik,  
Kóz aldımnan óter kórinis berip.  
Qıyalımdı serpip qızıl «Jiguli»,  
Sol máhál toqtadı tusıma kelip.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_

**10. (Klassikalıq talqı Q (A1) – 9 ball).** Berilgen qatarda qaysı stilistikalıq figura sheber qollanılǵan? *Juwaptı bir sóz benen jazıń.*

Aydıń on besi jarıq, on besi qarańǵı.  
Arqannıń uzını jaqsı, sózdiń qısqası jaqsı.

**JUWAP:** \_\_\_\_\_